

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF

OSZTÁLYTITKÁR.

XXII. KÖTET. 7. SZÁM.

A

NÉMET KÖLTÉSNET HATÁSA A MAGYARRA A XVIII. SZÁZADBAN.

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

L. TAG.

*Fölvasta a M. T. Akadémia I. osztályának
1912 deczember 2-i ülésében.*

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

1913.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.*

- I. k. I. *Télfy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Télfy*: Adalékok az at törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tárkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szász K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadém feladása. 20 f. — VI. *Vámbery*: A keleti török nyelvről. 20 f. — XI. *Bartalus*: A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványai. 40 f. (1867—1869.) — II. k. V. *Télfy*: Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti g népnyelv. 40 f. — VIII. Gr. *Kuun G.*: A sémi magánhangzókról és megjelöl módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szőfejtetések. 20 f. — XII. *Szvorényi*: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — III. k. III. *Szabó*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldziher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. *Kuun G.*: A Alale Krim történetéhez. 40 f. (1872—1873.) — IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai e thoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg Aeneide II-ik könyvéről különös tekintettel a magyarra. 80 f. — V. *Dr. Goldziher*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tel tettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Jelentések: I. orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budenz*: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűlése. 30 f. (1875—1875.) — V. k. V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató más hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelv társra nézve. I K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — IV. *Dr. Goldziher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlít a keleti arabokéval. I K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Jakab István l. t. föl 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátyus Gábor l. t. felett. 20 f. — VIII. *Bar*: A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Télfy*: Eranos. 40 f. (1876.) — VII. k. VI. *Télfy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VIII. *Ballagi*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. (1877—1879.) — VIII. k. III. *Dr. Ge. A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lány aspirá phonetikus értékéről az ó-indben. I K 20 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz*: Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk új fejlődése. 40 f. (1880—1881.) — X. k. III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia é szuoimi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Értstik meg egymást. 60 f. — *Ballagi M.*: Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai I K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — V. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az délyi hirlapirodalom története 1848-ig. I K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Kl Lipót Gyula kultag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar z történelméhez. 80 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemz 40 f. — II. *Télfy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfy*: Középkori görög ver regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idenen szók a görögben és latinban. I K. — V. *Vámbery*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegli Miklós mester magyar katechism 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. I K. — IX. *Ge. zsiher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámb Armin «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. I 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyel 40 f. — XII. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. I K 20 f. — II. *Dr. N.*

* A hiányzó számok már elfogytak.

A
NÉMET KÖLTÉSZET HATÁSA
A MAGYARRA
A XVIII. SZÁZADBAN.

ÍRTA
CSÁSZÁR ELEMÉR
L. TAG.

*Főolvasa a M. T. Akadémia I. osztályának
1912 deczember 2-i ülésében.*

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1913.

A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.

A természettudományoknak azzal a nagy fellendülésével kapcsolatban, mely a XIX. század tudományos életét jellemezte, egyre emelkedett a jelentőségük a tudományos gondolkodásra nézve. Félreismerhetetlenül változás állott be a tudományok hierarchiájában, és — joggal-e vagy jogosulatlanul, nem kutatjuk — a XX. században a természettudományok emelkedtek vezérszerepre. Sikereiket, módszereiket túlbecsülték, azokat ideálul, ezeket követendő mintaképül állították a szellemi tudományok elé. Egy-egy mohóbb tudós, mint p. o. Ostwald, engedett is a csábító fölszólításnak. Noha az energia ismeretes törvényei csak a holt természetre vonatkozólag érvényesülnek ellenmondás nélkül, s már a testi élet jelenségeire sem alkalmazhatók, szeltemben dolgoznak a fizikai energia mintájára megalkotott szellemi energia fogalmával; a mennyiségi energetika terén megállapított szabályokat gondolkodás nélkül átviszik a szellemi jelenségekre,¹⁾ a pszichológiai vizsgálódásokra is, s pszichikai tüneményeket a fizikában használt kritériummal akarnak meghatározni.

Bár ez a kritérium, a mennyiség lemérése, a két terület jelenségeit mereven elválasztja egymástól, a szellemi élet tüneményeivel foglalkozó tudományok egyet megtanulhatnak a természet tüneményeit vizsgáló tudományoktól. Azt, hogy exakt biztosságról csak ott lehet szó, a hol a mennyiségeket le lehet mérni. Hogy a szellemi tudományoknak van más törekvésük is,

---

¹⁾ L. Zemplén Győző dolgozatát a Budapesti Szemle 141. k. (1910) 459. s k. lapjain.

mint az exaktság, az nem kérdéses, de az is bizonyos, hogy az irodalomtörténetnek az az ága indult újabb időben virágzásnak, mely nem a költői psyche megértését, a történeti fejlődés kimutatását tűzi ki célul, hanem az írásba foglalt költői anyagnak kölcsönhatását: az összehasonlító irodalomtörténet, mely — bizonyos határok között — megmérhető mennyiségekkel dolgozik. Valóban, az irodalmi kölcsönzés mértékét, azt a hatást, melyet egy költői egyéniség vagy műalkotás a másakra tett, elég pontosan meg lehet állapítani.

Már bonyolultabb irodalomtörténeti föladat, mikor nem egyes egyéniségek vagy műalkotások, hanem hatalmas irodalmi áramlatok vagy épen egész irodalmak hatásának megállapítását tűzi ki a tudomány célul. Első sorban azért, mert a vizsgálódás anyaga két irányban is igen terjedelmes, sőt szinte beláthatatlanul nagy. Nincs az az éles szem, mely mind az átadó, mind az átvevő irodalom összes kapcsolatos jelenségeit át tudná tekinteni. Azonkívül a sok felől vett és sok felé szétoszlott hatások annyira összeszővődnek, annyira átjárják egymást, hogy fölfejtésük gyakran meghaladja az emberi erőt.

Ezért a német irodalomnak a magyar költészetre tett hatását kutatván, hogy föladatomat megkönnyítsem, két korlátot állítok magam elé. Az egyik a föladat természetéből következik. Az irodalom a maga egészében nagyszámú egyes alkotás összetevője, s így midőn azokat a mozzanatokot kívánom megállapítani, melyeket költészetünk a német irodalomtól kapott. munkásságom nem analitikus, hanem szintetikus természetű: első sorban az eddig végzett részletmunkákra, az eddig fölkutatott kapcsolatokra támaszkodik, újabb kapcsolatokkal csak kisebb mértékben gyarapítja ismereteinket. Mint összefoglaló munkálat inkább a rendszerezést, a különféle irányú hatások csoportosítását, ismereteink kimélyítését tartja céljának.

A másik korlátozás, a mint már a dolgozat címe jelzi, időbeli. A történeti fejlődésnek egy határozott korszakát választom, a XVIII. századot. E korhatárt nem mathematikai pontossággal kell érteni. A XVIII. század első tizede nemzetünk és irodalmunk életében határozottan a fejlődés régibb korszakához tartozik, s csak az 1711. esztendő az, mely szellemi életünk minden terén új korszakot kezd. Különösen a közműveltségünk-

ben. A szatmári béke nyomán bekövetkező lelki depressio elszakítja azokat a szálakat, melyek eladdig kultúránkat a múlt-hoz és a nyugathoz fűzték. S mivel éppen azt akarjuk megállapítani, milyen mértékben termékenyítette meg a nyugati, német szellem a miénket, kezdőpontul természetesen kínálkozik az 1711. esztendő. Zárópontul pedig az 1795. esztendőt választjuk. Az a szerencsétlen esztendő ez, mikor Martinovics apát társaságát, melyhez íróink legjava tartozott, az uralkodói szótól megvesztegetett bíróság kegyetlen ítéletével sujtotta. Íróvilágunkat ez az ítélet egészen szétrobbantotta, s elnémitotta éppen azokat, a kik nyugati műveltségüknél fogva legfogékonyabbak voltak a külföld költői eszméi iránt. Kazinczy, Batsányi, Szentjóni, Verseghy, a kiket némely irodalomtörténészünk a németes iskola neve alatt foglal össze, Ausztria börtönében sínylődnek, s szerencsétlen véletlenként a velük rokonlelkű Dayka és Kármán körülbelül ugyanakkor halnak meg: azon költők közül, a kik a német szellem alkotásait ismerték és fölhasználták, alig két író működhetik tovább zavartalanul, az öregedő Dugonics s a gyermekifjú Csokonai. Ugyanekkor irogatja első verseit az a három fiatal költő, a kiket nem egyenlő jogon, de egyenlő méltánnyal fogad majd a XIX. század elején a közönség, Kis János, Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel. Így az 1795. esztendő egyike irodalmunk terén a kisebb vizválasztóknak, s talán joggal vehetjük mi is tárgyalásunkban másik határpontul.

1.

A műveltségi viszonyok hazánkban 1711 után. A német nyelv és irodalom szerepe. — Költészetünk a román irodalmakból meríti anyagát.

Annak, hogy egyik irodalom hasson a másikra, első feltétele, hogy a két nemzet tagjai között meglegyen a nyelvi érintkezés lehetősége. pontosabban kifejezve, hogy az átvevő irodalom munkásai megértsék s jól megértsék az átadó irodalom tolmácsát, az idegen nyelvet. A fölvetett kérdésre alkalmazva: hogy a magyar közönség s a sorából kikerülő írók olvassák és megértsék a német irodalom termékeit.

Milyenek voltak ebben a tekintetben hazánkban az állapotok 1711 után? Korszakunk a letűnt történelmi korszaktól

nem sokat kapott örökségül. Ismeretes, hogy mikor a kuruczok egy német levelet elfogtak, Károlyi seregében nem akadt ember, a ki megértette volna. Ez az egy adat messzemenő következtetésre jogosít fel. Azt olvassuk ki belőle, hogy a nemzet tulajdonképeni zöme, az ország kultúrájának vezetői, a köznemesség, korszakunk elején nem is ismerhette a német irodalmat, mert egyáltalán nem tudott németül. S ezt a feltevést megerősítik a tények. Középnemességünk az antireformáció sikeres térítése után is nagyrészt Kálvin hitét vallja, s református vallású uraink előtt ebben az időben szinte teljesen ismeretlen a német nyelv. Sárospatakon, a reformátusok főiskolájában, 1769-ig nem volt németül tudó úri fiú vagy tógátus diák,¹⁾ az iskola könyvtárában nem volt egyetlen német szépirodalmi könyv sem,²⁾ de hiába lett volna is, hiszen «a' Kálvinista a' Német Irókat nem olvassa, mert nem érti».³⁾ Hogy asszonyaink nem tudtak németül, még a század második felében sem, azt Fáy Zsuzsannának, II. Ráday Gedeon nejének példája igazolja. A ragyogó szépségű grófnét Mária Terézia Gödöllőn 1767-ben megszólításával tüntette ki, de a grófné tolmács nélkül nem tudott felelni — mert nem értett németül.⁴⁾ A katolikusok között már inkább akadt, a ki érti a németek nyelvét, beszél is rajta, de olvasni ép oly kevéssé olvassa, mint kálvinista társa.⁵⁾ Iskoláikban ép úgy nem tanítják a német nyelvet, mint Patakon vagy

---

¹⁾ Kazinczy, Pályám Emlékezete (Abaí kiadása) 16. l. Kazinczy állításával szemben Dr. Végh János a Sárospataki Református Lapok 1913: 70—71. lapján — feleletül dolgozatomnak az Akadémiai Értesítő 1913: 29—40. l. megjelent kivonatára — hivatkozik arra, hogy Patakon 1747-től kezdve több ízben fordultak meg német nevelők, hogy az előkelő nemesek gyermekeit magánúton németre tanítsák, s 1751—55-ig az iskolában is folyt rendszeres német tanítás. A mint épen az ő adatai mutatják, sem az egyik, sem a másik tanítás nem járt eredménnyel. Hogy adatai végső megállapításomat nem változtatják meg, azt maga a czikkíró is elismeri.

²⁾ U. ott 243. l.

³⁾ Kazinczy írja Kis Jánosnak 1793. júl. 27. (Kazinczy Levelezése, kiadja Váczy János, II: 297.)

⁴⁾ Szvorényi József tartotta fenn az esemény emlékét Szemere Pál életrajzában. (L. Szemere Pál munkái, 1890. I: 5.)

⁵⁾ Kaz. Lev. id. hely.

Debreczenben; a czél itt is, ott is a latin nyelv tökéletes elsajátítása. A három nagy felekezet közül csak az evangélikusok fordítottak gondot a németre, mely legnagyobb részüknek anyanyelve is volt. A birodalom németiségével fönntartva az évszázados kapcsolatot, nemcsak a nyelvet tanítják iskoláikban, hanem megkedveltetik tanítványaikkal az olvasást is, úgy hogy azok már kora gyermekségükben megszeretik a német könyvet.¹⁾ A lutheránusok német tudományából azonban a magyarságnak eleinte semmi haszna sem volt. Nemcsak műveltségük volt német, hanem érzelemviláguk is, s a magyar törekvésekkel semmi kapcsolatot nem tartottak. A gazdálkodó magyar köznemességgel szemben német lutheránusaink a városi iparúzó és kereskedő elemet alkották, s még a közülük kiemelkedő honoratiorok is csak műveltségük színvonalában tértek el tőlük, egyébként ép olyan idegenül álltak szemben a magyarsággal.

Az arisztokraczia lassanként hozzásimult ugyan a német nyelvű udvarhoz s ennek következtében a német műveltséghez, de evvel arányosan lazult a kapcsolat, mely a magyar kultúrához fűzte, úgy annyira, hogy korszakunk derekán, Mária Terézia uralkodása alatt, már egészen elveszett a magyarságra nézve. A magyarság és a német műveltség között egy másik kapcsolatot viszont az tépett szét, hogy a kultúra igazi terjesztői, a tanítók és a papok, mindjobban elszakadtak a német műveltségtől. A XVI—XVII. század kulturális fellendülése nagyrészt református theologusaink érdeme volt. Külföldi vándorlásuk alatt új eszmékkal, modern tudományos törekvésekkel megtermékenyülve a magyar műveltséget nyugateurópai tartalommal töltötték meg. A XVIII. században ez megváltozott. A Luther hitét követő német egyemetek helyett a hollandiakat keresték fel, s azokat is egyre ritkábban, mivel a kormány, félve az új eszmék nyomán megerősödő liberális áramlattól, szigorú tilalmakkal iparkodott gátat vetni a külföldi főiskolák látogatásának.²⁾

Korszakunk elején tehát műveltjeink egyik fele nem olvasott

¹⁾ U. ott.

²⁾ Református theologusaink külföldi tanulmányutait azonban a kormány nem tudta teljesen megakadályozni, s a főiskolák legkiválóbb növendékei továbbra is külföldön végezték be tanulmányaikat.

németül, másik fele nem írt magyarul: jóformán egészen hiányzott az alap arra, hogy a német irodalom hatása alá kerítse a magyar szellemet.

Lassanként azonban mutatkoznak a változás jelei. Már nemcsak a protestáns theologusok fordulnak meg, ha ritkábban is, Németországban, hanem a katolikusok közül is olyanok, a kikben erős magyar érzéssel írói hajlamok párosultak. Így Faludi Ferencz, koráig a legművészibb stilisztá, megszakításokkal tizenhárom esztendő telt ki. Majd a köznemesség kiemelkedő tagjai s az arisztokracziának nem az első vonalban álló képviselői is felkerekednek. Sorra látogatják a külföldi városokat, nem pusztá szórakozásból, hanem vagy a kötelességüknek engedve a harczterre, vagy a tanulás vágyától ösztönözve az egyetemekre sietnek. Az előbbieket sorából ott vannak a Radvánszkyak, Dénes (1725—1760) és Ferencz (1734—1810), Teleki Miklós (1704—1758), s ismert nevű költőink: Amade László, Orczy Lőrincz, Gvadányi József; az utóbbiak sorából kiemelem a három legjelentékenyebbet. Időrendben az első közöttük Lázár János gróf (1703—1772), a ki hat évet töltött a marburgi egyetemen (1725—1731) s a híres Wolf Keresztélynek kedves tanítványa volt. Egyike legképzettebb mágnásainknak, nemcsak tanult, hanem igazi tudós fő. Egész csomó latinul írt bölcséleti és erkölestani műve maradt reánk, közöttük azok az értékes dolgozatok (*Politica, Metaphysica, Moralia*), a melyekben mestere nyomán, mint az ő filozofia-rendszerének szenvedélyes híve, naiv, szinte könnyelmű bátorsággal iparkodik konkretizálni, az emberi ész számára hozzáférhetővé tenni a természetfölöttit, az emberi értelmet meghaladót. A másik Ráday Gedeon (1713—1792), a ki három évig hallgat Odera-Frankfurtban akadémiái előadásokat (1730—1733) s hazatérve egy félszázadig pusztán a maga számára gyümölcsözteti azt a sok ismeretet és tapasztalatot, a mit kinn szerzett. A harmadik Teleki József gróf (1738—1796), a legtudományosabb magyar arisztokrata család őse, a ki Bod Pétertől bevezetve a tudományok világába, olyan kedvet kapott ismeretei kiegészítésére, hogy harmadfél évet töltött Németország, Svájc, Franciaország és Hollandia akadémiáin (1759—1761); szorgalmasan részt vett az egyetemi tudományos munkálatokban, s mint Lázár János Marburgban Wolfnak, ő Baselen Bernouillet-

nek kedvelt tanítványa lett. Francia munkáját, *Essai sur les esprits forts*, mely két év alatt megérte a második kiadását (1760, 1761), harmadszorra maga Rousseau akarta kiadni s csak a véletlenül múlt, hogy a kiadás elmaradt.

Ha még hozzávesszük, hogy a német nyelv és irodalom szeretete az országban is terjedt, hogy p. o. Kazinczy József, Ferencznek atyja, legfőbb gyönyörűségét a *Gespräche im Reich der Todten* olvasásában találta, s a mint fia mondja, legkedvesebb csemegéje az erlangeni német ujság volt¹⁾: akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar és német kultúrának korszakunk elején teljesen hiányzó kapcsolata észrevétlenül létrejött és lassan, de egyre szilárdult.

Ily módon, ha nem is korszakunk legelején, megvolt az alapföltétel arra, hogy a német szellem éreztesse hatását költészetünkön. Társadalmunknak műveltség tekintetében legfejlettebb rétege tudott németül s olvasott is német könyveket. Ráday Gedeon p. o. nemcsak a német irodalmat ismerte alaposan, hanem még a német irodalomtörténeti műveket is, sőt jártasága e téren olyan nagy volt, hogy a legújabb német munkákat bíráló megjegyzésekkel kísérte, rámutatott tévedéseikre és fogyatkozásaikra.²⁾ Egy másik magyar költő, Amade László, pedig annyira bírta a német nyelvet, hogy egészen csinos német verseket költött, melyek német anyanyelvű költőnek sem váltak volna szégyenére.

Evvel szemben azt a föltűnő jelenséget észlelhetjük, hogy költészetünkben 1711-től épen egy félszázadig a német irodalomnak jóformán semmi szerep sem jutott. Nem volna olyan föltűnő a német szellem hatásának a hiánya, ha ez a korszak, melyet irodalomtörténetírásunk «nemzetietlen kor» neve alatt ismer, gazdag lett volna erős költői egyéniségekben. A merész, gazdag képzeletű költő gyakran nem is szorul külső segítségre: a lelkét érő változatos benyomásokat, a külvilág hatását, élményeit a maga erejéből emeli költészeté; ha pedig olvasmányai-ból merít, ezeket annyira összeolvasztja a maga érzelmeivel és képzelete alkotásaival, hogy a két különböző forrásból merített

¹⁾ Pályám Emlékezete (id. kiadás) 8. l.

²⁾ Levele Kazinczyhoz 1788. szept. 22. (Kaz. Lev. I.: 209.)

anyag a fölismerhetetlenségig összevegyül. A nemzetietlen kor írói azonban egy-két kivétellel pusztá műkedvelők vagy tehetégtelen író-mesteremberek, a kiket képzeletük fogyatékosága egyenesen ráutalt arra, hogy az ihlet hiányát kölcsönzéssel pótolják, hogy a mit a maguk lelkében nem találnak, mások írott műveiből vegyék át. Az egész korszak irodalmának jellemző vonása a fordítás és utánzás.

Ily megvilágítással tekintve korszakunk írói munkásságát, méltán csodálkozhatunk azon, hogy költőink a német irodalom mellőzésével egészen a román irodalmakat aknázták ki. A nemzetietlen kor irodalma kisebb részben a latin, olasz és spanyol, nagyobb részben a francia irodalom hatása alatt áll, s olyan erős mértékben, hogy joggal nevezhetnők irodalmunk román korszakának. Nemesak szakadatlan sorban vonulnak végig az egész korszakon a román irodalmakból merítő íróink, de alig találunk jelentősebb külföldi eredetű irodalmi művet, melynek gyökere nem valamelyik román irodalomba mélyedne. Az irodalomtörténettől számon tartott írókra szorítkozva, ott van a kor legkiválóbb két prózáírója: Mikes, ki francziából átültetett vallásos művein kívül a *Törökországi Leveleknek* talán formáját is, de anyagát mindenesetre francia művekből merítette, és Faludi a maga olaszból, francziából fordított erkölestani műveivel, spanyol eredetű novelláival, olaszból vagy latinból fordított drámáival és vallásos költeményeivel; a két *Télémaque*-fordító, Haller és Zoltán József, az utóbbi Fénelon művén kívül még Bidpai meséinek egy olasz szövegét is átültette; a két költőtárs, Orczy, a mæcenas, és Illei, a pártfogolt, mindkettő egyforma buzgalommal tolmácsolja a román nyelvek szülőanyjának, a latinnak, és gyermekeinek, a francziának és olasznak, termékeit, az előbbi Horatiust, Boethiust, Voltaire-t, Boileaut, Thomast, az utóbbi a francziául író Oxenstirn gróf *Pensées*-jén s ugyancsak Boethius versein kívül Metastasio *Titus*-át és talán Molière *Bourgeois gentilhomme*-ját; végül a két erdélyi író, az egyik a korszak elejéről, Lázár János gróf, a ki *Florinda* című epikus költeményéhez francia forrásokból meríti a történeti, geografiai és néprajzi anyagot, a másik, a kinek munkássága csak a következő korszakban emelkedik tudatos írói művészetté. Bárótzai Sándor, az 1760 előtt dolgozott La Calprenède fordításá-

val. S megtoldhatjuk a sorozatot a kor vallásos íróival és drámaszerzőivel. Az előbbieket, élükön Taxonyi Jánossal, a kinek erkölcs-tanító példatára, *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának Tükörei* (I. k. 1740, II. k. 1743), már-már érinti a széppróza határát, az utóbbiak, a kiknek sorából kiemelem a már említett Faludin és Illein kívül a másik három jezsuitát, Kunits Ferenczet (*Szedecziás*, 1763), Kozma Ferenczet (*Jekoniás*, év nélkül), Kereskényi Ádámot (*Cyrus, Maurítius*, 1767, *Ágostonnak megtérése*, 1758), mind a latin vagy az olasz irodalom alkotásait fordítják.

2.

A német szellem első nyilvánulásai: vallásos irodalom.

A román szellem e nagy hatásával szemben 1760-ig a legkisebb nyoma sincs irodalmunkban annak, hogy a német világi költészet termékenyítőleg hatott volna a magyarra, sőt a korhatárt még kitolhatjuk egy rövid évtizeddel a 60-as évek végére, a mikor az igazi irodalmi érintkezés íróink és a német irodalom között kifejlődik. A magyarizációt talán abban kereshetjük, hogy a német irodalomnak megfelelő korszaka, az aacheni békétől a lipcsei és svájcziai harczáig (1648—1725), maga is «stilben és fölfogásban, alakban és tartalomban idegen, nemzetiellen volt. Előbb a francziák, utóbb az olaszok voltak a minták; tanult, tudós férfiak művelték a költészetet... a nemzeti irodalom emelését leghatározottabban és leggyorsabban a külföldi termékek fordításával vélték eszközölhetni». ¹⁾ A harminczéves háború változatos fordulatai, a nyomában járó sok szenvedés és erkölcsi züllés fölvirágoztatta az egyházi költészetet s megteremtette a szatirát meg a népies, kalandos regényt (Grimmelshausen, *Simplicissimus*, 1669), de az irodalomban a második sziléziái iskola uralkodott, melynek szertelen és mesterkéltséggel, dagályos és izléstelen alkotásai ellen nem sok sikerrel szállt sikra a józan, kissé hideg költők csapata, Weisse Keresztély és köre, valamint két igaz érzésű, tehetséges költő Brockes Henrik,

¹⁾ Heinrich Gusztáv, A német irodalom története, II. (1889): 369. és 376. l. A következő adatok szintén Heinrich művéből valók.

Günther Keresztély. Ily körülmények között érthető, hogy ez a Heinrich Gusztávtól önállólan utánzás korának nevezett időszak nem vonzotta íróinkat.

A német szellem első nyilvánulása irodalmunkban nem is hozzájuk, hanem a vallásos költészethez fűződik. A legrégebb nyomok az evangélikusokhoz vezetnek, a kik leghívebben ápolták a németséggel való kapcsolatot. Új énekeskönyvüket, melyet Sartorius János szerkesztett, a régi lutheránus énekes- és imádságos könyvek alapján állították ugyan össze, de megtoldták cseh, latin és német nyelvből fordított énekekkel. Az énekeskönyvet, mely *Az igaz üdvösség uttyára mutató és szent penitencia tartásra serkengető: magyar lelki ora* cím alatt Wittenbergben 1730-ban jelent meg, mint egyházi költészetünk későbbi hajtásait egyáltalában, mindeddig nem részesítették a kellő figyelemben. Alapos vizsgálat és beható tárgyalás hiányában még az alapvető kérdésekre sem tudunk felelni. Nemesak az nincs megállapítva, milyen német énekes gyűjteményből kerültek ki a *Magyar lelki ora* fordított énekei, hanem még a benne fölhalmozott énekkészlet sincs eredete szerint elkülönítve, nincs megállapítva, mely énekeket vett át Sartori a meglevő gyűjteményekből, melyek az újak, s általán mennyire terjedt az ő énekszerző munkássága. Mivel azonban már a XVII. század énekes könyvei is nagyrészt németből fordított énekeket foglaltak magukban, annyi kétségtelen, hogy a *Magyar lelki ora* anyagának jelentős része német forrásra vezethető vissza, s az első magyar könyv korszakunkban, a melyet a német irodalommal kapcsolatba hozhatunk.

Innen kezdve egy negyed századig nincs semmi emléke a német hatásnak, pedig ebben az időben Németországban már föllendült az irodalom. Megindult a képzeletet izgatóan foglalkoztató robinzonádok áradata, s Bodmernek Milton-fordítása (1732) megindította a nagy küzdelmet a svájceziak és a lipcei Gottsched között: mint kell értelmezni azt a tételt, mely a sziléziai iskola elleni harc eredményeként leszűrődött, hogy a költészet hivatása a természetet utánozni. Haller Albert megírta híres természetfestő költeményét (*Die Alpen*, 1729), virágkorában volt Hagedorn, működött a lipcei s a porosz költők köre: pezsgett az élet minden téren. Ezeknek az irodalmi törekvések-

nek egyelőre semmi visszhangja sincs nálunk. Az a három kézirat és két, 1760-ban megjelent magyar könyv, mely német művekkel hozható kapcsolatba, régebb irányok terméke. A három kéziratban maradt munka összetartozik: verses elbeszélések; közös a fordítójuk és közös a tárgyuk. Egy katolikus pap, Hriágjel Márton, három Luther Mártont gyalázó német krónikát lefordított 1753--1758 között döcögős Zrinyi-strófákban.¹⁾ A nyomtatottak közül az egyik Bod Péternek anekdota-gyűjteménye, a *Szent Hilárius*, (²1768, ³1789) 684 elmés, mulatságos kérdés és felelet foglalata, a mely ha anyagát nem is, rendeltetését és szellemét a német hasonló «curiosa quaestio»-kat tartalmazó gyűjteményeknek, p. o. Weber Ádám *Centum fontes*-ének (1685) köszöni.²⁾ A másik egy igen népszerű ifjúsági irat, Hübner Jánosnak *Zweymal zwey und fünfzig auserlesene biblische Historien aus dem alten und neuen Testamente* című iskolakönyve (év nélkül), melynek könnyű, folyamatos előadású elbeszéléseit Fodor Pál magyar fordítása terjesztette hazánkban, *Száz és négy bibliabéli históriák*. Az 1760-as kiadást korszakunkban még nyolcz követte, az utolsó, a kilenczedik, 1791-ben.

Mind ennek azonban csak bibliografiai jelentősége van, s önmagukban, mint az irodalmi érintkezés első nyomai, inkább érdekesekek, mint fontosak. Szórványos és véletlen jelenségek, melyekből a két irodalom kapcsolatára vonatkozólag tanulságot nem lehet levonni, s maguknak az átvételeknek csak kultúrtörténeti, nem pedig irodalmi az értékük. Bensőbb, tartalmi közönség csak akkor támad, mikor egész irodalmi áramlatok éreztetik hatásukat, mikor nem egyes, esetleges kapcsolatokra, hanem a tudatos köleszónzéseknek egymáshoz fűződő példáira mutathatunk. Ilyen német szellemi áramlatok a 60-as évek vége felé jelentkeznek először irodalmunkban, s egymást váltva megújulnak vagy egy századon át, a XIX. század közepéig, a mikor erejük újra gyöngül s szétesnek apróbb hullámokra.

¹⁾ Kéziratuk a Nemzeti Múzeumban. V. ö. Bobory Zoltán, A hanyatlás korának elbeszélő költészete (1912) 49. s k. ll. A német krónikát régebb szövegből 1731-ben foglalták versbe.

²⁾ L. Haraszti Gyula, Szent Hilárius. Fígyelő, IV: 23. s k. ll.

3.

Iskolai drámák (Holberg, Gottsched és a Schaubühne).

Az első irodalmi áramlat, a mint említettük, a 60-as évek vége felé jutott át hozzánk Németországból, s ott talált termő talajra, a hol századokkal azelőtt, szintén a nyugati áramlatok hatása alatt, a magyar irodalom első hajtásai sarjadtak, a szerzetesek czelláiban. Szerzetes rendeink a nemzetietlen korban ép olyan buzgalommal szolgálták az irodalom ügyét, mint a közép-korban, s ha munkájuk értéke ekkor nem is volt arányban a reáfordított igyekezettel, két területen, a történetírás és a dráma terén, nagy siker koronázta. Szerény drámakísérleteiket ők is, az utókor is lenézte — ők többnyire arra sem tartották érdemeseknek, hogy kinyomtassák, mi egy századon keresztül még számon se tartottuk. Irodalmunk e mostoha szülőttei azonban az újabb irodalmi kutatások világánál nagy irodalomtörténeti jelentőségre emelkedtek, mert bennük keressük a modern magyar dráma csiráit. Ezek a XVIII. században mindinkább megmagyarosodó iskolai drámák eleinte, míg a jezsuiták vállán nyugszik jóformán az egész magyar színügy, pusztán az internationalis latin jezsuita-drámák fordításai, s csak a század közepén vegyül közéjük egy pár olaszból fordított dráma. Nem változik a viszony, mikor a jezsuiták mellé a minoriták társulnak, mert ők, a kisebb igényű szerzetes rend, megelégszenek a divatos jezsuita drámák fordításával vagy eltulajdonításával. A piaristák azonban, a magyarsághoz jobban simuló, vele lelki közösséget tartó tanító rend, más nyomon jár. Nem *fordítja*, hanem *magyarosítja* — a későbbi műszóval: *elnemzetisíti* — az idegen drámákat; nem *szomorújátékokat* szerez, hanem inkább *vígjátékokat*; végül egészen új forrást nyit meg az iskolai színjáték számára: a német drámairodalmat. S evvel megneveztük az első német irodalmi áramlatot, mely költészetünket érte.

A mozgalom szálai piaristáinktól Holbergig nyúlnak, legalább azok az iskolai vígjátékok, melyek német földről kerültek át hozzánk, kevés kivétellel, a dán vígjátékiró kincsházából valók. Így tulajdonképen nem a német, hanem a germán szellem keltette őket életre, de mindegyiket német segítséggel, a német szellem közvetítésével. A közvetítő többnyire Gottsched

volt a maga *Schaubühne*jével. A *Schaubühne* fordított vagy utánzott, francia rájárára vont «szabályos» vígjátékai juttatták el Holberget piarista íróinkhoz. A mintát nem rosszul választották meg. Gottsched, a német irodalom egyik vezérférfia, a ki mind elméleti dolgozataival, mind gyakorlati úton, drámáival, egy időre a német izlést irányította, a német irodalom korlátlan ura volt. Műveit olvasták, előadták, őt magát ünnepelték. Magyarjaink csak egy kissé megkésték. A mikor ők Gottschedet utánnozták, népszerűsége hazájában már vagy egy negyed századja megfogyatkozott, s diadalainak egykori osztályosa, Neuberné, mint komikus figurát vitte színre, a mint bolond-kosztümben, ragyogó nappal a fején, vállán nagy denevér-szárnynyal, kezében egő lámpást tartva a *Kritische Dichtkunst* (Gottsched elméleti munkája) hibáit kutatja.

A *Schaubühne* drámái közül először a *Verschwender*, Destouches egy vígjátékának (*Le dissipateur*) Gottschednélől készített fordítása, s ugyancsak Gottschedné eredeti alkotása, *Die Hausfranzösin*, kerültek magyarul színre, melyeket Pállya István 1767-ben *Pazurlay és Szükmarkossy* cím alatt összeolvasztott és a dráma cselekvényét magyar földre téve át, idegen színüktől megfosztott.¹⁾ A következő esztendőben a világirodalomnak egy hosszú életű vándora, Plautus *Miles gloriosus*, került magyar nyelven színre, szintén a *Schaubühne* közvetítésével. A hetvenkedő római katona alakját Holberg keltette életre, mikor Plautus drámája alapján, de önálló indítékokkal fölléptette a dán színpadon *Jakob von Tyboe* cím alatt. A modern dráma hőse egy iskola-mesterrel küzd egy szép leány kezéért, de végül mindketten hoppon maradnak s a leányt egy intrikus segítségével a fiatal Liebmann nyeri el, a kinek neve eléggé tájékoztat egyéniségéről. A dán bohózatnak Detharding György Ágosttól készített német fordítását, a *Bramarbast*, közölte Gottsched a *Schaubühne*ben, s innen ugyancsak Pállya István alkalmazta magyar színre címetelen, *Ravaszi és Szerencsés* néven emlegetett iskolai drámájában.²⁾

¹⁾ L. Kovács Dezső dolgozatát, Irodalomtörténeti Közlemények, 1907: 34. s k. ll., és Bleyer Jakab tanulmányát, Gottsched hazánkban 43. lap.

²⁾ L. Horváth Cyrill dolgozatát Egyetemes Philologiai Közlöny 1904. 433., 735., 827. s k. ll., és Bleyer id. tanulmányát 45. l.

A német *Bramurbas* nagyon megragadta drámaíró papjaink figyelmét, úgyhogy az első átdolgozáson kívül még egy latin és három magyar nyelvű földolgozásáról van tudomásunk. A magyarok közül kettő Dugonics Andrásé, a ki 1770-ben ültette át iskolai drámául *Gyöngyösi* címmel, majd 1789-ben, címét *Tárházira* változtatva átdolgozta s elkészítette sajtó alá.¹⁾ Utoljára, 1790-ben, Fejér György próbálkozott a megmagyarosításával *A tisztségre vágyódók* című darabjában.²⁾ A bonyodalom magvát, a szerelem motivumát, a magyar áldolgozók, papi állásuknak megfelelően, többé-kevésbé ügyesen más, prózaibb motivummal helyettesítik, de ennek következtében az eredetinek súlypontja kissé eltolódik, még pedig mind a három magyar változatban ugyanabban az irányban, a dicsekvő katonáról a ravasz intrikusra.

Ép ilyen népszerű lett a 70-es évek magyar iskolai színpadján egy másik Holberg-darab, a szintén plautusi alapra, a *Mostellaria* cselekvényére, épült *Abracadabra*. Sajátságos véletlenként ennek a drámának is négy magyar iskolai színjátékon érzik meg a hatása. Ezek Benyák Bernát *Mostellaria*-átdolgozása 1769—1770-ből, Simai Kristóf két iker-drámája, a *Váratlan vendég*, mely 1775-ben könyvalakban is megjelent, és a pár évvel korábbi, de csak 1788 89-ben kinyomatott *Mesterséges ravaszság*, végül egy ismeretlen piaristának *Filargus* című komédiája 1774-ből.³⁾ Mind, ép úgy mint Holberg, tulajdonképen a *Mostellaria* cselekvényét aknázzák ki, s az *Abracadabrát* csak arra használják, hogy újabb vígjátéki mozzanatokkal gazdagítsák a római vígjátékból vett anyagot. Természetesen e magyar drámák szerzői sem közvetlenül a dán eredetiből merítettek, hanem valamilyen eddig még meg nem állapított német fordításból.

Nem ismerjük német közvetítőjét annak az iskolai drámának sem, melyet egy ismeretlen magyar szerzetes, valószínűleg piarista,⁴⁾ *Erasmus Montanus* cím alatt Holberg hasonló című

¹⁾ L. Havas Adolf dolgozatát az Egy. Phil. Közl.-ben 1882:777. s. k. lk. és Bleyer id. tanulmányát 47. l.

²⁾ Lázár Béla utalása (Egy. Phil. Közl. 1892:492.) alapján a pontos megállapítás Bleyer id. művében 49. l.

³⁾ L. Czeckó Antal dolgozatát az Egy. Phil. Közl. 1895:392. s k. ll.

⁴⁾ Bittenbinder Miklós alább idézendő dolgozatában jezsuitának gon-

drámájából — saját kijelentése szerint — német közvetítéssel fordított.¹⁾ Mivel nem vethetjük össze a magyar *Erasmus Montanust* a forrásául szolgáló német drámával, az átdolgozás mértékét nem határozhatjuk meg, de a magyar változat olyan keveset különbözik magának Holbergnek a drámájától, hogy a magyar fordító szellemi munkáját nem becsülhetjük valami sokra. Önállósága legfölebb annyi, hogy az eredeti sikamlós czélzásait, kényes részleteit elhagyva a világi színpadra szánt drámát iskolai színjátékká alakította át, és hogy a drámának a katolikusokat gúnyoló czélzatát a lutheránusok ellen fordította.

Iskolai drámáink közül valódi német drámát csak kettő vett mintául, az ismeretlen szerzőjű és bizonytalan korú *Titkos*, mely hű, többnyire szóhoz tapadó fordítása Schlegel János Illés *Der Geheimnissvolle* című vígjátékának (1746),²⁾ és *A nevelők*, Fejér Györgynek 1790-ben megjelent drámája, melynek eredetijét csak czíme szerint ismerjük: *Die Erzieher*.³⁾

Az 1790. esztendővel, tehát ugyanakkor, mikor a magyar világi színészet első napjait éli a fővárosban, elnyugszik irodalmunkban az első német szellemi áramlat. Tulajdonképen csak egy kis korlátozással nevezhető németnek, mert az irodalmunkat megtermékenyítő drámák közül mindössze három volt a német szellem eredeti alkotása, a többi a német irodalomba is kölcsönzés útján jutott. Ez azonban nem esik nagy súlylyal a mértékbe. A fontos az, hogy iskolai drámáink fejlődésük utolsó stádiumában, nagyrészt épen a németnyelvű színművek hatása alatt, elszakadnak az egyháztól és az iskolától, s nemcsak tárgyban, hanem fölfogásban is elvilágiasodnak. Levetik a jezsuita kothurnust, a történet hősei helyett modern típusokat visznek színre, a térben és időben messze eső események helyett mindennapi, az életből merített jeleneteket mutatnak be, a retorikus pathos helyett a köznapi társalgás hangján szólalnak meg. Jelentkezett ez a törekvés a minoritáknál és pálosoknál is, a

dolja a szerzőt. Itt nem részletezhető okok alapján föltevését nem tartom elfogadhatónak.

¹⁾ L. Bittenbinder Miklós dolgozatát, Irod. Közl. 1910:300. l.; maga a színjáték közölve u. ott 432. s k. lk.

²⁾ U. ott 309. l.

³⁾ Bayer, A magyar drámairodalom története, II: 418.

kik — eddigi tudomásunk szerint — nem német nyomokon indultak, de a leghatározottabban a kegyesrendieknél, az ő németből fordított darabjaikban. Hogy a magyar világi dráma megalkulása szerzeteseink nevéhez fűződik, a kik az iskolai színhátékok írásában szerezték meg a drámaírói ügyességet, az ismeretes, de kétségtelen az is, hogy az ösztönt hozzá a német drámák, első sorban a Holberg-fordítások és Gottsched *Schaubühneje* szolgáltatták.

4.

A könyvdrámák.

Gottschedhez kapcsolja az irodalmi köztudat Bessenyei György *Ágását* is,¹⁾ s így ugyanaz a szellemi áramlat, mely iskolai drámánkat megtermékenyítette, teremtette meg nálunk a könyvdrámát, ezt a sajátos költői fajt, melynek jogosultságáról, értékéről lehet vitatkozni, de meglétét kétségbe vonni nem. A könyvdráma, azaz olyan drámai mű, mely előre lemond arról a hivatásáról, hogy színészekről megjelenítve szóljon a közönséghez, különösen a magyar irodalomban játszott nagy szerepet. Az iskolai drámai előadások száma a 70-es években, a jezsuita rend eltörlése következtében erősen megfogyott, maga a műfaj is fokozatosan vesztett jelentőségéből, mivel abban az időben már nemcsak külföldön, hanem a hazai német színházakon is művészi, hivatásos színészek rendezte előadásokban gyönyörködhetett a közönség. Igazi magyar színház pedig csak 1790-ben nyílt meg, s ebben a másfél évtizedre nyúló időközben a színház-szerű dráma hiányát épen a könyvdrámák pótolták. Drámaíróink jól tudták, hogy magyar színházszók híján alkotásaik pusztán olvasmányul fognak szolgálni, de ez lelkesedésüket nem csökkentette, s bár egyiküknek-másikuknak szívében élt a remény, hogy idő jártával, kedvezőbb körülmények között színre

¹⁾ Az «irodalmi köztudat»-ra hivatkozom, mert engem az eddigi említett érvek nem győztek meg, s még mindig nem tudom hinni, hogy Bessenyei Gottsched *Ágisa* alapján készítette a maga tragédiáját. A másik nézet, mely Plutarchosra vezet vissza a magyar *Ágást*, még kevésbé valószínű, de mivel harmadikat, jobbat, nem tudok adni, elhallgattatom kétségeimet.

is kerülhetnek drámáik, egyelőre csak az olvasó közönség dícséretére számítottak. Drámairásunk alacsony színvonalát bizonyítja, hogy ezek a többnyire műkedvelő-munkák, melyek irodalmi szempontból is igen selejtes alkotások voltak, a pár évvel később megnyílt színpadnak szívesen látott vendégei lettek. Könyvdráma voltuktól ez nem fosztja meg őket, de jelentőségüket fokozza.

A magyar dráma megjelenése tehát, a mint Bayer József megállapította, megelőzte a magyar színpad megalakulását.¹⁾ Az így meginduló drámairodalom alkotásai, a könyvdrámák, két különböző irodalmi áramlattal kerültek hozzánk. A két áramlat Bécsben, Bessenyei György lelkében találkozott, és tőle, ismét két ágra oszolva, árasztotta el az országot. Az egyik volt a francia irodalmi áramlat, melynek hívei Bessenyeitől Pézteliig a francia klasszikus dráma átültetésével gazdagították irodalmunkat — evvel az iránynyal most nincs dolgunk — a másik, mely Gottschedtől kiindulva s ugyancsak Bessenyeitől közvetítve divatos német drámákat — eredetieket és angolból, francziából fordítottakat — juttatott el hozzánk. A német hatás alatt keletkezett könyvdrámák alkotják a második német szellemi áramlatot, mely bennünket a XVIII. században ért.

Ennek az iránynak első jelentkezése, ha elfogadjuk Binder Jenőnek Bayertől, Heinrichtől és Bleyertől támogatott nézetét,²⁾ Bessenyei legkiválóbb komoly drámája, az *Ágis tragédiája*. Főhősének más a helyzete, szerepe, mint Gottschedének, más a tragikuma is, és a dráma megoldásában is van mélyreható eltérés, de a közvélemény szerint még sem egyéb, mint szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak. Az *Ágis* azonban nemcsak első, hanem legértékesebb jelentkezése is a német nyomon járó könyvdrámának. A kik utána német forrásból merítettek anyagot magyar könyvdrámáikhoz, azokból a drámairói érzék egészen hiányzott s megelégedtek a német eredeti puszta lefordításával.

Elsőnek az epigonok közül a fáradhatatlan Kónyi János lépett fel, a ki *Orfeus és Euridítze* címmel 1774-ben egy eddig

¹⁾ A magyar drámairodalom története, I: 112.

²⁾ Összefoglalja és pontosan idézi az egyes véleményeket, Bleyer id. mű. 29. s k. ll.-on.

ismeretlen német írónak (talán Cramernek) énekes játékát fordította le igen gyöngé versekben. Másik fordítása, az 1782-ből való *Gróf Valtron vagy a subordinatio*, mely Möller hasonló című katona-drámájának átültetése, ügyesebb és jelentősebb. Ennek a színműnek már sikerült a könyvdrámák közül kiemelkednie, s nemcsak színre került 1784-ben az első, hosszú ideig egyetlen magyar nyelvű fővárosi színi előadás alkalmával, hanem egy félszázadnál tovább műsoron is maradt. Möller egy másik drámáját, a *Sophiet*, Osváld Zsigmond fordította le 1786-ban, a ki már egy évvel korábban megpróbálkozott hasonló feladattal, midőn Banks angol drámáját Schmid német fordításából átültette magyarra, a *Gróf Essezet*, mely a magyar színeszetnek ép oly kedvelt műsor-darabja lett, mint a külföldinek. Cronegk bárónak a «Bibliothek der schönen Wissenschaften»-tól 50 tallérral jutalmazott drámáját, a *Codrux*, Bálintit János báró adta magyarul még 1784-ben. Főrangú uraink és hölgyeink általában nagy buzgalommal vettek részt a magyar drámairodalom megteremtésében. Csak a német forrásokból dolgozókat említve, itt van a Ráday házaspár, ifj. Ráday Gedeon gróf (akkor még báró) és neje, a kik Bálintit báróval egy időben három német drámát ültettek át. A férj Gebler báró *Clementinejét* és a francia Falber-Fenouillot németre fordított *Galeeren-Sclavéját*, felesége Engel J. J. vígjátékát, *Der dankbare Sohnt*. Fordításaik elvesztek, csak Kazinczy tartotta fenn emléküket. Falber-Fenouillot rémdrámáját egy másik magnásasszony is lefordította s a cím lap tanúsága szerint szintén németből: Bánffy Györgyné, Wesselényi Zsuzsánna. Fordítása 1785-ben *Gályarab* címmel meg is jelent.

A következő esztendőben jelenik meg először, ugyancsak könyvdrámában, a legnagyobb modern színműíró, Shakespeare, neve. A *Romeo és Juliát* adta magyarul Kún Szabó Sándor, de persze nem az eredetit, hanem Weisse Keresztély megcsonkított, eltorzított szövegét. Valamint Shakespearehez igen kevés köze van ennek a magyar *Romeo és Juliának*, akként a művészethez is: a fordító, saját vallomása szerint, stílyakorlatul, a német nyelv gyakorlása kedvéért fordította le.¹⁾ Elég különös, hogy e

¹⁾ V. ö. Bayer József fejtegetését: *Romeo és Julia*, Egy. Phil. Közl. 1887: 351. s k. lk.

munkájával mégis a nyilvánosság elé lépett, s még különösebb, hogy valóban színre is került 1793-ban, a bemutató előadáson kívül háromszor.¹⁾ Már Shakespearehez méltóbb átdolgozást használt Földi János, a ki 1787-ben a *Hamlet* négy sorát (II. fől. 2. jel.) fordította le Schröder német «higitott» szövegéből, de kilencz sorra kinyujtva. Jelentősége csak kultúrtörténeti szempontból van: ez az első magyarnyelvű nyomtatásban megjelent Shakespearerészlet.

Ugyanakkor, 1787-ben, jelent meg Révai Miklósnak, a nagy nyelvtudósnak, első drámai kísérlete, *Az áldozat* című pásztorjáték,²⁾ mely természetesen nem eredeti drámai mű, hanem Sonnenfelsnek, «Ausztiria Lessingjé»-nek, egy alkalmi költeménye, melyet 1765-ben Mária Terézia születésnapjára ünnepségére írt. A rokokó-idillek milieujébe, az antik pásztorok életébe, helyezett mesterkelt játékot nagy kedvvel dolgozta át magyarrá Révai: van valami gyöngéd báj az előadásában, mind a prózai, mind a verses részletek tolmácsolásában.

Kiegészítik e sorozatot azok a könyvdrámák, melyek nemcsak színpadot, de a maguk idejében még nyomdafestéket sem láttak. Első közöttük Baranyi Lászlónak, a volt testőrtisztnak *Mulatságos beszélgetés* című németből fordított boházata, melyről Ballagi Aladár helyesen állapította meg,³⁾ hogy nemcsak teljesen értéktelen, hanem gyakran érthetetlen is. Az eredetijének sem szerzőjét, sem címét nem ismerjük, nem tudjuk, mikor keletkezett a fordítás, kétségkívül jóval, vagy két évtizeddel, a megjelenése (1797) előtt. Érdekesebbek Teleki László gróf dráma-kísérletei, melyeket a 18—20 éves ifjú Bessenyei hatása alatt írt. A kéziratban maradt drámák közül,⁴⁾ melyeket Voinovich Géza kutatott föl és ismertetett,⁵⁾ egyiknek (*Hunyadi Lászlónak fővétele*) eredetére rámutatott maga a szerző, a másiknak (*Péter király*) forrását nem találtam meg, a harmadik egy fran-

1) V. ö. Bayer József, Shakespeare hazánkban, I: 323.

2) Elegyes versek, 193—212. l.

3) A magyar királyi testőrség története, 177—178. l.

4) A M. T. Akadémia kéziratárában, Régi és újabb m. írók, 4-r. 133. sz. A kötet címe: G. Teleki László Három szomorú Játékjai. Az előszó 1784. decz. 29-én kelt.

5) Irod. tört. Közl. 1899: 129—144. l.

eziából fordított Tell-dráma, a Henzi Samu *Grissler ou l'Helvétie délivrée* (1749) alapján készített *Helvétianak könnyű megszabadulása* (1782), míg a negyedik, *Seneca halála* (1782—1784) című dráma Kleist Ewald Senecájának fordítása. Bár Teleki olyan színben tünteti fel magát, mintha e drámák saját képzeletének termékei volnának, s tiltakozik azon vád ellen, hogy az egyik nyilvánvaló forrását (Bessenyei *Hunyadiját*) követte¹⁾: e magyar drámák mégsem egyebek, mint kész, többnyire idegen drámák puszta másolatai, ügyetlen, gyermekes munkák. Érdekes véletlen, hogy Kleist *Senecája* egy másik előkelő magyar ifjút is arra csábított, hogy átültesse anyanyelvére: Kisfaludy Sándort, a ki szintén 18 éves korában, s ép úgy, mint Teleki gróf, Bessenyeitől véve ösztönzést, kezdett hozzá s körülbelül 20 éves korában fejezte be *Seneca tragédiáját* (1790—1792), azt a munkáját, melyben először jelentkezik komoly írói ambíció. Drámáját, mint irodalmi törekvésének első zsengejét, ki akarta nyomtatni, de a terve abbamaradt, s a dráma majd egy évszázadig hevert kéziratban.

Íme a könyvdráma, mely 1772-ben Bessenyeivel indult meg, húsz esztendő múlva újra visszatért hozzá, ugyanakkor, midőn a magyar színpad két kísérletezés után egy időre állandósult. Könyvdrámáink jelentőségére utaltam már föntebb, egy másik jellemző, értékes vonásukat itt emelem ki. Aival a technikai és nyelvi gyarlósággal szemben, mely e dráma-fordításainkat megrontja, föltűnő szerzőiknek a minták megválasztásában tanúsított helyes érzéke. Természetesen óhatatlan volt, hogy több férczmű ne keveredjek fordításaik közé, de ezeken kívül megszólaltatják műveikben magyarul a legkiválóbb szerzőket, mint Shakespearet, a költő Kleistet, az irodalom egykori vezérét, Gottschedet, s korukban olyan nagyra tartott drámákat, mint *Essex grófot*, *Codrúst* és *Clementinet*. Látni fogjuk tárgyalásunk folyamán, hogy a német földről érkező áramlatok az egyes irodalmi irányoknak gyakran csak a selejtesebb termékeit juttatták el hozzánk; evvel szemben ez a második szellemi áramlat, a magyar könyvdrámák alakjában jelentkező német drámairodalom, java alkotásaival van irodalmunkban képviselve.

1) Előszó, 5. l.

5.

A széppróza. (Mesés elbeszélések.)

A harmadik irodalmi áramlatnak, melynek első terméke az *Ágis* megjelenésének esztendejében jut el hazánkba, tehát az előbbi áramlattal egy évben, sokkal kisebb a fontossága, mert tulajdonképen nem egyéb, mint egy régibb törekvés felújítása, s maga az áramlat is messzebből, Franciaországból, indult ki, úgyhogy a német irodalom itt is csak mint közvetítő szerepelt. Ez az új hullám — ha nem volna a név anachronismus, akár a romanticismus hullámának is nevezhetnők — a mesés prózai történeteket, a széppróza csodálatos, kalandos históriáit hozta el irodalmunkba, a melyek már a XVII. században ugyanezen az úton mint német mázzal ellátott román (latin, francia, olasz) árucikkek kerültek át hozzánk. A XVIII. századnak különben sem nagyszámú magyar olvasóközönsége hosszú ideig beérte Hallernek francziából fordított *Telemakusával* meg a régibb elbeszélésekkel, s csak 1772-ben érezte szükségét, hogy a megfakult mesekincset fölfrissítse.

A mozgalmat Mészáros Ignác indítja meg ugyanabban az évben, a mikor Bessenyei a cél határozott tudatával a magyar irodalom és közműveltség megteremtéséhez kezd. Mészáros azonban nem reformer, neki nincs ily messzeható célja. Pusztán mulattatni akarja a közönséget, s onnan merít, a hol leggazdagabban buzog a forrás, a francia heroikus regényekből. Nem az eredetiből fordít, hanem mint legtöbb követője, németből, és így a német irodalomnak köszönjük, hogy a korábbi századokban kedvelt regényes elbeszélés, most már regény alakjában, újra föltűnt irodalmunkban. Mészárost, a ki nemcsak nyomtatásban megjelent regényeit, a *Kártigámot* (1772) és *Montier asszony leveleit* (1793) fordította németből,¹⁾ hanem valószínűleg két kéziratban maradt szépprózai munkáját is (*Három napkeleti történetek*, *Astriane*),²⁾ követte «a magyar nemzet együgyű hadi szolgája». Kónyi János. Ez a józaneszű és buzgó, de foggyatékos

¹⁾ L. Heinrich Gusztáv Bevezetését a *Kártigám* Olesó Könyvtári kiadásához.

²⁾ L. Beöthy, A szépprózai elbeszélés, I : 241—242.

műveltségű és kistehetségű katona egész sorát adta a mulatató prózai olvasmányoknak. Mintáit igen változatos körből meríti. Elbeszélései között van mesés regény, jobban mondva tündérmese, így a *Várta mulatság* (1774), *Karpilló princzesszné* és *Bellebelle* (1792) D'Aulnoy grófné meséi nyomán; van lovagregény, az *Ártatlan mulatság* (1785), sőt még modern novella is, Marmonteltől: *Laurette*, *Havasoki juhászné*, *Lausus és Lidie* (1775). A milyen tarka Kónyi meséinek világa, olyan egyforma a származásuk. Végelemzésben mind francia földön termett, s ha egyiknek-másiknak pontos forrását még nem derítette is ki a tudomány,¹⁾ az bizonyos, hogy Kónyi, a ki nem tudott francziául, német fordításukat használta.

Szintén csak a közvetlen forrása német annak a három kis elbeszélésnek, melyek olyan «kedves nyugvópont»-ot alkotnak a Faludi Ferencz fordította *Téli éjtszakák* (1778. megj. 1787.) áradozó beszélgetéseiben. *Mauritius*, *Dardanus*, *Kazimir és Iréne* történetei rövidre vont lovagregények, a melyeket Faludi Antonio da Esclavának *Noches de Inuierno* című spanyol novellás könyvéből (1609) fordított, helyesebben német fordításából, melyet Drummer Máté készített. (*Winternächte*, 1666).²⁾

Nem kevésbé regényes, de egész szellemében modernebb s kalandos volta ellenére is közelebb áll a való élethez az a *Szerelem példája* című magyar regény, melynek eredetijét Della Valle gróf írta olaszul, és német fordításából Kép Gejza László ültetett át magyarra (1784, megj. 1787), valamint Bilderbeck bárónak német közvetítéssel magyarra fordított *Cyaneja* (1794), melynek sem a német, sem a magyar átdolgozója nem nevezte meg magát. Aranka György is a francia eredetin kívül valószínűleg forgatta a német fordítást is, mikor *A budai basa* című 1791-ben megjelent regényét dolgozta, mely a történelmi keretet népmesei motivumokkal és utazási kalandokkal töltvén ki, mintegy átmenetül szolgál a mesés regényektől a robinzónádokhoz.³⁾

¹⁾ A források kimutatása u. ott, II:106. s k. II. és György Lajos, Kónyi és D'Aulnoy. (Különnyomat a Szent Imre Egyesület évkönyvéből 1911.)

²⁾ V. ö. Binder Jenő dolgozatát az Egy. Phil. Közl. 1901:17.

³⁾ V. ö. Beöthy, Magyar széppróza, II:95. s k. II.

Defoe nagyírtú regényes elbeszélése, az első könyv, melyet Rousseau minden gyermeknek kezébe adna, korszakunkban nem talált tolmácsra, de igen az az átdolgozása, melyet Campe 1779—1780-ban németül közrebocsátott. Gelei József fordította le magyarra *Ifjabbik Robinzon* cím alatt s közölte 1787-ben. Az ő fordítását tulajdonította el Gyarmathy Sámuel, későbbi nagy nyelvtudósunk, a ki Gelei fordítását másodszer, 1794-ben, de a saját neve alatt kinyomatta.¹⁾ Campe egy másik elbeszélését, a *Sittenbüchlein für Kindert*, szintén ketten fordították le, Földi Ferencz 1789-ben *Erköltés-könyvetske* cím alatt és Kováts Ferencz, ez utóbbié azonban kéziratban maradt. Ugyancsak a robinzonádok közé tartozik a Hevesi Lajos átdolgozásában még ma is olvasott *Jelki András*, egy bajai fiúnak érdekes kalandozásai szárazon és vizen, melyet 1779-ben névtelenül megjelent német eredetijéből először az első magyar bibliografus, Sándor István, fordított magyarra.

Ha fölemlítjük végre, hogy Kazinczy Miklós, Ferencz öcscse, szintén Meissner német átdolgozását követte, mikor a perzsa Szádi *Busztanjából* egy regét *Vallás türedelem* cím alatt lefordított (1790), akkor körülbelül felsoroltuk mindazokat a regényes prózai elbeszéléseket, melyeket a német irodalom közvetítésével messze nyugatról, illetőleg keletről kaptunk. Eredeti német munka evvel az irodalmi áramlattal igen kevés jutott el hozzánk, s az is többnyire selejtes, említésre is alig méltó irodalmi termék. Még legkomolyabb volt köztük Weber Vidának *Sagen der Vorzeitje*, mesés rablőhistóriáknak ez a gyűjteménye, mely később Kisfaludy Sándornak kedvelt olvasmánya lett, ekkor pedig Kazinczyt lelkesítette, hogy az egyik történetét *A vak lantos* címmel magyarra fordítsa (1793). Korn Kristófnak B. M. J.-től átültetett *Graf Pontissa* (1788), s azok az ismeretlen szerzőtől származó német novellák, melyeket Farkas Antal *Erkölsi iskola* czime alatt 1790-ben magyarul közrebocsátott, már a ponyvairodalom határán járnak a maguk rémregényekbe illő merész, kalandos fantáziájával.

E mesés elbeszélések közül, melyeknek több-kevesebb gyökérszála lenyúlik a heroikus regények termő-talajába, igazi je-

¹⁾ A magyar robinzonádokról l. Beöthy fejtegetéseit u. ott 179. s k. ll.

lentőségre csak a *Kártigám* emelkedett, mely a 70-es évek ifjúságának kedvelt olvasmánya lett. Népszerűségét megőrizte a XIX. század elejéig, s e korszak legértékesebb magyar elbeszélése, Szekér Joakim *Magyar Robinzóna*, e regény hatásának kétségtelen nyomait mutatja. Maga a műfaj azonban, a heroikus regény, megkésve érkezett hozzánk s nem is kiváló alkotások útján, az írókból pedig, a kik e műfajt irodalmunkba beplántálták, hiányzott a stilművészet, hogy a kettős közvetítés folytán értékükben még inkább megfogyatkozott külföldi munkákat irodalmi színvonalra emeljék. Faludi művészi stilizta volt ugyan a maga idejében, de 1787-ben már az ő prózai stílusa is elavultnak tetszett, Kónyi durva tolla viszont Marmontel kedves novelláit is tönkre tette. Másfelől, mivel a regényes elbeszélés időközben méltóbb tolmácsokra talált, Bárótzira és Kazinczyra, ez a harmadik német irodalmi áramlat, melyben úgyszólván kevesebb specifikus német vonás volt, mint az első kettőben, jelentőségben messze elmarad mögöttük. Campe iratai legalább az ifjúságnak szolgáltak kedves olvasmányul, a többi hiányt nem pótolta, irodalmi szükségletet nem elégített ki, a magyar irodalom fejlődésére nem hatott: veszteség nélkül elmaradhatott volna.

6.

Az új nemzedék mint a német szellem terjesztője. Az időszaki frások jelentősége.

Ez a veszteség annál kisebb lett volna, mert idő közben új nemzedék nőtt föl, Kazinczyké. A nemzeti érzésnek az az ébredése, melyet már Bessenyei előtt jelzett egy-egy fölvilanás, de a mely az ő izgató munkája után lett tudatossá, ezt a nemzedéket az iskola padjaiban találta. Ők sem tanultak többet, mint atyáik, de a mi fontosabb, föltámadt bennük a vágy szellemük kiművelése után, megértették Bessenyei vezérgondolatát, a műveltség és hazafiasság kapcsolatát. Ez a nemzedék már *olvas*. Ez emeli őt a nemzetietlen kor magyarja fölé, s ez érteti meg az irodalom gyors fellendülését a 70-es években. Mivel magyar könyv alig volt, új magyar könyv meg éppen kevés, az ifjúság, mely mindig legfogékonyabb a modern törekvések iránt, külföldi könyveket olvasott. Nem volt könnyű föladat, mert elég

ügyyel-bajjal járt a megszerzésük. Említettük, hogy Patakon a főiskola hatalmas könyvtárában egyetlen német szépirodalmi mű sem volt; most hozzátehetjük, hogy a 70-es évek közepén nem találkozott az egész városban egy ember sem, a ki Gessnernek csak a nevét is hallotta volna,¹⁾ Kassán pedig, a fölvidék egyik legnagyobb és legműveltebb városában, még a 70-es évek végén sem volt könyvkereskedő;²⁾ a könyvek terjesztésével, régi szokás szerint, a könyvkötő foglalkozott, a ki csak a legközségesebb szellemi táplálékot tartotta raktáron, s boltjában értékes külföldi munkára csak véletlenül bukkant az érdeklődő. Ifjainkat a német műveltségű, idegen ajkú honoratiorok segítették ki. S e ponton kapcsolódik bele a magyarországi evangélikus felekezet a magyar irodalom fejlődésébe. A német műveltségű lutheránusok olvasmányai a német irodalom alkotásainak sorából kerültek ki, s épen mert műveltebbek is voltak, mint a született magyarok, többet is olvastak. A hol ez a nagyobb műveltségű lutheránus lakosság kapcsolatba került az olvasni, művelődni vágyó magyar ifjúsággal, ott a német irodalom ismerete átterjedt ifjainkra is.

Hozzájárult, mint rendkívül fontos tényező, a német nyelv fokozatos térfoglalása iskoláinkban, a miben Mária Terézia kormányának zajtalan germanizáló törekvései éreztették hatásukat. A tanügyi hatóságok belátták, hogy mind a katonai, mind a polgári pályán egyre szükségesebb lesz a német nyelv ismerete, iparkodtak tehát módot nyújtani tanítványaiknak a német nyelv elsajátítására. A katolikusok jártak elül jó példával, a kik elvétele már az 50-es évektől kezdve, majd sűrűbben a 60-as évek közepétől német nyelvmestereket alkalmaztak iskoláikban. Példájukon fölbuzdultak a reformátusok, a kik nyakas magyar letükre is megértették az új idők szavát. Legjellemzőbb bizonyossága a református főconsistorium azon leirata, melyet 1771. decz. 15-én intézett a nagyenyedi kollégium előljárásságához. «Mind sok úri atyánkfiai, mind a közhaszonra nézve jónak és igen szükségesnek találta a főconsistorium, hogy Enyeden is megkezdjék a német nyelv tanítását, mivel akár a világi, akár az egyházi

¹⁾ Kazinczy, Pályám Emlékezete (Abafi kiadása) 25. l.

²⁾ U. ott 50. l. Pesten is csak egy volt, Weingand.

pályát nézzük, kivált a mostani időben megbecsülhetetlen a nyelvek tudása. A politikai és katonai pályán tapasztalás szerint csak azok haladnak elé, kik nyelveket tudnak, s ezek közt a német nyelvet. Az egyházi pályán egyebek közt nagy haszna van ennek, mikor külföldre menő deákok tudnak németül.¹⁾ Az enyedi kollégiumot részben megelőzve, részben követve, a 60-as 70-es évek fordulóján a református főiskolák nagy részében rendszeres német tanítás folyt.²⁾

Ily módon a magyar irodalom is a német hatása alá került, s nem a véletlen műve, hogy első sorban azok a magyar írók voltak a német hatás terjesztői, a kik vegyes nyelvű városokban, a magyar-német nyelvterület érintkező pontjain éltek: Kazinczy, Szentjóni Szabó, Dayka, Kis János.

Kazinczynál, a ki szinte naplószerű hűséggel jegyezte föl élményeit, egészen pontosan nyomon lehet kísérni azt a folyamatot, mely az ő tősgyökeres magyar műveltségét, épen a német, többnyire lutheránus ismerősei folytán, német szellemmel töltötte meg. Már gyermekkorában egy német lutheránus deákkal a Hübner-féle német biblia-kivonatokat olvasta.³⁾ Készmárkon 1768-ban Cornides Dániel, a híres történettudós, egy *Tugendschule* című izetlen német regényt adott kezébe, s azt olvasta mohón,⁴⁾ majd 1774-ben édesatyja akarta rábírní Gellert vallásos értekezéseinek és Rabener szatiráinak fordítására.⁵⁾ A következő évben egy evangélikus tanulótársánál, Gyürky Istvánnál, meglát egy göttingai *Musen-Almanachot* s kiírja belőle a megtetsző darabokat,⁶⁾ 1777-ben pedig Weingandnál Wieland *Musarionára* akad.⁷⁾ Innen kezdve hosszabb ideig német mű-

1) Török István: A kolozsvári evang. reform. collegium története, I: 310—311. l. (Idézi Bleyer alább említendő munkája 64. l.-ján.)

2) A német nyelv tanítására vonatkozó adatokat összeállította Bleyer Jakab, Gottsched hazánkban című művének 63. lapján. L. még Végh János id. cikkét (Sárospataki Ref. Lápok, 1913. 70. l.) s ugyancsak az ő bővebb értekezését. A német nyelvtanítás története a sárospataki főiskolában. (U. ott, 1912. 2. 4—7. számok.)

3) Kazinczy, Pályám Emlékezete, id. kiadás, 13. l.

4) U. ott 15. l.

5) U. ott 22. l.

6) U. ott 24—25. l.

7) U. ott 33. l.

veltségű emberek körében él s sorra ismerkedik meg a német irodalom divatos vagy idejüket múlt termékeivel. 1779—1782-ig Kassán és Eperjesen tartózkodik, a hol minden alkalmat megragad, hogy német irodalmi ismereteit bővítse. Egy könyvkötő lomtárából Gessner műveit, Gleim és Jacobi levelezését szerzi meg,¹⁾ a kassai lutheránus prédikátortól a nem értett részletekre nézve kér felvilágosítást,²⁾ sőt még a szép Steinmetz Ninonnál töltött estéken is nemcsak a leányka ragyogó szemét bámulja, hanem Miller *Sieqwartját*, ezt az érzelgős regényt, s a *Messiást*, a melyről Miller olyan sokat beszélt.³⁾ Nincs nagyobb vágya, mint megszerezni az eposzt, s mikor végre Pesten megkapja, napokat tölt Klopstocknak és tanítványainak, a két Stolberg grófnak, verseit olvasgatva.⁴⁾

A megkezdett úton tovább haladva, Kazinczy lassankint megismerte s megszerette a német irodalom minden jelentősebb irányát, a Hainbundot, Lessinget, Bürgert, Matthissont és Salist, Goethét és Schillert s legnagyobb gyönyörűségét a német költők olvasásában találja.⁵⁾ Ha betegen fekszik s kedvét veszve érzéketlen minden iránt, egy német verskötet, egy *Musen-Almanach* visszahozza kedvét, egészségét.⁶⁾ Legköltőibb nyelvnek a németet tartja s föllebbvalójával, Pászthoryval vitatkozva egész tüzzel kel a német irodalom védelmére, mely szerinte fölötte áll a francziának s a világ első irodalma.⁷⁾

Kazinczy példája a maga egészében természetesen páratlanul áll. Hozzá hasonló írónk nem volt e korban, sem műveltségre, sem olvasottságra nézve. De a mi ő volt nagyban, az volt a többi németes írónk kicsiben; a mint ő tudatosan, lelki gyönyörűségért és okulásért fordult a németekhez, ugyanazt tették társai is. Csak a fiatal Kisfaludy Sándort említem, a kinek 1793-tól 1796-ig gyűjtött könyvtára pár magyar könyvvel szemben egész sereg német könyvet foglalt magában, s épen azok

¹⁾ U. ott 50. l.

²⁾ U. ott 50—51. l.

³⁾ U. ott 56—57. l.

⁴⁾ U. ott 58. l.

⁵⁾ Levele Kis Jánoshoz 1794. márcz. 17. (Kaz. Lev. II:347.)

⁶⁾ U. ott II:346.

⁷⁾ Pály. Eml. 279. l.

tól az írótól, a kiket a századvégi magyar közönség leginkább kedvelt (Schiller, Bürger, Gessner, Wieland, Kleist, Höltz, Uz, Hagedorn, Gleim).¹⁾ Ezek voltak a *Himfy* költőjének is kedves olvasmányai, már akkor, midőn pusztán mint műélvező állott szemben német költőtársaival. A német költők szorgalmas tanulmányozását többi németes írónknál így, okirati hűséggel nem mindig tudjuk ugyan igazolni, de egész műveltségük alapján joggal föltehetjük. Bizonyítja az eredmény is: a német irodalom hatása elmélyült, a kapcsolat rendszeressé vált, s a német munkák már nemcsak a magyar irodalom egyes ágait termékenyítették meg, hanem minden nyilvánulását, sőt még az irodalmi életet is.

Irodalmi életnek, a nemzeti közérzés híján, hosszú ideig nincs igazi jele irodalmunk e korszakában. Bessenyei fölismerete a szellemi közélet pangásának végzetes következményeit s tevékenysége egyik legfontosabb céljának a hiányzó irodalmi élet megteremtését tartotta, azonban 1782-ben leszorulva az irodalom vezető pozíciójáról, csak megkezdte, de be nem fejezte nagy munkáját. A föladat az új nemzedékre maradt, épen arra, mely német szellemi hatás alatt művelődve Kazinczy köré sorakozott. Ráday, Kazinczy és Batsányi, a németes íróink között a legműveltebbek, fölismerték azt a nagy szerepet, melyet kint Németországban a német szellemi élet megteremtésében a nagyszámú időszakos írás, az almanachok és folyóiratok, játszottak. Ezek tették lehetővé az íróknak egymással és a közönséggel való érintkezését, azt a közvetlen kapcsolatot, mely az irodalom tényezőit egymáshoz fűzve minden irodalmi élet alapföltétele.

Mivel a magyar időszakos írásoknak mintaképei, a mint látni fogjuk, a németek voltak, a magyar irodalmi élet megteremtésére is döntő hatással volt a német irodalom. Előbb azonban megemlítjük azt a kellőképen még nem méltatott befolyást, a mi ez a német időszakos sajtó *tartalmával* irodalmunkra tett. Íróink a német költészet alkotásait ugyanis nagyrészt a német zsebkönyvek és folyóiratok közvetítésével ismerték meg. A német írók nagyszerű munkái is eljutottak

---

¹⁾ Könyvtárának 1794—1796. között készült jegyzékét közöltem Magy. Könyvszemle 1906 : 313. s k. ll.

ugyan írónkhoz, de a mint Kazinczy példája mutatja, gyakran csak a véletlen játszott a kezükbe, s nem ritka jelenség, hogy egy-egy hazájában nagy föltűnést keltett műnek még a híre is nagy későre jutott el hozzánk (*Werther, Götz*). Jellemző, hogy Kazinczy előtt Hölty neve még 1793-ban is ismeretlen.¹⁾

Íróink közül Ráday volt leginkább tájékozott német irodalmi kérdésekben. Az öreg főúr szorgalmas olvasója volt Nicolai kritikai folyóiratának, az *Allgemeine Deutsche Bibliothek*nek,²⁾ s a vállalat nagyszámú kötetei nemcsak megismertették vele a német kulturális törekvéseket, irodalmi alkotásokat, hanem ízlését is fejlesztették, ítéletét irányították. Ráday megismertette a folyóirattal hívét, Kazinczyt, s annak a körnek, mely köréje csoportosult - Kazinczyn kívül Földi, Verseghy, Batsányi — ha névleg nem is, de szellemileg vezére, tanácsadója lett. A többi németes műveltségű magyar író német irodalmi ismereteit jobbra a német folyóiratokból, almanachokból, *Blumenlese*kéből merítette, a melyeket műveltebb köreink akkor is ép oly buzgalommal tanulmányoztak, mint manap a német szépirodalmi lapokat. A különböző *Musen-Almanach*ok, a lipcei, hamburgi, de különösen a göttingai, Wieland *Deutscher Merkur*ja, Ramler *Blumenlese*je, Dohm és Boie *Deutsches*, majd *Neues deutsches Museum*a, a *Bremer Beyträge* a német munkák egész özönével látták el a magyar olvasókat, s Kazinczyról, Szentjóbíróról, Ányosról, Verseghyről ki tudjuk mutatni, hogy olvasmányaik nagy részét ezen időszaki írárok szolgáltatták. És mivel a *Musen-Almanach*okban, *Blumenlese*kben a költemények gyakran a szerző megnevezése nélkül jelentek meg, írónk, a német gyűjteményekben olvasható verseket fordítva és utánozva olyan német írók hatása alá kerültek, a kiknek gyakran még a nevét sem tudták. Főképen Ányosra áll ez, a kit joggal nevezhetünk a német almanach-költészet tanítványának. Költészetében az idegen elemeket megérzi ugyan a német szentimentális líra ismerője, de már kimutatni és igazolni az átvételeket bajosabb, megjelölni az írókat pedig, a kitől eszméket, képeket átvett, legtöbbször egyenesen lehetetlen.

¹⁾ Levele Arankához, 1793. jan. 5. (Kaz. Lev. II : 287.)

²⁾ Pály. Eml. 104. l.

Fontosabb azonban az a hatás, a melyet ezek a *Musen-Almanachok* és különféle jellemű folyóiratok *szellemükkel* tettek íróinkra. Főntebb már czéloztam reá. Mikor az irodalmi vezérség a 80-as években a francziás írókról a németesekre, Besse nyeiről Rádayra és Kazinczyra szállt, első dolguk volt, hogy a mint a németeknél látták, olvasóközönséget neveljenek és folyóiratokkal, zsebkönyvekkel kapcsolatot teremtsenek a magyar írók és olvasók között. Egészen természetes, hogy a mint a gondolatot a német irodalom sugallta íróinknak, akként a megvalósításában is egészen német nyomon indultak. A *Kassai Magyar Museumnak* Batsányi nemcsak a nevét másolta a *Deutsches Museumról*, hanem folyóirata czélját, beosztását, tartalmát is a német mintájára állapította meg.¹⁾ Az *Orpheus*, melyet Kazinczy eleinte *A' Litterator* czim alatt akart megindítani, s Kármán *Uraniája* szintén német példáknak köszönik születésüket, úgyszintén a *Helikoni Virágok*, Kazinczy zsebkönyve, melyet *Musen-Almanachnak* szánt, s ő is, társai is, sőt még a nyomdász is annak nevezett.²⁾ Kazinczy almanachját a németek módjára évenként akarta megjelentetni, de vállalata már az I. kötettel megakadt; a II., bár össze volt már állítva, nem jelent meg. S érdekes, ha a szerkesztők és a munkatársak között valamilyen kérdésre vonatkozólag (névtelen és betűkkel jelzett közlemények, már megjelent dolgozatok és költemények újból való lenyomatása stb.) ellentétek merültek föl, mindig a hasonló czélú német vállalatok gyakorlatára hivatkozva döntöttek.

Hogy milyen nagy jelentőségük volt ezeknek az időszakai írásoknak irodalmunk fejlődésében, azt e helyen nem kell fejtegetnem. Ismeretes, hogy e folyóiratok és zsebkönyvek nemcsak alkalmat adtak költőinknek műveik kinyomatására, hanem még írókat is neveltek s így valóban megfeleltek annak a czélnek, a

¹⁾ L. Ráday levelét Kazinczyhoz 1788. jún. 2. (Kaz. Lev. I: 182.) és Baróti Szabó jegyzetét Rádaynak 1788. febr. 15-én Kazinczyhoz írt levelén (u. ott: 166.).

²⁾ Kazinczy saját szavai: «a Helikoni virágokat Almanach gyanánt [adám] Pozsonyban 1791-ben». Pály. Eml. 156. (V. ö. még u. ott 304. l.) Földi 1790. szept. 17-én kelt levelében nevezi így a gyűjteményt (Kaz. Lev. II: 105.). Weber nyomdász nézetére vonatkozólag l. Kazinczy levelét Döme Károlyhoz 1790. decz. 4. (U. ott: 125.)

melyet szerkesztőik maguk elé tűztek: hathatós eszközlői lettek az irodalmi élet megteremtésének, még pedig, s reánk nézve ez fontos, egészen a német irodalom hatása alatt, annak szellemében. Sőt az első *Blumenlese* is, az az anthologia, melyet Szüts István *Erköltsi és elegyes versek* cím alatt 1791-ben közrebocsátott, egészen a német szellem terméke: az a 81 vers, melyet magyar fordításban közöl, kivétel nélkül német költemény fordítása.

Végül a német irodalomnak köszönheti költészetünk a harmadik verselő eljárást, a hagyományos nemzeti versidom és az antik sorok után a mértékes-rímes ú. n. nyugati versformát, mely a XVIII. század batoratlan kezdetei után annyira megerősödött, hogy Vörösmarty óta Petőfi és Arany után, sőt már náluk is, a líra és a verses dráma uralkodó formája. Nyeresége-e költészetünknek ez a verselő eljárás vagy sem, annak eldöntése nem tartozik ide, valamint az a vita sem, mely a körül forgott, kit illet meg az új divat elterjesztésének érdeme¹⁾: bennünket csak az érdekel, hogy a nyugateurópai formák, melyeket Földi, Kazinczy és Verseghy költeményei bevezettek és otthonosakká tettek irodalmunkban, Ráday közvetítésével már a század első felében, 1735-ben, átkerültek a német költészetből a miénkbe, s a 80-as évek közepe óta gyökeret verve, műveltségünknek alkotó elemeivé lettek. S hogy verstechnikánk milyen szorosan kapcsolódott a németekéhez, hogy fejlődése későbbi fokán is szívesen fordultak költőink tanácsért, útbaigazításért a németekhez, azt Kazinczy eljárása bizonyítja, a ki *A tavasz* című költeményét Hölty példájára írja rövid, zengzetes sorokban²⁾ és még anakreoni ódáit is csak a német Anakreon-utánzók, főleg Gleim példájára meri rímtelen iambusokban írni.³⁾

Így bármilyen irányban vizsgálódunk, az új nemzedék alkotásaiban a költői szellem minden jelentkezése — tárgy, szellem, forma — az irodalmi élet sokféle nyilvánulása a német irodalom hatását mutatja. Mivel a római irodalom hatása

¹⁾ A vitát Négyesy Ráday javára döntötte el. L. A mértékes magyar verselés története 219—228. l.

²⁾ Levele Arankához 1793. jan. 5. (Kaz. Lev. II:287.)

³⁾ Levele Ráday Gedeonhoz 1790. aug. 3. (Kaz. Lev. II:91.)

és a régi magyar hagyományok is tovább éltek az idősebb költői nemzedék törekvéseiben, túlzás volna azt mondani, hogy irodalmunk román korszakának letűntével, a melynek határául a 80-as évek végét jelölhetjük meg, megkezdődött a német korszak, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a XVIII. század két utolsó évtizedében költészetünk első sorban a német irodalom hatása alatt állott. Azok a német irodalmi törekvések, melyek Hagedorntól és Gellerttől kezdve egymás mellett vagy egymást váltva föltűntek, most már szinte kivétel nélkül átszabtak a Kárpátokon és barátságos fogadtatásra találva hazánkban, egészen átformálták irodalmunkat. Nem is csak mélység tekintetében múlja felül ez új hatás a régieket, hanem minőségileg is. Az újabb német irodalom már nemcsak nyelvben volt német, hanem szellemben is, alkotásai a német szellem eredeti nyilvánulásai, az a hatás, melyet nálunk keltett, az igazi német szellemet tükrözi vissza.

7.

Az erkölcszánítói irány. (Gellert és a mese, az állampolitikai regény, a szatira.)

Az első igazi német költői mű 1772-ben jelent meg magyar köntösben, Gellertnek *Das Leben der schwedischen Gräfin G.* című regénye, abban az időben, a mikor az egyes német irodalmi körök, a brémaiak, a poroszok, a göttingiaiak, már javában virágoztak, s a nagy német egyéniségek, Klopstock, Wieland, Lessing, már megkezdték vagy be is fejezték hódító útjukat. Íróink merítették egyikből is, másikból is, így a különféle irányból vett hatások át meg átjárták egymást, mint a tenger hullámai, ha ellenkező irányú szelek korbácsolják föl. E korszakban az egyes áramlatokat már nemcsak nehezebb elkülöníteni, mint azelőtt, mikor ritkábban és nagyobb időközökben érintették irodalmunkat, hanem némi önkényességet is lehetetlen elkerülni a csoportosításban, mikor a történeti tárgyalás fonalán egymás után kell fölfűzni olyan jelenségeket, a melyek valóságban egymás mellett szerpeltek. Iparkodunk azért, a mennyire lehet, az egyes áramlatokat jelentkezésük szerint bemutatni.

A *Schwedische Gräfin*nek 1772-ben Torday Sámuelről ké-

szített fordítása, *A svétziai grófné*, nemcsak az első, irodalmunkba átültetett igazi német költői mű, hanem egyszersmind megindítója egy új, korszakunkban immár negyedik német szellemi áramlatnak. Az új hullám a *Bremer Beyträge* című folyóirat köréből kelt útra, s középpontja maga Gellert volt, Gottsched utóda a népszerűségben. Az egész társaság, de különösen legtekintélyesebb tagja, Gellert, műveiben a horatiusi követelményt akarta megvalósítani: a kellemest a hasznossal egyesítve gyönyörködtetni és tanítani egyszerre. Szigorú erkölcsi fölfogás, az erény dicsőítése, a vallásos érzület ápolása jellemzi költészetüket, a melynek legkedvesebb műfajai a Hagedorn szellemében művelt tanító mese, az erkölcsi regény, a szatira s a vallásos, de nem felekezeti szellemű líra. E szellemi áramlat, melyet röviden *erkölcstanítói* iránynak nevezhetünk, kedvező talajra talált irodalmunkban, mely századokon keresztül megvárta a költői alkotásoktól, hogy az esztétikai tetszésen kívül erkölcsi okulással is szolgáljanak.

A vezérnek és fegyvertársainak neve már a 70-es évek elején általánosan ismert hazánkban. Radvánszky János, a nagy olvasottságú dilettáns költő, már 1772-ben biztatja költő barátját, Barcsayt, hogy fordítson Gellertből,¹⁾ s az első író, a kit Kazinczy atyja fiának kezébe ad, hogy magyarra fordítsa, Gellert, s a második a *Bremer Beyträge* másik munkatársa, Rabener.²⁾ Műveiket is a fordítók egész serege ismerteti meg a magyar közönséggel. A *Schwedische Gräfinnek* csakhamar, 1778-ban, megjelenik egy második, noha az előbbinél gyarlóbb, fordítása, *G. nevezetű svédi grófnének rendes történeti* Szláv S. I.-tól (Sándor István), majd színművei felé fordul a figyelem. Ugyanő átülteti *Juhászi játék* cím alatt a *Bandot*, versekben ugyan, de Zrinyi-sorai kissé nehézkesek; valószínűleg szintén Sándor István lappang azon Sz. S. I. jegyű író képében, a ki nyolcz évvel utóbb, 1786-ban az *Orakel* című pásztorjátékot adta *A felelő bálvány* cím alatt. A 80-as évek végén mind a két vigjátéka megszólal még egyszer magyarul. Az előbbit Szentjóni Szabó László ülteti át *A pántlika* címmel, az utóbbit, az *Orakelt*,

1) Levele Barcsayhoz 1772. őszéről. I. K. 1903 : 303.

2) Pály. Eml. 22. l.

egyik hőséről *Lucindának* nevezve Földi János. Földi fordítása elveszett,¹⁾ Szabóé megmaradt s egyike a kor értékesebb fordításainak. Kissé szabad ugyan s ügyetlen kézzel belenyúl a darab szerkezetébe, de verses sorai jól perdülnek, nyelve költői, dialogusai élénkek, s vannak részei, melyek sikerültebbek mint az eredetiben.²⁾ Már Gellert ódáit csak későbbben s kevesebb kedvvel olvashatták írónk, mert mindössze ketten kísérelték meg fordításukat, Ráday Gedeon, a ki a *Kassai Magyar Museum* I. kötetében (1788—89) két, s Szüts István, a ki anthológiájában (*Erkölsös és elegyes versek*, 1791) nyolcz énekét fordította le. Annál népszerűbbek voltak meséi. Már 1776-ban egy kötetre valót fordított le belőlük *Erkölszi mesék és előbeszélések* cím alatt Kónyi János, a ki csodálatosan finom érzékkel tudta megválogatni mintáit. Gellert meséinek fordításával ép úgy megelőzte írotársait, mint Marmontel novelláinak és Gessner műveinek átültetésével Kazinczyt. Utána egész sora támadt Gellert-fordítóknak. Egy-egy mesét szólaltattak meg magyarul Ráday Gedeon, T. T. A.* J.* (Aszalai János) 1788-ban a *Bécsi Magyar Musában*, Pétzeli József mesegyűjteményében (1788), Látzai József Kazinczy *Orpheusában* (1790), míg Szüts István főntebb említett művében (1791) egész gyűjteményt, 35 darab Gellert-féle mesét adott, s ennél is többet, 58 darabot, Kováts Ferencz kéziratossá gyűjteményében.

A 80-as évek végén valóban Gellert a legnépszerűbb német író hazánkban. Igen sok munkája szólal meg magyarul, egy részük két ízben is, sőt a *Bandot* három helyen is megtalálhatta a magyar olvasó: jelleül annak, mennyire megfelelt Gellert antikizáló és moralizáló iránya a magyar közönség ízlésének.

Ugyancsak Szüts István hozta közénk 1791-ben (id. gyűjt.) a *Bremer Beyträge* másik két munkatársának, Hagedornnak és Zachariának, erkölsös meséit, az előbbitől négy, az utóbbitól hét mesét fordítva; Hagedornról a fáradhatatlan Kováts Ferencz

¹⁾ Nyomatásban nem jelent meg, kéziratát sem ismerjük. V. ö. Földi költeményei (kiadja Mixich) 66. l.

²⁾ L. Gálos Rezső értekezését: Szentjóni Szabó Gellert-fordítása. Egy. Phil. Közl. 1906:355. s k. ll.

is fordított egy mesét, míg a szintén Gellert nyomán haladó, de körétől már távolabb álló Lichtwer Magnus Gottliebnek egy szatirikus meséjét *A vándorló* címmel 1794-ben az *Urania* egy névtelen munkatársa, talán Kármán József, ültette át.

Végül átkerültek irodalmunkba a 90-es évek elején Herder paramythionjaival együtt Lessing meséi is, melyek Aesopus szellemében, de Gellert módján s már nem versben, hanem prózában írva a Hagedorn- és Gellert-féle meseköltés utolsó hajtásainak, a német oktató mese betetőzésének tekinthetők. A két gyűjtemény együtt, egy kötetbe foglalva *Herdernek paramythionjai. Lessingnek meséi* cím alatt 1793-ban jelent meg Kazinczy buzgalmából, a ki a paramythionokat maga fordította, a mesék fordítására pedig barátját, Aszalai Jánost, vette rá. A fordítást azután átnézte, simította és saját költségén kinyomatta. A mesék közül ötöt, mutatóba, már korábban közzétett az *Orpheusban*.

A brémai körnek szatirikusát, Rabenert, a kit íróink német műveltségű része eredetiben olvasott és csodált, a már említett Sz. S. I. (Szláv Sándor István) monogrammos író és Nagy János, a hirhedt szanyi plébános ismertette meg a magyar közönséggel. Az előbbi 1786-ban egész kötetre való szatirát fordított le (*Rabnernek szatirái*), az utóbbi a címét nem egészen méltán viselő *Nyájas Múza* versgyűjteményben tizenötöt. A kényelmes plébános valójában nem magát az eredeti német szöveget fordította, hanem a könnyebb végét fogva a dolognak, a Sz. S. I.-től magyarul tolmácsolt szatirákat foglalta versbe. Gellert egy másik párthívének, a drámaíró Cronegk János Frigyesnek. *Wünsche* című szatirikus versét Szüts István ültette át *Kivánások* címmel (1791).

Végül mint ennek az erkölcsstanítói iránynak egyik meszebb eső hajtását ide sorozhatjuk az állam- vagy politikai regényeket, melyek a korszak végén a német utópisztikus regények fordításaként megjelentek. Elképzelt világban, ideális társadalomban játszadják le a cselekvényt, de határozottan tanító célzattal: a legjobb kormányformát és az abban rejlő erkölcsi erőt akarják megismertetni a közönséggel. Így a Gellerttől nagyra-becsült Haller Albertnek három államregénye közül — *Usong, eine morgenländische Geschichte*, mely a korlátlan monarchiának, *Alfred, König der Angelsachsen*, mely a mérsékelt monarchiának,

és *Fabius und Cato*, mely a római arisztokracziának dicsőítése — a két első magyarra is lefordították, F. Öri Fülep Gábor *Uzong, napkeleti történet* cím alatt 1792-ben, és Andrád Sámuel az *Alfredet*, a kinek a fordítása azonban nyomtatásban nem jelent meg, s ma már kéziratát sem ismerjük.¹⁾ Egy harmadik hasonló tendenciájú utópiát, Sintenis Keresztély Fridriktől, Gelei József ültetett át magyarra, alig öt évvel a német eredeti megjelenése után, 1788-ban, *Hallónak boldog estéje* címmel.

Azon húsz esztendő alatt, mely ezen áramlatnak első és utolsó hullámcsapása között eltelt, a magyar közönség megszokta és megszerette az új irányt, s fejének, Gellertnek neve nemcsak ismertté, hanem általánosan tiszteltté is lett. Sőt az erkölcstanítói irány mélyebb hullámokat is vetett. Irodalmunknak, mely 1711-től Kisfaludy Sándorig és Csokonaiig, tehát körülbelül korszakunk végéig, jóformán minden gyökérszálát külföldi irodalmakba eresztette, még eredeti alkotásai is kiaknázták Gellerték műveit. Fejlődő regényirodalmunk ugyan nem a *Svéd grófnét* vagy Haller bölcselkedő regényeit vette mintául, líránk is, bár német nyomokon indult, nem e kör vallásos szellemű erkölcsi ódáit utánozta, de meseköltésünk a világhírtű meséirőkon kívül (Aesopus illetőleg Phaedrus, Lafontaine) sokat tanult Gellerttől. Így különösen Pétzeli, a ki meséi cselekvényének megalkotásában a római s a francia meséirőt követi ugyan, de már a tanulságot Gellert módján fejti ki. Nem általános erkölcsi igazság hordozójává teszi a mesét, hanem valami szatirikus tanulságot von le belőle: a maga kora ellen fordítja, kortársainak ferdeségeit és félszégeit teszi nevetségessé vagy a társadalom kinövéseit ostorozza. A szigorú erkölcsű kálvinista prédikátor ridegebb, kíméletlenebb, mint a játszi hangon enyelgő lipcsei filozofia-tanár, de csak a hangban tér el tőle s nem a tendenciában.²⁾ Szintén Gellert moralizáló meséire emlékeztetnek egy és más vonásukkal Csokonai állatmeséi, a ránk maradtak közül *A bagoly és a kócsag* meg *A pillangó és a méh*. Valójában nem is állatmesék ezek az

¹⁾ Beöthy, Széppróza, II: 129.

²⁾ L. Gulyás Pál értekezését, Id. Péczely József élete és jellemzése, 1902. 25. l.

Állatok beszélgetése cím alatt összefoglalt dialogizált elbeszélések, hanem szatirák, az előbbi politikai, az utóbbi társadalmi, de e műfajba sorozhatók épen azon a réven, hogy hőseik a mese évezredes szereplői, az állatok, s ép úgy a tanulság kedvéért van mindkettőben a költött történet, mint a régi tanító mesében. Csokonai tanulásaiból szintén nem a mindennapi életbölcsesség hangzik ki, hanem, mint Gellertnél, kora embereinek fölfogását gúnyolja, a külsőségeken kapó hazafiúságot az elsóban, a divathajhászást s a léhaságot a másodikban. Verseggy meséin, melyeket ő prózában s inkább iskolakönyvekbe például, mint költői czéllal írt, valamint Kármánnak az *Uraniában* megjelent pár meséjén, már inkább Lessing meséinek hatása tükröződik,¹⁾ az a kissé száraz tömörség, a mivel mintaképüknek tanító meséit vádolják. Sőt Gellert egyik drámájának is támadt visszhangja Horváth Ádám költészetében. A nyakas magyar, a ki németül nem értett, megismervén Szentjóni Szabó fordításából Gellert *Das Bandját*, szigorú bírálatot mondott róla, s különösen a szerkezetét hibáztatta. A dráma csinált görögös világa s mesterkélt naivsága mégis megkapta a klasszikus költészetért rajongó Horváthot, s hogy még görögösebbé tegye *A pántlikát*, a dráma motívumaiból egy karéneket komponált hozzá.²⁾

Rabener, a ki Gellerttel együtt közönségünk kedvelt költői közé tartozott már akkor, mikor csak eredetiben olvashatták,³⁾ nem annyira egyes műveivel hatott, mint inkább egész működésével, erős szatirikus tendenciájával. Újabb irodalmi életünkben a szatira nem volt divatos műfaj. A nemzetietlen korban inkább csak eldurvult alakját, a paskillust, művelték, Orczy szatirikus költeményei csak 1787-ben váltak ismeretessé, Amadée és Ányosé meg legföllebb kéziratban keringett: így mikor a fölújulás korában e műfaj első példái Versegghynél és a deákosok-

1) Kármán meséinek kapcsolatát Lessingéivel már az egykorú kritika észrevette. V. ö. Magyar Merkuriushoz csatolt Bibliothecának, 1795. máj., 59. l. és júl., 93. l.

2) Megjelent a Holmi II. darabjában.

3) V. ö. Kazinczy kijelentéseit a Pályám Emlékezetében (id. kiadás) 22. és 241. l., Ráday levelét Kazinczyhoz 1788. jan. 4. (Kaz. Lev. I: 159.) és Horváth Ádámét Kazinczyhoz 1789. ápr. 8. (u. ott 316.), a hol a két író rendszerint együtt említetik.

nál föltűntek, nem hazai, hanem külföldi mintákra támaszkodnak, sőt írónk az akkori közvélemény szerint Rabernernek, a kor legismertebb szatirikusának, versein bátorodtak föl.¹⁾ Tárgyi kapocs nincs ugyan szatiráik között, de van a tendenciában s még inkább a formában. Rabener kifogyhatatlan új meg új keretek föltalásában, melyekkel mintegy elburkolja szatiráját. Sok kedvelt formája közül kettőt eltanult Verseghy, a levél- és az álomalakba foglaltat (*Ajánló levél G. Horátiusznak az eliziumi mezőkön mulató lelkéhez, Eggy jó szívből költ szatira*), sőt az utóbbi formát használta Rájnis is, mikor legmaróbb szatiráját, az *Átila királynak kotsissát*, írta.

Német szatirikus munkák hatása érzik meg korszakunk legpompásabb szatiráján, a melyben szinte páratlan erővel buzog a természetes jókedv s a kiméletlen gúny, Gvadányi *Falusi notáriusán*. Zajtay uram tösgyökeres magyar ember, de ép úgy, mint gazdája, Gvadányi, idegen földről hozzánk szakadt ősök ivadéka. Csakhogy nem délről, Arezzóból, hanem nyugatról, Bécsből, vándorolt ki familiája. A peleskei nótárius mintaképe, egy Eipeldauból való polgár, Richter József bécsi író fantáziájának teremtése. Richter 1785-től kezdve röpíveket adott ki *Briefe eines Eipeldauers* cím alatt, a melyekben a vidékről Bécsbe érkezett eipeldai polgár beszámol kagrani nagybátyjának fővárosi tapasztalatairól. Elmondja élményeit. gúnyolódik a bécsiek külföldieskedésén és divathajhászásán. A mint Gragger Róbert megállapította, kétségtelen, hogy Gvadányi ismerte ezt a nagy népszerűségre jutott munkát, innen vette szatirája második felének gondolatát, magát a hőst, hangját, szatirája hazafias czélnétét, a fővárosi élményeit, szójátékait, sőt az irodalmi formát is, azt a fictiót, hogy a költő csak kiadója az eipeldai (= peleskei) saját kéziratot följegyzéseinek. A keret megalkotására pedig valószínűleg Heufeld Ferencz bécsi író *Der Bauer aus dem Gebirge in der Stadt* című bohózatának volt hatása.

Maga az irány azonban, Gellert és Rabener moralis didaxisa, nem tudott irodalmunkban igazán gyökeret verni. A mikor még megvolt írónkban a fogékonyság az erkölcs-tanítás hideg, jőzön bölcselkedése iránt: nem tudtak szabadulni a minták

¹⁾ Földi írja Kazinczynak 1789. nov. 17-i levelében. (U. ott 503. l.)

hatásától s szabad utánczás helyett szolgálai másolatokat, pusztá fordításokat adtak; a mint pedig, lerázva a külföldi irodalmak jármát, szabad szárnyalásra engedték képzeletüket: az újabb, vonzóbb irodalmi áramlatok hatása alá kerültek, a szentimentalizmus és az anakreontika ragadta őket magához. Kis Jánoson kívül, a ki azonban költői eszméit más körből merítette, tulajdonképen csak egy írónk van, a ki fölfogásával és tendenciájával Gellertéhez csatlakozik: a korszakunk alkonyán működő Péteri Takáts József. A kapcsolata azonban a német erkölcs-tanítóval oly erős, hogy költőnket teljes joggal nevezhetnők magyar Gellertnek. Oktató költészetét, melynek termései 1796-ban megjelent kötete, a *Költevényes munkák*, foglalja magában, s prózai elmélkedéseit, az *Erkölcsei oktatásokat*, mindezideig nem vizsgálták át abból a szempontból, mennyi bennük P. Takáts szellemi tulajdona, mennyi idegen gondolat visszhangja. Lehet, sőt valószínű, hogy a vizsgálódás nem is vezetne határozott külföldi mintákhoz. Tanító költeményeiben s erkölcsi oktatásai-ban annyi az útszéli bölcsesség, a lapos, köznapi tanítás, hogy idegen hatásra nincs sok okunk gyanakodni, mégis kétségtelen, hogy munkáinak szelleme, az erőltetett moralizálás, mely minden jelenségből, minden eseményből erkölcsi okulást akar kifejteni, a német, hasonló tendenciájú költészetben gyökerezik. Hogy nem a maga tisztaságában és emelkedettségében valósítja meg, hanem egyoldalúan eltorzítva, az az utánczás természetéből következik: a kisebb tebenségű tanítványok mesterüknek épen gyöngeségeit tanulják el.

8.

A szentimentalizmus. (Werther-utánczatok, göttingai Hainbund.)

Gellert moralizáló iránya után, csak egy-két évvel megkésve, egy új német irodalmi áramlat jutott el hozzánk, az előbbieknél mélyebb és erősebb, a szentimentalizmus. Hatása messze kiterjedt, térben és időben egyaránt, mert az emberi szív mélyéről fakadt s bő táplálékot talált a korviszonyokban. Sívár politikai viszonyaink, megbénítván az emberek akaratát és tette-erejét, szinte belekényszerítették őket az érzelmek kultuszába, a mi végül az érzelmi élet beteges túltengésévé, érzelgősséggé fa-

jult. A szentimentalizmus külföldön csakhamar megtalálta útját az irodalomhoz és főként három költői fajban jelentkezett: a regényben, a lírában s a drámában. A két első műfaj, a szentimentális regény és líra, mint a német szentimentalizmus hajtása, már a 70-es években föltűnik a magyar irodalomban.

Bárótzai Sándorral nyílik meg a magyar szentimentális írók sora, a ki egy ma már szinte ismeretlen német írónak, Dusch János Jakabnak, *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens* című levélalakú érzelgős elbeszélései, pontosabban szólva a «külömböző lélekállapotoknak terjengő, szónokias rajzai»¹⁾ közül 1775-ben tizenkettőt magyarra fordított. A mesterkéltnél helyzetek, melyekben a levélírók szívük keservét kiöntik, s e keresett, beteges szívhangok annyira tetszetek közönségünknek, hogy Bárótzai fordítása alig egy évtized múlva, 1786-ban, második kiadást ért meg, sőt Bárótzai fordításán kívül még egy magyar átültetésről maradt emlékezet, a melyet Sándor Istvánnak ma már nem igazolható jelentése szerint 1779-ben a szintén testőríró Baranyi László készített. Dusch hódító útja evvel sem szűnt meg. Trattner, az ismert nevű kiadó, ki akarván használni Dusch népszerűségét, Verseghy Ferenczcel lefordíttatta a többi eddig még át nem ültetett leveleket, s a fordítást már a censor elé is terjesztette. Mikor azonban Batsányitól értesült, hogy Bárótzai idő közben szintén elkészítette az összes *Moralische Briefek* fordítását, a kiadásról lemondott. Bárótzai fordítása sem jelent meg, még a kézírata is elkallódott, így a második résznek egyedüli emléke Verseghy kézíratos fordítása (az Egyetemi Könyvtár kézírattárában).²⁾ Duschnak egy másik szentimentális művét, *Von der Stärke der reinen Liebe*, mely Orestes és Hermione történetét adja, Ivánkai Vitéz Imre, Kazinczy tanítványa fordította le és *Tiszta és nemes szeretet ereje* cím alatt 1789-ben közrebocsátotta. Bárótzai is visszatért még egyszer, 1790 táján, a német szentimentális regényirodalomhoz: az *Amália történetei* című regényével. Ezt a művét azonban már nem Dusch, hanem egy előttünk ismeretlen német író nyomán dolgozta. Az eredeti

¹⁾ Beöthy, Széppróza, II: 59.

²⁾ Jelzése: H. 33. A két fordításra vonatkozólag l. Császár, Verseghy Ferencz, 1903. 33. l.

egyetlen érdeme, hogy cselekvénye egészen modern környezetben, mindennapi emberek között pörög le, értékéről pedig fogalmat adhat, hogy érzelgőssége és erkölcsi világa ép oly hazug, mint a Hoffmann Frigyes-féle ifjúsági elbeszéléseké, melyekhez még a meséje is hasonlít.

1774-ben megjelent a német szentimentalizmus legértékesebb termése, Goethe *Werthere*, a XVIII. századnak egyik legegységesebb hatású irodalmi műve. Minden művelt nemzet olvasóit megigézta, s hatása hazáján kívül négy országra terjedt. A nyomában járó forrongásból, sőt lázból egész irodalom sarjadt, a *Werther*-fordításoknak és utánzatoknak egész özöne. Hozzánk aránylag későn, a 80-as évek elején ért el az a nemzetközi hullám, melyet Goethe remeke fölvert, de — jellemző tünet — először nem magát az értékes munkát, hanem gyöngye utánzatait hozta magával. A finom érzékű Kazinczy vette először észre, hogy irodalmunk megérett a német *Werther*-utánzatok befogadására, és Miller János Mártonnak *Sieqwart, eine Kloster-geschichte* című regényét *Szegvári* címmel lefordította magyarra (1782—1789 között). Az 1776-ban megjelent érzelgős regénynek, mely a maga korában igen népszerű volt és két év alatt hat kiadást ért meg, belső értéke alig van, s inkább csak utánzata, mint követése a *Werther*nek, de irodalmunkra nézve, mint az első könnyfakasztó regény, számottevő. Kazinczy a hősét Szegvárinak nevezte s a regény színterét áttette Magyarországra; ¹⁾ mikor azonban kiadására került volna a sor, annyira megrémült fordítása gyöngeségén, hogy a kész művet tűzbe vetette. ²⁾ A regénynek csak egy kis betét-verse, *A szerelem tekintete* került el a tűzhalált. Kazinczy még egyszer, 1804-ben, visszatért a munkához s tervbe vette, hogy lefordítja újra, de szerencsére, ez az idejét múlta gondolat nem ért tetté. ³⁾ Idő közben azonban Bartzafalvi Szabó Dávid megvalósította Kazinczy tervét s 1787-ben *Sieqwart klastromi története* címmel

¹⁾ Levele Arankához 1789. decz. 21. (Kaz. Lev. I:520). Jelentés a Bácsmegyeihez 1789-ben.

²⁾ Pályám Emlékezete id. kiad. 107. l. Kazinczy nem volt egészen őszinte. A fordítása első kötetét még 1804-ben is bírta. V. ö. levelét Török Zsuzsánnához 1804. febr. 17. (Kaz. Lev. III:165.)

³⁾ U. ott.

közreadta a maga fordítását, mely szertelen neologizmusai folytán irodalmunk egyik leghirhedtebb alkotása.

Maga Kazinczy, alighogy elvégezte *Szegevárját*, egy új szentimentális regényt vett munkába, de még most sem a *Werther*, hanem egy másik élettelen utánzatát, Kaysernek véletlenül kezébe került *Adolfs Briefe* cz. művét. Fordítását csak 1789-ben adta ki *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei* címmel. Tulajdonképen nem pusztá fordítás, hanem igen értékes átdolgozás. Kazinczy, a mint Heinrich Gusztáv megállapította,¹⁾ a regény cselekvényét nagyjából megtartotta, de egyrészt átvitte hazánk földjére, magyar viszonyok közé, másrészt pontosan helyhez és időhöz kötötte s ez által a színtelen, határozatlan eredeti helyett plasztikus, reális, magyar munkát adott. Nem tartozik ide annak vizsgálata, mekkora hatással volt Kazinczy-nak ez a fordítása a magyar irodalom népszerűsítésére, de azt megállapíthatjuk, hogy a mi szerény, kicsinyes irodalmi viszonyaink között a *Bácsmegyey* olyanféle szerepet játszott, mint a *Werther* Németországban. Példányait szétkapkodták, szerzőjét prózában és versben üdvözölték, s a szentimentalizmus, mely időközben más csatornákon át is eljutott hozzánk, a kornak uralkodó szellemi áramlatává lett. Bármennyire elő volt készítve a szentimentalizmus számára a talaj a közviszonyainkban — s ennek a kedvező talajnak leghatározottabb jele a regény óriási hatása — hogy olyan általánossá lett, abban döntő szerepe volt a *Bácsmegyeynek*. Kazinczy a kor lelkéből merített s azt élesztette vele.

A magasztalásoknál, melyekkel Kazinczyt regényéért Szabó László és Aranka György elhalmozták, jobban érdekel, hogy Csokonai és Horváth Ádám, ez a két debreczeni nevelésű, egészséges, természetes érzékiségű poéta, egy-egy költeményben adtak hangot annak a megindulásnak, mely őket a *Bácsmegyey* olvasásakor elfogta. Ez a két költemény, *Bátsmegyey*, *Mantzijának lakodalma után* Horváth-tól (*Kassai Magyar Museum* 1788/89) és *Bácsmegyey leveleire* Csokonaitól, mely már korszakunk letűnte után, 1798-ban jelent meg, utolsó hullámgyűrűi az *Adolfs Briefe*

¹⁾ A *Bácsmegyey* Olcsó Könyvtári (1878) kiadásának bevezetésében 23., 25. l.

keltette mozgalomnak, de beletartoznak a német szellem nyilvánulásai közé s nemcsak indító okuk által, hanem egész szellemükkel. Különösen Horváth versében annyi a könny, búsongás és csöndes panasz, mintha nem is a Balaton, hanem a Rajna partján irták volna. Igazi német szentimentális vers, e faj tipikus példája.

Az *Adolfs Briefe* Kazinczyn kívül még egy fordítóra talált Tejfalusi Csóka Józsefben, a ki a XVIII. század végén a következő keresett címmel ültette át: *A megcsalott szerelem gyöt-résének áldozatjává lett Adolf Levelei*. A nehézkes, terjengős, fölösleges toldásokkal terhelt fordítás kéziratban maradt.¹⁾

Maga Kazinczy azonban 1790-ben az utánzatoktól fölemelkedett a mintaképig, s a *Werther* megkezdte átültetni magyarra. Nagy gonddal dolgozott fordításán, egyes részeit átírta, de mindössze az első könyv hét naplójegyzetét fordította le, a nyolczadiknál (máj. 26.) abbahagyta.²⁾

A *Werther* első igazi hajtása irodalmunkban a *Fanni hagyományai*, a XVIII. század legértékesebb magyar novellája. Hosszú ideig, bár Heinrich Gusztávnak voltak aggodalmái,³⁾ eredeti munkának tartották, melynek alapjául való történet, Kármánnak szerencsétlen szerelme szolgált, újabban azt akarták bizonyítani, hogy a *Werther*nek pusztá átdolgozása, mely nemcsak kisebb-nagyobb részleteket vesz át mintájából, hanem a cselekvény megalkotásában, a mese fölépítésében, a jellemelek rajzában fejezetről-fejezetre követi.⁴⁾ A kérdés még véglegesen nincs lezárva. A maga merevségében, véleményünk szerint, egyik fölfogás sem állhat meg. Kétségtelennek látszik, hogy az elbeszélés meséjének nincs élményi alapja, s szorosabban kapcsolódik Goethe világfájdalmas regényéhez, mint eddig gondoltuk. De a kimutatott egyezések egy része nem állja a bírálatot,

¹⁾ L. Erdélyi Pál dolgozatát az Egy. Phil. Közl. 1889: 513. s k. lapjain.

²⁾ Toldynak odavetett állítását, hogy Kazinczy 1790-ben egy töredéket lefordított belőle (Magyar Költők élete, II: 18. jegyzet), eddig nem tudtuk igazolni, sem levelezésében, sem emlékirataiban nincs a legkisebb nyoma sem, sőt annak sem, hogy magával a regénnyel ebben az időben komolyan foglalkozott volna. Az eredeti, 1790-ből való kézirat, melyet megtaláltam az Akadémiában (Kazinczy, Studiumok, 2. sz.), eldönti a kérdést.

³⁾ L. dolgozatát a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XVI. k.-ben.

⁴⁾ Szabó László: A Fanni hagyományai. 1904. Főként a 72. és 80.

s a cselekvény több mozzanata kétségtelenül független a *Werther*-től. Már az a körülmény, hogy Werther helyét nő foglalja el, Kármánnak szerencsés leleménye, az továbbá a forma változatos-sága és a *Werther*ben nem szereplő mellékszemélyek. S a mi fő, egészen más a viszony, a melyben a két főhős egymással van, más a bonyodalom, más a megoldás, más az elbeszélés levegője. A *Fanni hagyományai* uralkodó állását korszakunk prózai irodalmában nem veszi el, megmarad a fölújulás kora legművészebb elbeszélésének, melynek finom pszichológiája még a mai kor olvasóját is lebilincseli. Viszont bele kell állítanunk a *Werther* hatása alatt keletkezett irodalmi alkotások sorába, a mint már Goedeke *Grundrisse* is teszi.¹⁾ Mindössze egy új jelzöt kap: mint *Werther*-utánzat a magyar szentimentális irodalom legbecsesebb hajtása a XVIII. században.

Mellőzve két értéktelen, németből átültetett szentimentális munkát, a *Római meséket*, melyet Mándi Sámuel Korn Kristóf három novellájából fűzött egy kötetbe, és egy magát meg nem nevező német író *Herfort und Klärchenét*, melyet 1792—93-ban Szüts István az «érzékeny szíveknek kedvéért» bocsátott közre, Dugonics Andrásnak *Etelkáját* említhetjük. Eredete ugyan még nincs kiderítve, de annyi bizonyos, hogy mintaképét nem Barclay *Argenis*ében kell keresni.²⁾ Az *Argenis* csak azt a gondolatot szolgáltatta a szerzőnek, hogy a költött cselekvényt politikai tendenzia szolgálatába állítsa; a valódi forrás valamilyen német szentimentális regény lehetett, melynek meséjét Dugonics ép úgy elmagyarosította, mint később a drámaiét. A forrás ismerete nélkül természetesen az *Etelka* eredetiségének mértékéről nem mondhatunk ítéletet, s csak sejtés, ha azt hiszszük, hogy Dugonics e művét nem annyira mint szabad utánzatot, hanem mint fordítást vagy legjobb esetben mint átdolgozást állíthatjuk bele a német szentimentalizmus termékei közé.

Az 1772. év szeptember 12-én egy Göttinga melletti falucska tölgyesében, a tele hold ezüstös fényétől beragyogva, egy csomó ábrándos, rajongó fiatal költő megalkotta a göttingai Hainbundot.

¹⁾ IV. kötet². 1901. 657. l.

²⁾ Ebben keresi Berthóty Ilonka Dugonics és Barclay című értekezése. Összevetései nagyrészt túlzottak vagy alaptalanok.

Túláradó érzelmes hangulatukban síríg tartó barátságot, közös ezéla törekvő költői munkásságot fogadtak s a fiatal, optimista lelkek idealizmusával azt hitték, hogy a német irodalom életének egyik legjelentősebb napját érték meg. Egy év múlva, a megalakulás fordulóján, elnöküknek, Voss Henrik Jánosnak, lakásán fölbontották kérésüket, kitoró zokogás, bőven omló könnyek között. A szétoszló tagok azonban sokat megőriztek közös törekvéseikből: az irodalom szeretetét, az alkotás vágyát s a szentimentalizmust, melynek jelképe ott tündöklik a szomorú hold képében alakuló gyűlésükön, s ott csillogott a könnyeikben, mikor utoljára voltak együtt.

Az ég bús vándora s a szenvedő emberiség balzsamcseppjei, a könnyek, a szentimentalizmus legkedvesebb indítékai, a göttingai *Musen-Almanach* közvetítésével csakhamar megtalálták útjukat a magyar közönséghez is. Érdekes jelenség, hogy maga az irány, a szentimentális líra, sokkal korábban eljutott irodalmunkba, mint maguk a költők, a kiket csak a 80-as évek végén kezdenek írónk megszólaltatni. Ekkor azonban Miller János Mártonon kívül, a kinek *Sieqwartj*áról már megemlékeztünk, minden ismertebb nevű szentimentális költő megjelen magyar köntösben. Ismét Kazinczy nyitja meg a magyar tolmácsok sorát, 1787-ben Stolberg Frigyes Lipót grófnak *An den Abendstern* (*Az esthajnalhoz*), s a következő évben *Auf einer Herbstreise* című versét fordítva *Az elkésődött leány* címmel, 1790-ben Gökingknek *Auf einen faulen Bibliothecarj*át, ezt az egyébként épen nem szentimentális verset, 1794-ben Salisnak *Tändelej*ét ültetve át. Ugyanakkor Höltynek *Mir träumt, ich war ein Vögelein*je ragadja el, de olyan «mennyei édességet» talál benne, hogy átültetésére nem mer vállalkozni. Barátja, Szentjőbi Szabó László szintén két verssel áll be a német szentimentális költők fordítói közé, Overbecknek egy gyermekversét (*Der Knabe an ein Veilchen*) és Hermes János Timótnak *Dir folgen meine Thränen . . .* kezdetű költeményét szólaltatva meg magyarul (1788 és 1791). Követi őket a szorgalmas Szüts István négy Hölty-fordításával (1791); Dayka Gábor, a ki az öregebb Stolberg gróf után készítette *Az én szeretőm* című költeményét (1791 előtt) s az ifjabbtól újra lefordítja a már Kazinczytól átültetett *Abendstern*t (1793—1796); Kis János két Voss- és egy Hölty-

fordításával s a szentimentális hangulatot meg a bölcsekedést összeolvasztó *Szépséggel*, melyet egy ismeretlen német költő után dolgozott (1793—1796). Egy ötödik költeménye, a maga idejében általánosan csodált *Hajós éneke* (1793), a költőnek valóban legértékesebb alkotása, a két rokonlelkű, de a Hainbunddal, főként Höltyvel inkább csak érzelmi közösségben álló szentimentális költőnek, Matthissonnak és Salisnak, hatása alatt keletkezett. A költemény alapgondolata és hangulata Matthisson *Seefahrer*ével rokon, de a bevezető szólama Salis egy sorának (*Traute Heimat meiner Lieben*) visszhangja.

Nemcsak terjedelmére, hanem mélységére nézve is jelentősebb magának a szentimentális iránynak hatása. Jelentkezése is majd tíz évvel megelőzte a fordításokat. Már a fölújulás korának első igazi lírikusa, Ányos Pál egészen a szentimentalizmus világában él. Életének szerencsétlen körülményei, csalódása hivatásában, elégedetlensége a sorssal, szinte azt a hitet keltik, hogy Ányos minden külföldi előzmény nélkül is megindította volna a magyar szentimentalizmust, annyira megfelelt lelki világának. A benne rejlő szentimentális hajlamot így könnyen kipattantotta a német irodalom. Életének forduló pontján, 1779/80 telén, mikor szerzetesi fogadalmával örökre megpecsételi sorsát, egészen belemerül a szentimentalizmusba és szentimentális irodalomba. Mint erős egyéniség nem pusztán másol, hanem átszűri lelkén az idegen hatásokat. Bár versei, költői levelei tele vannak a német szentimentális költeményeknek kétségtelenül kimutatható nyomaival (Hölty: *Laura*, *Der rechte Gebrauch des Lebens*, Miller: *An Damon*); bár költészetének hangulata, staffagea ép úgy a beteges német szentimentalizmus termése, mint fájdalmas, borús világnézete: alapjában eredeti költő, a ki nem utánzott, hanem lelke mélyéből meritett. A német szentimentalizmus tanítványa, de önálló tanítványa, ennek a téves utakon járó irányzatnak mind máig legkiválóbb képviselője.

Ép így belekerültek a német szentimentalizmus bűvkörébe Kazinczy és Dayka. Kazinczynak 1795 előtt írt versei és töredékei, ha adatszerűen nem tudjuk is igazolni, jórészt beletartoznak a Hainbund irányába (*Zellihez*, *Minnihez*, *A herradó leány*, *Édes aggódás*, *Fannimhoz*, *A holdhoz*, *Laurához*, *Az lomhoz*); a csapongó kedélyű, hol pajzán jókedvűkös⁸ hségébe-t

esett Daykának költői világa szomorú perceiben szintén a göttingiaiakéra emlékeztet (*A virtus becse, Titkos bú, Esdeklés*, [Ti boldogító érzések . . .] *Kesergés*, [A holdhoz!] *A rettenetes éj, Búcsú*).

S föltűnik egy-egy szentimentális vers annak a három írónak költészetében is, a kiket nem annyira költői irányuk, mint életük szenvedései kapcsolnak egymáshoz: Szentjóni Szabónál, Batsányinál, Verseghynél. Míg az előbbi három költő természetlől vonzódott a német szentimentális költökhöz, az ő egyéniségük fogékonyabb volt más költői áramlatok iránt, mégis a szentimentalizmus egy-egy hulláma érintette őket is. Verseghyt leginkább. Nemcsak elégiaszerű kis költeménye (*Thirzis' sírja felett*, 1791) pusztá visszhangja a német szentimentalizmusnak, hanem akkor is, midőn börtönében hű Krisztinájától búcsúzik s arra kéri, őrizze meg szívében emlékét (*Búcsúzás*), egy német szentimentális költő verséből (Knebel, *In bekannter Melodie*) veszi mind a motívumot, mind a formát (ritmust, refrént).

Szabónál és Batsányinál a holdhoz, a szentimentális költők kedves csillagához intézett fohászaik (*A holdhoz*, 1791 előtt, ill. *Tünődés*, 1795) tanúi a szentimentalizmussal való kapcsolatuknak. E példákön kívül többet nem tudunk idézni, s ez bizonyítja, hogy a szentimentalizmus nem talált szívében igazi visszhangra. Az a pár költemény, melyben Szabó a német költészet kedvelt motívumait énekl meg (bizalom az Úrban, ártatlan gyönyörűség a reggelben s a tavaszban)¹⁾ szintén a Hainbundhoz vezet ugyan, de annyira általános emberi érzelem nyilvánulásai, hogy a kapcsolatot, a míg pontosan ki nem mutatható, egész joggal tarthatjuk esetlegesnek. Csak egy költői alkotására nézve tehetünk kivételt. *A panasz* című prózai idilljéről Gálos Rezső legalább is valószínűvé tudta tenni, hogy az alapjául szolgáló helyzetet s az egész idill hangulatát Brückner Ernő J. T.-nak, a Hainbund egyik tagjának, *Die Klage Dinah's* című 1777-ben a göttingai *Musen-Almanach*ban megjelent dialogusából vette.²⁾

¹⁾ L. Szentjóni Szabó költeményeinek 1911-es kiadásában Gálos Rezső bevezetését (36—37. l.).

²⁾ L. Irod. tört. Közl. 1908: 49. s. k. II.

Az utolsó költő, a kit korszakunkban kapcsolatba hozhatunk a szentimentalizmussal. Csokonai. Ismerte ő is ezt a költői áramlatot, de a helyett, hogy megragadva a varázsától egészséges fölfogását megrontotta volna az érzelgősséggel, tudatosan szembe helyezkedett vele: ő az első magyar költő, a ki kortársainak beteges rajongását kigúnyolta. Énekel ő is a holdról, de jóízű humorral:

Te vagy még egyedül, oh arany holdvilág,
Melyet árendába nem ád még a világ.

(*Az estre*, valószínűleg 1794 előtt.)

Tréfás jókedve egészen a pajkos gúnyig fokozódik *Az én poézisom természete* című költeményében (1794), a hol a maga természetes vidámságát szembe állítva a szentimentális költők világfájdalmával, kegyetlenül kicsúfolja folytonos siránkozásukat s azt a szörnyűséges, cachirozott milieut, melybe költeményeiket beállítják. A sors kegyetlen játékából Csokonait is megérintette a szentimentalizmus szellője: elvesztette Rozáliát, s miközben igaz fájdalmát költeményekbe szorította, bevonta azt a szentimentalizmus halvány árnyalatával. Így egy időre maga is az új irány hívei közé áll. Ilyen régi nyom, mely Csokonaitól a szentimentális költőkhöz vezet, a híres *Rózsabimbó* (Nyíl ki nyájasan mosolygó...), melynek mintáját a göttingai *Musen-Almanach*ban olvasta. A német verset Bernard egy verse alapján Boie írta, a *Musen-Almanach* szerkesztője, s a kissé hosszadalmas, nehézkes, reflexiókba fúló verset Csokonai nagy művészettel nemesítette meg. Összevonta, kisímitotta, dallamossá tette, gyöngédséget, bájt varázsolt bele.¹⁾ Ilyen *A feléledt pásztor* is, szintén pusztá visszhangja a német szentimentális költészetnek.

Ebben a lelki állapotban hívta föl figyelmét Kazinczy a Hainbund egyik külső tagjának, Bürgernek, költészetére. Kazinczy maga ugyan csak egy epigrammját fordította le (*Holnap*, 1790), de mint erős formaérzékű költőt nagyon ajánlotta tanulmányozásra azoknak a magyar íróknak, a kiknek írói művészetét fejleszteni szerette volna. Így Horváth Ádámnak, a ki a maga

¹⁾ V. ö. Trostler József kis dolgozatát, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 1913: 60. l.

gyöngye német tudománya segítségével csak egy Bürger-költeményt ültetett át, *A Prometheus tüzét* (1790), és Csokonainak. Csokonai meg is szerette a német költőt, de nem azért a kiválóságáért, a miért Kazinczy becsülte. Bürger volt a legerősebb egyéniség, a legeredetibb szellem mindazok között, a kik a göttingai *Musen-Almanach*-ban bemutatkoztak. Lelkét nagy szenvedélyek, erős érzéki vágy hevítette, nyersebb és szertelenebb volt, mintsem beillett volna társainak lágy, érzékeny környezetébe. Költészete is más csapáson járt. A szentimentalizmus sablonos ábrándvilága helyett a népköltészet friss forrásából merített; nem elképzelt, beteges lelkiállapotokat, hanem átélt, átszenvedett érzéseit énekelte meg. Csokonai emberi és költői jelleme nem egyezett meg Bürgerével, a hogy Kölcsey hirdette, de egy és más tekintetben volt közöttük lelki rokonság, s a midőn a sors Csokonai illúzióit szétépte, Bürger fájdalmas panaszaiban könnyen fölismerhette a maga érzelmvilágának elemeit. Így az ő szerelmi lírája szinte észrevétlenül gazdagodott Bürgertől vett motívumokkal: abból a fájdalomból, mely Rozália, majd Lilla elvesztén fölsír dalaiban, elégiáiban, Bürger hangja is kihallatszik.

Vagy 10—12 költeményén mutatható ki Bürger hatása.¹⁾ Az átvétel mértéke és a fölhasználás módja igen változatos. Néha csak egy-egy gondolatot (*Lillám szácskája = Helenens Lob*) vagy természeti képet vesz át Bürgertől és kiszínezi (*A tanunak hívott liget = Das harte Mädchen*) vagy összesűriti (*Köszöntő = Das Winterlied*). Máskor a német költemény helyzetrajza s az alapgondolat kapja meg, átveszi, de szabadon, mesterétől eltérően alakítja (*Első szerelemérzés = Das harte Mädchen; A reményhez = Himmel und Erde*), vagy ellenkezőleg, összefüggő gondolatsorokat illeszt Bürger verséből a magáéba, helyenként szó szerinti fordítva az eredetét. Gyakori az átdolgozás is, vagy mint abban az időben nevezték, a szabad utánzás. A XVIII. század utolsó két évtizedében ez volt nálunk a lírai költemények

¹⁾ V. ö. Baróti Lajos dolgozatát: Német költők hatása Csokonaira. Figyelő XXI: 225. s k. és Székely Györgyét: Bürger hatása a magyar költészetre, u. ott XXV. k. (A Csokonaira vonatkozó rész 262. s k. ll.) Az utóbbi dolgozat több Bürger-utánzatról tud, de egyeztetései nem mind elfogadhatók.

szerzésének legkedveltebb módja. Költőink híven követték az idegen költemény gondolatmenetét s mintegy keretül használták a saját képzeletük alkotásai számára. Csokonai is így jár el. Néha megtartja a gondolatmeneten kívül az eredeti egy pár gondolatát is, a mikor p. o. Bürger *Elegieje* alapján megalkotja *Az utolsó szerencsétlenséget*, máskor kibővíti, új gondolatokkal vagy új szólamokkal cifrázza föl. Így készült Bürgernek *An den Traumgottjából* a terjengősebb *Az éjnek istenihez*. Arra is van példa, hogy Bürgert összevonja, tömörebbé teszi (*A méhekhez*, régibb címe szerint *A méz méze = An die Bienen*). *A szerelmes kívánság* pedig valóságos fordítás, Bürger *Die Umarmungjának* versszakról-versszakra haladó, itt-ott megbővített magyar tolmácsa. Ezek alapján Csokonait joggal tarthatjuk Bürger követőjének.¹⁾ Van azonban egy nagy különbség köztük. Bürger fájdalma nemcsak megokolt volt, hanem költészete minden célzásával, minden gondolatával egyenesen ráutal valóban átélt eseményekre. Ez az élményi elem Csokonainál, az utánzónál, természetesen hiányzik. Az ő kesergésének is volt alapja, de egyfelől az ok és okozat között nem volt meg a kellő arány, másfelől verseiben kevés a realitás, a szubjektivizmus. Sok bennünk az általános szólam, a keresett, eltanult hang, a csinált fájdalom, s ez által költészete akaratlanul is szentimentálissá válik.

Íme a szentimentalizmus, mint a XVIII. század utolsó negyedének uralkodó áramlata, hatalmába ejtette a korszak három legnagyobb magyar íróját, Ányost, Kazinczyt, Kármánt, s megszólaltatta a negyediket, mindannyiuknál egy fejjel nagyobb Csokonait. Ha más nem, ez is tanuskodnék az irány uralkodó volta mellett.

Ugyanez a német szentimentális áramlat hozta el irodalmunkba a legérzelgősebb angol munkát, Young *Éjtszakáit*, és a gael bárdnak, Ossiannak lírába olvadó epikumait. Az előbbi, tipikus könnyfakasztó munka, tele terjengős, elmélkedésekbe vesző

¹⁾ Csokonai költeményeinek szerzési ideje gyakran bizonytalan, s megnehezíti az eligazodást, hogy nagy részüket, s épen a Lilla-dalokat, melyek között a Bürger-utánzatok találhatók, kétszer, sőt háromszor is átdolgozta. Épen azért néha túl mentünk az 1795-ös korhatáron s csak a határozottan kései utánzatokat (p. o. *Lilla búcsúzdolgjai* [1802] = *Mollys Abschied*) hagytuk el.

érzelmi megindultsággal, francia közvetítéssel a testőrírókban s Pétzeliben — ez nem tartozik foladatunk körébe — s német közvetítéssel Kazinczyban talált magyar tolmácsra, a ki 1788-ban Ebert szövegéből egy részletet áttett magyar prózába.¹⁾ Ossian híre, a kinek szentimentális epikai dalai Macpherson átültetésében a XVIII. század utolsó harmadában az egész művelt Európa érzelmvilágát mozgalomba hozták, a 80-as évek legvégén jutott el hozzánk. Az a három író lelkesedett először a kelta énekes modernizált érzelgős dalaiért, a kik mint koruknak legműveltebb fiai minden modern áramlat iránt a legfogékonyabbak voltak: Ráday és két tanítványa, Kazinczy meg Batsányi. Mindhárman német fordításban szerették meg Ossiant, s mikor magyarra próbálták áttenni — az ősz főúr az *Evirallát*,²⁾ Batsányi *Ossian utolsó énekét* (1788) és a *Kárhont* (1792) prózában, az *Oszkár halálát* hexameterben,³⁾ Kazinczy a *Szelmai dalokat* budai fog-sága alatt (1795)⁴⁾ — német fordításból dolgoztak, Kazinczy Petersenéből, Ráday és Batsányi valószínűleg Haroldéból.

9.

Klopstock, Gessner és az idill, Kleist.

A tipikus szentimentális költőkkel egy időben megjelent irodalmunkban a göttingai kör bálványozott mintaképe, Klopstock is, a kit a Hainbund tagjai embert szinte már meg sem illető rajongással tiszteltek. Klopstock iránya több pontban érintkezett a Hainbundéval s azokban a tulajdonságokban is, p. o. a tüzes hazaszeretetben, melyeket a mi szentimentális költészetünk nem utánzott. Nagy tekintélyét azonban vallásos eposzának köszönte, s igazi érdeme a német nyelv és verselés kiművelésében határozódik. A mikor a mi közönségünk megismerkedett a német szentimentalizmussal, akkor Klopstock már elvesztette vezető szerepét, s *Messiasának* 1773-ban megjelent utolsó énekeit hideg gúnynyal fogadta hazája. A mit ekkor nemzete megtagadott

¹⁾ Levele Rádayhoz 1788. okt. 15. (Kaz. Lev. I: 226.)

²⁾ Német forrására utal az Orpheus I: 103. jegyzete.

³⁾ Hogy Batsányi e korai Ossian-fordításai németből történtek, Kazinczytól tudjuk. (Kaz. Lev. XIII: 77.)

⁴⁾ Petersenre maga hivatkozik naplójában. I. Kaz. Lev. II: 591.

tőle, azt teljes mértékben megadta neki egy magyar követője, Kazinczy Ferencz, a ki életének legszebb éveit áldozta arra, hogy behatoljon Klopstock műveinek szellemébe. Azóta, hogy 1781-ben Eperjesen a szép Steinmetz Ninontól Klopstock nevét meghallotta, s a következő évben Pesten megszerezte a *Messiás* teljes szövegét, gyakran egész napokat és éjjeleket töltött a nagy költemény olvasásában. A vallásos eposz egészen elragadja, de egyelőre csak gyönyörködik benne, s évek telnek el, míg elhatározza, hogy első tíz énekét lefordítja prózában. Az elhatározás gyorsan tetté érik, s már 1788—89-ben, a *Kassai Magyar Museumban* mutatványokat közöl a készülő *Messiás*-fordítás I., II. és VII. énekéből, 1790-ben pedig előfizetési fölhívást bocsát ki a teljes tíz-énekes fordításra. 1794-ben készen áll a magyar *Messiás*, s ugyanakkor megkezdí a prózai szöveget jambusokba átírni. Az I. énekkel el is készül, de még az év telén elfogják, s így mind a prózai fordítás kiadása, mind a verses átdolgozás örökre elmarad. Az utóbbinak lett volna talán irodalmi értéke, ha hatása nem is, de a prózai fordítás teljesen elhibázott munka volt, szolgai fordítás, mely az eredetinek nemcsak szavaihoz, hanem még szórendjéhez is ragaszkodott, s ez által még jobban megnehezítette a nehéz költemény szépségeinek élvezését.

Kazinczy idő közben megismerkedett Klopstock ódáival is, s már a nyolczvanas évek vége óta fordítgatott belőlük. Az ódák átültetésében azonban nem volt úttörő, megelőzte őt Szilágyi Sámuel, debreczeni tanár, majd püspök, a ki egy kellőleg nem ellenőrizhető híradás szerint már a század közepén fordította Klopstock ódáit. Ha e hír nem igazolódik is, az elsőség mégis Szilágyié, mert egy közvetlenül halála előtt (1785) fordított ódája (*Oh mely drága király...*) épen Kazinczy közvetítésével reánk maradt.¹⁾ Maga Kazinczy még budai fogságában is fordított Klopstockból, s bár fordításainak egy része elveszett, egy vallásos, két hazafias és öt szentimentális ódának bírjuk tőle a fordítását (1788—1795-ből). Ez utóbbiak közül a *Das Rosenband* című költeményét Verseghy is átültette *Czidli* címmel, épen abban az időszakban (a 90 es évek első fele), a mikor Kazinczyt is Klopstock ódái foglalkoztatták. Kazinczy még a Klopstockhoz

¹⁾ Olvasható Kazinczy Levelezésének II. kötetében (130—132. l.).

csatlakozó Denis Mihálynak is lefordította két hazafias versét (*Gibraltar, Das Donnerwetter*), s így a Klopstock keltette irodalmi mozgalom utolsó csapása is Kazinczy költészetében pihent meg.

A Hainbund működését megelőzve, de Klopstock irányához hozzáfűződve dolgozott a XVIII. század második felében a svájci Gessner Salamon, a német Theokritos. Melléknévére csak költői műfajaival, s nem azok értékével szolgált reá. Idilleket, elbeszéléseket és színjátékokat írt a görögök szellemében — a mint ő gondolta. Valójában ép oly kevés az ő pásztor-költészetében a görög szellem, mint a francia pásztorjátékokban. A nevek görögösen hangzanak, de már a milieu csak látszik görögnek, s az a naivan szentimentális szövedék, a mivé az anakreoni, bibliai és klopstocki motívumokat összefonja (Scherer), hazug, mesterkéltnél világba van állítva, s édeskés, keresett szóáradatba van merítve. Íróink előtt azonban, a kik a görög költészetet nem ismerték, új volt ez a világ, kedves a hangulat és tetszetős az előadása. Még a fogyatékos műveltségű Kónyi Jánost is megragadta, a ki minden más íróat megelőzve, Gessner öt énekes prózai elbeszélését *Abel Kain által lett halála* címmel már 1775-ben lefordította s tizenöt év múlva egy másikat, *Der erste Schiffert*. Az *első hajós* cím alatt.

Kónyi fordítása bevezette irodalmunkba Gessnert. A műkedvelő - hivatott íróinktól lenézett - strázsamester fordításai azonban, bár sokan olvasták sima, de terjengős prózáját, nem adnak semmit Gessner sajátos költészetéből, s közönségünket az édeskés német költővel az a magyar író ismertette meg, a ki leginkább szíven hordta a német irodalom elterjesztését: Kazinczy Ferencz. Már 1775-ben kezébe került Gessner két idillje, s hő vágya támad megismerni többi műveit is. Nem nyugszik, míg meg nem szerzi őket s ekkor önfeledten merül el tanulmányozásukba, barátja, kísérője, mindennapi társasága lez a «német Theokrit». Saját szavait idézem: «Je mehr ich ihn las, desto mehr loderte die Flamme der Nacheiferung in meinem Herzen auf. Ich lernte Stellen, die mir gefielen, Wort zu Wort, und bald darauf fing ich seine Idyllen zu übersetzen.»¹⁾ Ez a for-

¹⁾ Levele Gessnerhez 1782. okt. 19. (Kaz. Lev. I:38.)

dítgatás 1780-ban történt: evvel nyílik meg Kazinczy öntudatos írói pályája. Pályája első felében épen az a legfőbb írói célja, hogy Gessner műveit átültesse. Klopstock mellett Gessner lesz az ideálja, s az íróban megszereti az embert is. Levelezésbe bocsátkozik a svájcezi költővel, majd halála után az özvegyével, a kit túláradó, fiatalos lelkesedésével anyjának szólít. Egész Gessner-kultuszt csinál s tizenöt évig szünet nélkül foglalkozik művei fordításával, úgyhogy e tizenöt év alatt ugyanannyiszor dolgozza át készülő fordítását. Az idillek az utolsó simitás hiján már 1782-ben készen állanak magyarul.¹⁾ 1785-ben már le vannak írva nyomtatásra, de annyi a gondja, annyira aggódik műve sikerén, hogy még három év telik el, míg 1788-ban a testőrök és Ráday sikerén fölbuzdulva, ki meri adni *Gessner idylliumai* cím alatt. Mikor évek múlva visszagondol fordítására, nincs vele megelégedve. Úgy látja, hogy keze gyakorlatlan volt s nem elég biztos. Tévedett. Fordítása nemcsak hű, mely még árnyalataiban is visszatükrözi eredetijét, hanem magyaros, jóhangzású, ritmikus is,²⁾ igazi műfordítás, az első irodalmunkban s magának Kazinczynak egyik értékesebb munkája.

Ez alatt szorgalmasan dolgozott terve megvalósításán, az egész Gessner átültetésén. Még ugyanabban az évben megjelenik a *Kassai Magyar Museumban* az *Ejtszaka*, 1790-ben az *Orpheusban* a *Szemira és Szemin*, s az *Ábel*en meg az *Evander*en kívül készen áll magyarul Gessner minden munkája. 1791-ben az *Ábel*, s végre 1793-ban az *Evander* is kész, s mikor 1794-ben egyik-másik Gessner-darab már tizenötödik átdolgozását is megérte, az egész kéziratcsomó Wieland *Gráciái*val s Anakreonnal együtt elvész!³⁾ Kazinczyt lesujtja a csapás, de erejét nem bénítja meg: rögtön hozzálát a veszteség pótlásához, de az új dolgozat, most már a teljes Gessner, csak 1815-ben jelenhetik meg, s így kívül esik tárgyalásunk körén.

A Kazinczy fordította Gessner-idilleket nagy tetszéssel fo-

¹⁾ U. ott.

²⁾ Weszely Ödön megállapítása. L. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1891: 821. s k. ll.

³⁾ A kézirat később megkerült s jelenleg az Akadémia kézirtattárában van.

gadta a közönség, de már az a Gessner-kultusz, melyet Kazinczy kezdett, nem talált sok hívőre. Csak két írónk van e korból, a kin megérzik Gessner tanulmányozásának hatása. Az egyik Szentjóni Szabó László, a ki Rousseau *Émilejének* egy részletét *A kívánság* címmel idillé dolgozva át, egy-két vonást, így a címet Gessner *Der Wunsch* című idilljéből merítette, a mely maga is Rousseau regényének köszöni létrejöttét.¹⁾ A másik Csokonai. Egy elveszett verséről, *Reggeli dal a rózsához*. Toldy jegyezte föl, hogy Gessnerből fordította, három költeménye pedig Gessner költészetéből veszi az indítékait. Nem másol vagy utánoz, mint kortársai, hanem teremt, az átvett vonásokat beleolvasztja költeményeibe.

Igen jellemző Csokonai képzeletére, mi ragadta meg a figyelmét, s miként használta föl Gessnert. A német prózai idillekben s a közbeiktatott dalokban leginkább a leíró részesetek kapták meg, a kis képek, melyeket Gessner fest. Vagy kiszínezi s a saját szemléletéből és képzeletéből merített vonásokkal kiegészíti Gessner rajzát, vagy költői eszmét kap belőle, dalra buzdul s beledolgozza az eredeti egy pár kifejezését. Az utóbbi eljárást a *Daphnis hajnalkor* mutatja, melynek alapja Gessner *Reggeli dala*,²⁾ az előbbit *A déli aggodalom* (1794) és a *Feredés* (1793). Az utóbbiban Neäthus rövid dalát (*Daphnis*, I. könyv) egész költeménnyé fejleszti, a másikat Gessnernek *A Mykon sírköve* című idillje hívta életre. Érdekes a két kép összevetése. Míg Gessner pár vonással csak érezteti a perzselő nyári nap tikkasztó hatását, Csokonainál, az Alföld fiánál, a rajz egész képpé szélesül.

E kapcsolatokra már régebben utalt az irodalomtörténet,³⁾ de egy másik, az előbbinél jóval erősebb kapcsolatot csak legújabbán érintett.⁴⁾ Csokonai nagyon szerette Gessnert, idilljeit e

¹⁾ Szentjóni Szabó valószínűleg Kazinczy fordításából ismerte Gessnert. L. Gálos Rezső dolgozatát az Irodalomtörténeti Közleményekben, 1908: 53. s k. ll.

²⁾ Kazinczy *Gessneréből* idézem a címeket, mert Csokonai kétségkívül azt használta.

³⁾ Fürst Aladár. Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtörténeti Közlemények, 1900: 187. és 323. s k. ll.

⁴⁾ Ferenczi Zoltár, Csokonai, 54. l.

műfaj legtökéletesebb példáinak tartotta, úgyhogy nemcsak fogásait leste el, nemcsak képeihez vett át vonásokat idilljeiből, hanem kísérletet tett arra, hogy idilljeinek sajátos jellegét a maga költészetébe átültesse. Beleélte magát az idillek affektált hangulatába, a pásztorköltészet hazug világába s Rozália iránt érzett szerelmét egy prózai idillben, *A csókokban* (1794), érzékitette meg. A kis történet, melynek főhősei Rozália és Melites álarca alatt a költő, Csokonai leleménye, s a cselekvénye inkább Tasso *Amyntasa*, mint Gessner *Daphnisa* nyomán halad, a melyre csak egy pár mozzanatban és névben emlékeztet, de a kerete, a görögös milieu s a szelleme határozottan Gessnerre vall. Az egész kétségkívül utánzat s magán viseli Gessner bélyegét, de azért Csokonai jogos tulajdona, részleteiben és compositiójában a magyar költő alkotása.

Az idilli, de már a hazug, görögös szín nélkül, jellemzi Kleist Ewald Keresztélynek leghíresebb költői művét, *Der Frühlinget*, s ezen kapcsolatnál fogva emlékszünk meg róla Gessner után. A Haller és az angol Thomson (*Seasons*) nyomán készült leíró költeménye a földművesek életébe és abba a környezetbe vezet, az erdők, mezők világába, a melyben ez az egyszerű élet leperreg. Irodalmunkban Csokonai fordítása révén lett ismeretes, de már korábban is akadt tolmácsra, Szüts István fordította le *Erköltsi és elegyes versek* című gyűjteményében (1791) s ezen kívül még öt más költeményét. A gyűjteményről alig vett tudomást a magyar közönség, s így a *Tavas* is egyelőre ismeretlen maradt nálunk. Kleist költészetének másik fele azonban, a melylyel az Anakreon-utánzók irányához csatlakozik, korán visszhangot keltett irodalmunkban, de ez már átvezet tárgyalásunk következő fejezetéhez.

10.

Az anakreoni költészet.

A szentimentalizmuson kívül a másik német irodalmi áramlat, mely költészetünkre mély, szélesen gyűrűződő hatást tett, a német anakreoni költészet. Ez az áramlat, mely szülőhazájában a szentimentális irányt megelőzte, hozzánk megkésve, majd egy évtizeddel utána érkezett el, de hatása mérkőzik amazéval.

Könnyű, kedves költészet volt, Epikuros tanítványaihoz illő poézis. Könnyelmű, léha világfölfogás szülte. Az élet csupa játék, komolyan venni, az ember rendeltetésén, hivatásán elmélkedni czéltalan föladat. Minek búsuljunk az élet sok terhén, baján, minek törjük magunkat komoly munkában: a jutalom egy, a kora halál vagy a késő vénség. Élvezzük hát a «bort, dalt és szerelmet», a mint már az ókor nagy költői, a görög Anakreon, s méltó tanítványa, a római Horatius, hirdették. Azoknak a hallei költőknek, a kik Hagedorn korábbi, rokonszemű kísérletei után ezt a léha, de szeretetreméltó költői irányt elterjesztették, valóban Anakreon s a neve alatt járó gyűjtemény volt a mintaképük. Az ő költői eszméit és indítékait énekelték meg, az ő szellemében s az ő képzeletvilágának sajátos elemeivel. Eltanulták formáit, a rövid, zengzetes sorokat, az ő isteneinek hódoltak, Venusnak és Bacchusnak, Amornak és Cupidónak, az ő görög leányainak nevét hangoztatták német verseikben is, Lalaget, Chloet, Chlorist. Mélység ép oly kevés volt e német Anakreon-utánzatokban, mint őszinteség és igazság, csinált, tanult költészet volt, apró, finomra csiszolt műalkotások hosszú sora, de a mint az érdes kódarabot szép simává gömbölyíti a rohanó patak, az ő kölcsönvett gondolataikat is kecses, izléses, tetszetős műdarabokká formálta a hosszú gyakorlat, az új meg új kísérletezés.

E tetszetős alkotások Németországban az új irány számára az íróknak egész seregét nyerték meg, a kik több-kevesebb verssel siettek áldozni az illatos, rokokó oltáron. Csak a nevezetesebbeket említve, ott vannak Kleist, a *Tavaszi* szerzője, Jacobi, Weisse, s maga a nagy Lessing sem restelt egy-két anakreoni dallal könnyíteni lelkén. Ramler pedig többkötetes gyűjteményét, a *Lyrische Blumenleset*, nagyrészt ilyen Anakreon-utánzatokból állította össze.

Mikor e német anakreoni versek eljutottak hazánkba, a 80-as évek második felében, költészetünk épen annak érezte legfőbb hiányát, a mi e kései jövevények legjellemzőbb tulajdonsága volt, a könnyedségnek és zengzetességnek. Amade és Faludi verseiben megvolt ugyan mind a két becses vonás, de azok nyomtató műhelyt nem látva, kéziratossá alakjukban nem válhattak általán ismertté, az újabb magyar versek pedig, a francziások és deákosok művei, homlokegyenest ellenkező jelle-

műek voltak, terjengősek és feszesek, komolyak és nehézkesek. Mint az eltikkadt vándor a friss forrásvízen, oly mohón kaptak írónk ezen az újszerű szellemi táplálékon. Anakreon első magyar híve, Zechenter Antal, még a görög mesterhez, magához Anakreonhoz fordul, de már őt is megérintette a nyugati szellő, mert a címnap büszke kijelentése ellenére, «egyenesen görög nyelvből», nem az eredetiből, hanem Földi János tanúsága szerint¹⁾ Anakreon valamelyik német fordításából ültette át a teosi költő pajkos, kedves dalait. Az Anakreon-utánezatok fordítóinak sorát az örökifjú Ráday Gedeon nyitja meg Jacobi János Györgynek *Nach einem alten Liedjät* fordítva le *Mezei dal* címmel, s példájára Szentjóni Szabó szintén átülteti a német verset *A poéta* cím alatt. Követi még az öreg főurat két hű munkatársa: Batsányi az ugyancsak Jacobitól fordított *Chlöris*-szal, és Kazinczy Götz, Kleist és Lessing egy-egy anakreoni versének fordításával. Kazinczy *Orpheusa* közli magyarul Uz egy versét is *Az álom* címmel, Gy. Tsépány István tollából. Majd Szüts Isvának 1791-es gyűjteménye, az *Erköltsi és elegyes versek*, szegődik az új irány szolgálatába. A német anakreoni költészet kengyelfutójának, Hagedornnak, tizenhárom, s a Gleimékhez csatlakozó Kleistnek négy versét közli magyarul. Ugyancsak Hagedorn verseiből fordított egy éneket és egy epigrammot Kováts Ferencz is, Kovács Pál atyja,¹⁾ de fordításai mindeddig kéziratban vannak.

Ebbe a körbe tartoznak Révai Miklós szerelmi énekei is (p. o. *A szerelem énekesihez, Lutz szépsége, A szökevény Kupidó, Kupidó éneket kér a költőtől, Szeretövel való öszve jövés, Szeretö kívánság, A meghült szeretet*, stb. 1787), a melyeknek eredetiségét — noha eddig nem vonta kétségbe a tudomány — nem tartottam sokra, csak azt nem tudtam, milyen forrásra gyanakodjam. Irodalmi műveltségénél fogva ismerhette mind a görög, mind a német anakreoni költészetet, de nem volt adatunk, ismerte e valóban egyiket vagy másikat. Inkább csak szellemük anakreoni, tárgyaik epikus jelleménél, előadásuk részletező meneténél fogva azonban mind a kettőtől kissé távolabb állnak s inkább egy magyar költökhöz csatlakoznak, Faludihoz. Révai

¹⁾ Levele Kaziuczhoz, 1791. márcz. 9. (Kaz. Lev. II: 175.)

kézirati hagyatékában van azonban egy füzet,¹⁾ melybe e versei közül egyet-kettőt belemásolt ezzel a megjegyzéssel: «Többire német és frantz énekesek után». Bár ez a meghatározás nem elég pontos, annyit most már kétségtelenül meg merek állapítani, hogy Révai e versei az anakreoni iránynak aránylag korai termései és valószínűleg nagyrészt németből való fordítások. Mege erősíti e nézetemet, hogy később Uznak említett *Der Traumját* és Kleistnek *Amyntját* is lefordította, de mivel akkorra már költeményes kötete megjelent (1787), e versei kéziratban maradtak.²⁾

A 80-as évek második felében kerülnek Verseghy kezébe Ramler *Blumenlesejének* kötetei. A sokat szenvedett, irigyeitől és ellenségeitől zaklatott költő a sivár valóság elől nagy gyönyörűséggel menekült Anakreon napsugaras, derült világába, annál inkább, mert a dal és zene neki is mindennapi szükséglete volt, s szívében valóban égett a szerelem. Nem lehetetlen, hogy mikor az első dalokat megkezdte átültetni, avval a czálltette, hogy a mint őt fölvidította e pajkos költészet, ő meg magyar verseivel melancholikus Krisztinája arczáról űzi el a derűt. Gyors egymásutánban elkészült Gleim és Uz egy-egy, Lessing két költeményének fordításával — ez utóbbiak egyike ugyanaz a *Die Gewissheit (A boriszák)*, a melyet Kazinczy *Holnap* címmel fordított le. Ezekon kívül a *Blumenlesenek* még tizenegy darabját dolgozta át, hol hívebben, hol szabadabban, s mivel ezek az utánzatai egy közföltűnést keltett könyvében jelentek meg, a költészet eredetét, hivatását és eszközeit fejtegető *Mi a poesisben* (1793), rövid idő alatt szeltében ismertekké váltak. A mint a szentimentalizmusnak Kazinczy, akként az Anakreon nyomán járó költői iránynak Verseghy a magyarországi apostola, ő az, a kinek a működése az irányt nálunk népszerűvé tette. Utána, a következő évben, Kármán *Uraniája* hozott két Kleistből fordított anakreoni darabot, a *Lalaget* és egy epigrammot, a melynek magyar címe *Egy festett vén asszonyra*. Még Kis Jánosnak is van két e körbe tartozó fordítása, a Gleim után készített *Amália* (1792—1795) s *A jövődbéli szerető* (1793), melynek mintája Uznak *Die Geliebte* című költeménye.

¹⁾ Nemzeti Múzeum, Oct. Hung. 432.

²⁾ U. ott, quart. Hung. 1301.

Alig öt esztendő alatt ime ennyi virágot hajtott Anakreon költészetének német földből magyar talajba átültetett fája. A fa azonban gyökeret is vert s új, friss hajtásokat termett. A német minta után többé-kevésbé eredeti magyar Anakreon-utánzatok születtek, s velük bevónult irodalmunkba ennek az iránynak sajátos szelleme, hangulata. Mikor azonban e külföldi hatás alatt, de több-kevesebb eredetiséggel termett magyar Anakreon-utánzatok mintáit nyomozzuk, leküzdhetetlen nehézségekbe ütközünk. Mivel ugyanis maga az ősforrás, a görög anakreoni gyűjtemény szintén ismeretes volt költőink előtt, nem tudjuk eldönteni, mennyire termékenyítette meg költőink képzeletét a görög lírikus, s mennyiben német utánzói. A mi a leghatározottabb jele az anakreoni költészetnek, a könnyed tárgyak, a léha szellem, a pajkos hangulat, a görögös motívumok, az közös mind a két forrásban. A mennyi kétségtelen nyomra akadunk, az azonban mind a német irodalom felé vezet.

Nem számítva azokat az írókat, a kik mint az említett Zechenter, Földi és Édes Gergely Anakreon verseit — ha német közvetítéssel is — pusztán fordították, négy magyar költő művein érzik meg különösen az anakreoni költészet hatása: Faludin, Arankán, Verseghyn, Csokonain és, de már kevésbé, Daykán. Ez utóbbi,¹⁾ valamint Aranka mindenesetre német mintára írta Anakreon-utánzatait,²⁾ Verseghyre nézve szintén alig lehet kétség. A ki annyira ismerte a német irodalmat és épen azt a felét, mely Anakreon hagyományaira támaszkodott, a *Blumenlese* szorgalmas fordítója, eredeti anakreoni verseiben is valószínűleg a németeket s nem a görög költőt követte, noha költőink között Ungvárnémeti Tóth Lászlóig ő tudott legjobban Anakreon nyelvén. Körülbelül tíz olyan költeményt írt a 80-as évek végén, melyek egész fölfogásukkal, motívumaikkal, előadásukkal beleilleszkednek az új irányba. (*Szerelmes üzenet, Rozilis és Dafnis, Füllint, A hűség, Amor és a halál, Az erdő, Dafne, Klári, Doriska, Thirzis és Kloé.*) Ezeknek, úgy látszik, nincs

¹⁾ L. Gálos Rezső, Dayka Gábor költészete, Egyetemes Phil. Közl. 1913 : 151.

²⁾ Olvashatók Kaz. Lev. II : 61—62. l. (Ráday levele Kazinczyhoz, 1790. ápr. 9.)

egyenesen közük Anakreonhoz, azaz mind német közvetítéssel származtak belőle. De már az *Amor* című meggondolásra késztet. Versformája is elütő, jobban közeledik Anakreon formájához, mint többi verséé, szelleme is tisztább, az egész görögösebb, mintsem német közvetítésre gondolhatnánk.

Legbonyolultabb a probléma Faludira vonatkozólag. Hogy kedves, pajkos rokokó történeteit (*Phyllis, Clorinda*) idegen forrásból merítette, a felől eddig sem volt kétség, de tudományunk nemcsak az utánzott költőnek, hanem még az átadó irodalomnak sem tudott nyomába jutni. Toldy az olasz irodalomra gyanakodott, mások a francziára, magam a németre. Legújában azonban megkerült a *Phyllis* német eredetije, egy a XVII.—XVIII. század fordulóján működő névtelen német költő *Phyllis an der Quelle* című versében¹⁾: ez a körülmény valószínűvé teszi, hogy a *Clorinda* is, valamint a Faludi leíró költeményeiben szereplő rokokó mozzanatok a német irodalomból kerültek át költészetébe. Sőt valószínűnek tartom azt is, hogy Faludi enemű verseiben egészen német költeményekre támaszkodott, így őt tulajdonképen nem is itt, a német Anakreon-utánzók tanítványai, hanem a fordítók között fogjuk majd emlegetni.

Csokonai Anakreon-utánzatai már kívül esnek a megállapított időkorön — az 1802-ben keletkezett bevezető versén kívül minden datálható anakreoni dala 1797-ből való — azért csak megemlítjük, hogy az ő költészetére kétségtelenül mind a két nép költészete hatott, a görög és a német. Az anakreoni gyűjteményt nemcsak igen jól ismerte, hanem igen értékes, jó forrásokból merített tanulmányt is készített róla, a csikóbőrös kulacshoz intézett *Szerelemdala* pedig, mely valószínűleg korábbi versei közé tartozik, címét és alapgondolatát Kleistnek *Liebeslied an die Weinflasche* című költeményéből vette.

Egy-két nyomra még akadunk, melyek azt mutatják, hogy irodalmunkra hatott a német anakreoni költészet, akár eredeti formájában, akár magyar tolmácsolatok útján. Így Fazekas Mihálynak költői működése legelejéről származó «zikornyás, rokokó hármás dala», a *Szerelem*, a mint már életirója, Tóth Rezső,

¹⁾ Trostler József szíves közlése.

megállapította,¹⁾ s a szintén ifjúkori verse, *A serdülő bajuszhoz*, német divatos dalok utánzása. A hullám aztán lassan elphint, megszólalt Kisfaludy Sándor, majd Berzsenyi és Kölcsey, s az ő egészen eltérő természetű költészetük más irányba terelte a fejlődést.

11.

Blumauer és az alszerű költészet.

Németország költészetében már korábban beállott a nagy változás. Hatalmas költői egyéniségek, a német szellem legkiválóbb képviselői, szólaltak meg. Hangjuk elhatott hazánkba is, de megkésve, a század utolsó évtizedében. Ennek, a legnagyobbak keltette irodalmi hatásnak vizsgálata előtt még megemlítem, hogy az osztrák örökös tartományokkal mindinkább élénkülő érintkezésünk egy csomó kisebb értékű német költői munkát juttatott el hozzánk. Alkalmi versek (p. o. Haschka Lőrincz Lipóttól, a *Gotterhalte* szövegének szerzőjétől), költői alakba foglalt politikai és vallásos röpiratok (Trenck bárótól) és ismeretterjesztő művek (Engel J. J.-tól), anekdoták, leírások s ezeken kívül egy pár igénytelen költemény (p. o. Rudolphi Karolinától). Nagy részüket magyar lapjaink, a *Bécsi Magyar Musa*, az *Orpheus*, az *Urania* ismertették meg közönségünkkel, többnyire a bécsi folyóiratok közvetítésével, fordítóik pedig irodalmunknak szorgalmas, de kisebb tehetségű munkásai közül kerültek ki (Tsépany István, Czinke Ferencz, Nagyváthy János, Andrád Sámuel, Iváncsik Vitéz Imre, Szatsvay Sándor, Ungi Pál, Sárny Sámuel), sok fordítás meg, épen úgy mint a német eredeti, a fordító nevének jelzése nélkül jelent meg. Irodalmunk vezéregyéniségei közül csak egyet-kettőt találunk köztük: a Bessenyei *Podotz és Kazimirját* fordító Kazinczyt, Rádayt, Verseghyt, Révait, Kármánt; jobb nevű író is keveset: Földit, Aranka Györgyöt; irodalmi értékű munkát egyet sem. Épen ezért ennek a — nevezzük — osztrák irodalmi áramlatnak magyar jelentkezéseiről, melyeknek száma majdnem megüti a félévszázad, egyszerűen csak megemlékezünk s névszerint mind-

¹⁾ Fazekas Mihály versei. Kiadta Tóth Rezső (RMK. 17.) 24. l.

össze egy írónak magyar követőiről emlékszünk meg. Ez az író Blumauer.

Blumauer a népszerűségét nálunk ép úgy, mint német földön paródiáinak és vaskos, alantjáró komikumának köszönhetette. A fölvilágosodás hívei, a magyar szabadkőművesek előtt kedvelt volt új társuk, az exjezsuita, szabad szelleme és vallásellenes tendenciája miatt is. Így a *Glaubensbekenntnis eines nach Wahrheit Ringenden* című versét, a melyben lite és értelme között folyó küzdelmét énekli meg, hárman is átültették, Fekete János gróf, Sárközy István és Dayka Gábor, mind 1794 előtt. Szatirikus versei közül való a *Stutzerlied*, a melyet Kazinczy *Orpheusa* közölt Gy. Tsépány István fordításában (*Egy gögös leánykához*), s a *Klage eines Landmädchens*, melyet Révai Miklós dolgozott át magyarra *A jámbor falusi leány* cím alatt. Nem tárgyat vett át Blumauertól, hanem a satirikus hangot s a csufolódás eszközeit tanulta el tőle Szatsvay Sándor, a *Magyar Kurir* s a *Bécsi Magyar Musa* szerkesztője, a ki több szellemmel, mint költői tebetséggel írt gúnyos verseiben egészen Blumauer hatása alatt áll. Versei ujságaiban nagyrészt névtelenül jelentek meg, vagy épen kéziratban maradtak, s így ma már ezt a Kemény József gróftól megállapított hatást¹⁾ igazolni és kifejteni nem tudjuk.

Blumauer alszerű költeményeinek átültetését Szalkai Antal kezdte meg Vergilius travesztált *Aeneis*ének fordításával (1792), folytatta Csokonai. A *Lilla* költője, a kiben a természettől meglévő nyersséget és pajkosságot a debreczeni diákélet még fokozta, nagy kedvvel forgatta Blumauernek az illem határait érintő vagy épen átlepő verseit, s mestere példájára ő is szívesen áttévedt az obscoenitás területére. Meg is bűnhődött érte. Kazinczyék elfinomult izlése megütközött, s joggal, pajkos tréfáin, de gáncsolói nem gondoltak arra, hogy a fiatal kor kicsapongó jókedvével mentsék e nemű alkotásait, s még inkább avval, hogy e pajkos verseit nem a nyilvánosságnak, hanem bizalmas baráti körnek szánta: eszébe sem jutott, hogy kinyomtatva őket, a maga költői hírének öregbítésére használja föl. Határozott Blumauer-hatást állapithatni meg a későbbi korból való *Árnyék*

¹⁾ Új Magyar Múzeum, 1856. I: 283.

székhez irt ódát nem számítva (eredetije *Ode an den Leibstuhl*) egy ifjúkori kísérletén (*Az asszonyok állhatatlanságáról*) és *Az elmatronásodott Dorison*, mely retrospektív előadásában nyújtja azt, a mit Blumauer mint szomorú jövőt rajzol a fiatal leány elé (*Stutzerlied*). Bár a két kép között sok az eltérés, vannak, s egyszer szó szerint is, egyező mozzanatok.

Legtöbbet köszönnek azonban Blumauernek obscoen epikumai.¹⁾ Elsősorban a külső formájukat, azt a stanza-szerű versmértéket, melyet Csokonai enemű elbeszélő költeményeiben s csak ezekben használ. E Blumauer-stanzának rövid sorai, sűrű rímei valóban igen alkalmasak a komikum fokozására. De Blumauer hatása mélyebben is jár. A *Békaegérharczról* (1791.) maga Csokonai mondja, hogy a Homeros nevéhez fűzött paródiát Blumauer módjára travesztálta. Bővebben kifejtve ezt az általános meghatározást, azt jelenti, hogy gondolatokat, fordulatokat nem vett ugyan át Blumauertől, de a görög tárgyat az ő példáján fölbuzdulva szötte át meg át mindenféle alszerű élczcel s tréfás vonatkozással a korabeli politikai viszonyokra, a franciaországi és magyar parlamenti állapotokra. Ép olyan szabadelvű, mint mestere, de sokkal erősebb a nemzeti érzése, s így elsősorban a politikai életnek azon tényezői ellen fordul (társadalmi osztályok és fölfogások, politikusok), melyek a nemzet haladását konzervativizmusukkal és rideg önzésükkel meg akarták akadályozni.

Másik effajta eposza, *Az istenek osztozása vagy a mennyei diéta*, még jobban érezteti Blumauer befolyását. Itt is csak a travesztia módját tanulta Blumauertől, de jobban ragaszkodik mestere szelleméhez. Gúnyos célzásai már nemcsak politikai természetűek, hanem gyakran irányulnak nála is, mint Blumauer-nél, a katolikus papság és pápaság ellen. E művéhez azonban már nemcsak Blumauertől vett ösztönt, hanem Bürgertől is, a ki *Prinzessin Europa* című még 1777-ben Jocosus Hilarius név alatt irt költeményében ugyanarra az útra tévedt, mint

¹⁾ Blumauer *Aeneis*-ének a magyar irodalomra gyakorolt hatását illetőleg l. Széchy Károly: P. Horváth Endre és Blumauer, Irod. Közl. 1894: 428. s k. lk. és P. lay Vilmos: Blumauer travesztált Aeneise és hatása a magyar irodalomra. Budapest, 1904.

Blumauer: az antik mythologia parodizálásával összekapcsolta az alszerűt s a komikum e kettős forrását bőven megnyitva, a harsogó nevetést tartotta igyekezete legmértöbb jutalmának. Csokonai ekkor Bürgert még nem ismerte s a *Prinzessin Europat* nem is német eredetiben olvasta, hanem Péli Nagy Gábor kéziratosa magyar fordításában (*Europa elragadtatása vagy Crimen raptus*), melyet sokáig, de alaptalanul, magának Csokonainak tulajdonított az irodalmi köztudat.

Valószínűleg szintén kapcsolatos Blumauer nevével Csokonainak az a pamphletszerű apologiája, melylyel magát a *Békaegérharcz* miatt tisztázni akarta. A kapcsolat kissé laza, mert azt a vitairatot, melyet ez az elveszett s Csokonai életének egy későbbi szakából való apologia mintául vett, nem maga Blumauer írta, hanem az ő szellemében egy jó barátja. E vitairat rendeltetéséről és szelleméről kellő fogalmat ad a puszta czíme is: *Blumauer bey den Göttern im Olympus, über die Travestirung der Aeneis angeklagt*.

S ha már akarva-akaratlan erre a sikamlós talajra léptünk, említsük meg, hogy a kényes Kazinczy, Csokonai fiatalos nyereségeinek kíméletlen bírója, Kästnernek, a németek híres matematikus-epigrammatikusának, nemcsak *Brutus und Caesarját* fordította le 1775-ben, mint első költői kísérletét (*Caesar és Róma*), hanem tizenöt év múlva, 1790 körül, egy másik, épen nem ártatlan epigrammját, melynek tartalmára elég világot vet a magyar czímé: *Egy maitresse sírkövére*. S Kazinczy még azzal sem mentheti magát, hogy legalább szellemes az epigramma ötlete!

12.

A klasszikusok. (Lessing, Wieland, Goethe, Schiller.)

Átérve már arra a szellemi mozgalomra, a melyet Németország klasszikus költői a mi irodalmunkban keltettek, családottan kell megállapítanunk, hogy Lessingnek és Wielandnak, Goethenek és Schillernek hatása nemcsak költészetük jelentőségével nincs arányban, hanem még az előbbi irodalmi áramlatok hatása mögött is elmarad, mind terjedelemben, mind mélységben. Műveiket olvasták ugyan, eleget is fordítottak belőlök, de

annak, hogy behatoltak volna szellemükbe s remekeiktől megihletve az így vett hatást beolvasztották volna a maguk költői egyéniségébe, mint később Berzsenyi Horatiusét, Vörösmarty Homerosét, Arany Byronét — nincs semmi nyoma. Kazinczy ugyan később, pályájának második felében, Goethe német-görög classicismusának híve lesz, de még ekkor is inkább Goethe törekvéseit érti meg, s nem műveit. S épen Kazinczy példája, ki a *Werther* helyett annak értéktelen utánezatát, az *Adolfs Briefet* fordítja, symboluma annak a viszonynak, a melyben a XVIII. századi költészetünk a német irodalommal állott. Ösztönt, buzditást költőink csak a kisebb egyéniségektől merítettek, a nagyobbakat talán csodálták — ha ugyan egyáltalán megértették őket. Valóban költőink közül igen kevésnek volt olyan fejlett ízlése, olyan finom érzéke, hogy egy goethei dal szépségeit föl tudta volna fogni. Az ő érzésvilágukhoz és műveltségükhöz mindenesetre közelebb állott Hölty és Matthisson!

E korszak irodalmából mindössze egy példát idézhetünk arra, hogy magyar költő a német líra elsőrangú remekének hatása alatt próbált költeményt írni. Kis János volt ez. Schillernek *Die Götter Griechenlands* című «mennyei költeményét nagy tüzzel olvasván, kisétált 1792-ben Jenából egy Dichtergang nevezetű kies sétáló helyre, 's az ott támadott elmélkedés a Schiller által okozott enthusiasmmussal szülte» a *Hymnus a bölcsességhez* című magyar verset.¹⁾ Ha megemlítjük, hogy Herder gyűjteményének *Stimmen der Völker in Liedern* egy darabja keltette életre Verseghynek egy költeményét (*Lilla*, első címe szerint *Laura*, 1791), és hogy Goethe egy dalát, *Erster Verlust* (*Ach wer bringt die schönen Tage*) 1794-ben ketten is lefordították, Kazinczy és Dayka (az előbbi *Az első veszteség* cím alatt, az utóbbié elveszett); akkor minden magyar lírai költeményt felsoroltunk, mely a német irodalom legnagyobbjainak köszöni létét.²⁾

E nagy költők epikus és drámai alkotásai azonban már közelebb férköztek írónk lelkéhez s ezért legalább fordításaik-

¹⁾ Kis János írja Kazinczynak 1806. ápr. 2. Kaz. Lev. IV : 109).

²⁾ Lessingnek magyarra fordított Anakreon-utánzatairól megemlékeztünk fentebb.

nak bővében vagyunk. Legtöbbit Wielandot olvasták és fordították, a ki három magyar költőnek volt kedvelt írója: Ányosnak, Kazinczynak és Kisfaludy Sándornak. Ha Wieland olyan mértékben termékenyítette volna meg költőink képzeletét, a mennyi gyönyörűséget benne találtak: akkor hatása mélységre és egyetemességre nézve minden német költőét meghaladta volna.

Az élénk képzeletű, forró vérű Ányost Wieland érzéki képei kapták meg, s barátja, Kreskay Imre alig tudta visszatartani a veszedelmes olvasmánytól. A *Graziennek* egy részletét le is fordította s beleiktatta *Érzékeny Levelek* (1779) című hosszabb versébe (IV. rész), mely egy külső mozzanattal, a prózában és versben írt részletek váltakozásával, a maga egészében is emlékeztet Wieland művére. Még Ányosnál is korábban fordította Orczy Lőrincz Wieland *Agathonjának* azt a részletét, mely később a *Kassai Magyar Museum* I. kötetében jelent meg, 1788/89-ben. A XVIII. század nyolczadik évtizedének vége különösen gazdag Wieland-fordításokban. Ekkor (1786) fordítja Kováts Ferencz az *Araspes und Pantheát*, azt a *Kyropaideia* alapján megírt regényes elbeszélést, melyben Wieland egyik «égi»-nek induló, de «földi» módra végződő szerelmét örököltette meg, s a *Lady Johanna Grayt* (1788), a következő évben készítette Szentjóni Szabó László a *Nachlass des Diogenes von Synope* című elbeszéléséből a *Glycerium Wielandból* című költeményét (1789). Még ugyanabban az esztendőben jelennek meg magyarul Wieland *Psalmusai* Wályi K. Andrástól fordítva *Keresztyén érzékenységei* cím alatt (újra 1791-ben). A következő évben (1790) hozza Kazinczy *Orpheusa* a *Σωκράτης μαινόμενος* egy töredékét Ivánkai Vitéz Imrétől, a ki ugyanakkor dolgozik a *Lady Johanna Gray* átültetésén. A teljes *Σωκράτης* a következő két évben két külön magyar fordításban lát napvilágot Sági Károlytól (1792) és Kazinczy Ferencztől (1793). Egy névtelen B.-jegyű magyar író, valószínűleg Batsányi, szintén 1792-ben a *Kassai Magyar Museumban* fordítja a *Neue Göttergespräche* egy darabját, azt, a mely Juno, Semiramis, Aspasia, Livia és Erzsébet királyné között lefolyt, s 1794-ben megjelenik az *Araspes és Panthea* is, de nem Kováts Ferencz, hanem egy másik P**** jegyű író fordításában. Korszakunk legvégén, 1795-ben, kezdi meg Kis János a *Musarion* átültetését, de csak

öt év múlva, 1800-ban fejezi be, míg Dayka Gábor *Musarion*-fordítását, noha 1793-ban két ízben is hozzá kezdett, nem is folytatta.

Ez időtájt dolgozik Kazinczy is Wieland-fordításain. Kazinczynak még pataki diák korában, 1777-ben, kezébe játszott a véletlen Wieland munkái közül a *Σοφίατης*-t, a *Musarion*t meg a *Grazient*, s kedves olvasmányai lettek e művek, mielőtt még alaposan megértette volna őket.¹⁾ Időközben félretette ugyan Wielandot, de vissza-visszatért hozzá, új gyönyörűségért. Már 1790-ben megfogamzik agyában a gondolat, hogy lefordítja egyik-másik kedvelt darabját. A *Diogenes*-szel kezdi,²⁾ melyről főntebb már megemlékeztünk, folytatni akarja az *Abderitákkal*,³⁾ majd tervéről lemondva a *Grazien*hez nyúl s már 1793-ban mutatványokat küld belőle Kis Jánosnak,⁴⁾ de mindaz, a mit belőle 1794-ig lefordított, még az év folyamán elkallódott.⁵⁾ Bármennyire lesujtja a veszteség, nem esik kétségbe s börtönének unalmát és aggodalmát úgy iparkodik eloszlatni, hogy költőjének emlékezetben őrzött német sorait magyarra teszi át.⁶⁾ Később megszerzi a *Grazient* s pár lapnyit fordít belőle.

Kisfaludy Sándor szellemét is ez időben foglalkoztatta Wieland. Utolsó testőr-éveiben, körülbelül 1794-ben, nemcsak szorgalmasan olvasta, hanem meg is szerezte műveit, s kis könyvtárában, vagy félszáz munka között, Wieland hat művel volt képviselve. Legkedvesebb német olvasmánya az *Agathon* volt, Wieland négykötetes regénye. A regénynek pompás természeti képei, az érzéki szerelem csábító jelenetei s hősének, a szüzies Agathonnak, a nők kedvelte filozofusnak, sorsa annál inkább izgatta képzeletét, mert ő maga is hasonló helyzetben volt: őt is elcsábította a bécsiek ünnepelt, ragyogó szépségű tánczosnője, Medina Mária — mint Agathont a bűbajos tánczú Danaë. Szerelmüket Wieland példájára, a ki e görög milieujú regényben szintén a saját élete történetét eszményítette, s az

¹⁾ Pályám Emlékezete (id. kiad.) 33. l.

²⁾ Levele Arankához 1790. jan. 26. Kaz. Lev. II: 17.

³⁾ Levele Wielandhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny 1913: 631.

⁴⁾ 1793. júl. 27-iki levelében. Kaz. Lev. II: 299—300. l.

⁵⁾ Levele Kis Jánoshoz 1794. okt. 6. U. ott 384. l.

⁶⁾ Levele édes anyjához 1795. febr. 25. U. ott, 399. l.

Agathon mintájára Kisfaludy regényben akarta megörökíteni, de a badacsonyi szüret emlékei s száműzése — a testőröktől egy garnizón-ezredbe — nem engedték tervét megvalósulni. Nagy veszteség irodalmunkra, mely ez által talán az első eredeti számba menő regényétől esett el vagy legalább is egy igen érdekes szépprózai munkától. Kisfaludy élményeiről *Naplójában* és leveleiben olyan közvetlenül és érdekesen számol be, hogy ha költött meséjének fonalára kellő számú szubjektív elemet fűzött volna föl, valóban értékes művel gazdagította volna szépprózánkat.

Keresve annak a nagy hatásnak az okát, a melyet Wieland a XVIII. század magyar olvasóira tett, talán nem meséi érdekességét, elbeszélő művészetét kell megjelölnünk, legalább nem első sorban, hanem azt a jelenséget, hogy képzeletével, már 1754 óta, különös kedvvel szállott vissza a görög világba, Perikles Athénjébe, abba a történeti korszakba, mely évezredek óta minden művelt ember ideálja volt és marad is évezredekig. A világ történetének ez a legnagyobbszerű korszaka tüneményes jelenségeivel, művészi, politikai és tudományos lángelméivel, páratlan alkotásaival és eredményeivel, elevenedett meg az ő tollán, s a mi fogyatékosabb műveltségű közönségünk, mely e meseszerű kultúra emlékeit és maradványait közvetlen szemléletből, a források alapján nem ismerte, Wieland műveiből tanult meg érte lelkesedni. Ebben áll Wieland kultúrtörténeti jelentősége reánk magyarokra nézve; irodalomtörténeti jelentősége nincs arányban az előbbivel.

A három legnagyobb német költő hatásáról abban az értelemben, hogy költőink eszínéket, fölfogást, alakító módot kaptak volna tőlük, egyáltalában nem lehet beszélni. Azon a pár költeményen kívül, melyekről föntebb megemlékeztünk, csak drámai alkotásaik kerültek át hozzánk. Lessing, Goethe, Schiller drámáit már ez időben is olvasták, fordították és magyar színpadon előadták, sőt nagy részüket épen avval a czéllal ültették át magyarra, hogy vele a magyar színészet műsorát gazdagítsák. Két áramlat egyesülése szülte e fordításokat: egyik a német klasszikusoknak mindjobban erősödő népszerűsége, a másik a magyar színpad iránti érdeklődés, mely iróinkban fölkelte a dráma-költői ambíziót. Az utóbbi tényező egy új irodalmi hul-

lámnak nyitott utat, a melyről majd a következő pontban számolunk be, itt csak a három nagy német drámaíró magyarrá vált műveiről emlékszünk meg.

A legelső írónk, a kit még pusztán az írói ambíció és nem a színpadi siker vágya vezetett el a német klasszikusokhoz, Kováts Ferencz volt. Nagy irodalmi műveltségével sokirányú érdeklődést és gazdag fogékonyságot egyesített s már 1787-től kezdve tett kísérleteket a német klasszikus dráma elterjesztésére. Wieland-fordításairól már megemlékeztünk, ezekhez csatlakoznak még 1788—89-ben Lessing- és Schiller-fordításai. Mind a két írótól két-két darabot adott magyarul, Lessingtől a *Nathant* és az *Emilia Galottit*, Schillertől a *Räubert* — ez kétes — és a *Fiescot*. Ugyancsak a *Räuber* fordításával vesződött a fiatal Wesselényi hadnagy 1790-ben. Fordításának nem maradt több nyoma az egyszerű említésnél,¹⁾ de nem is lehetett több egy jóízű műkedvelő fiatalos próbálkozásánál.

Ugyanabban az esztendőben irányította figyelmét a német klasszikusokra az az írónk, a kinek nevét e dolgozatban legtöbbször említettük, Kazinczy Ferencz. A legrégebb nyom, mely erre az érdeklődésre utal, az 1790. év elejére nyúl vissza, arra az időre, mikor ismeretessé vált, hogy József császár szakítva az uralkodás abszolutisztikus rendszerével össze szándékozik hívni a magyar országgyűlést. Ettől az országgyűléstől sokan, Kazinczy is, azt várták, hogy a nagy nemzeti reformok megvalósításán kívül alkalmat ad majd a magyar színpad fölállítására is.²⁾ Ettől a reménytől ösztönözve erősödik tetté az a szándéka, hogy a fölállítandó magyar színpad számára lefordítja a külföldi irodalmak remekműveit. Bár így Kazinczyt Kováts Ferenczcel és Wesselényivel szemben a színi siker reménye is vezette, mint korának legfinomabb ízlésű írója az irodalom követeléseit nem áldozta föl a színpad érdekének. A színészeknek fordít ugyan, de irodalmi czéllal.

1) Kazinczy László írja bátyjának, Ferencznek 1791. jan. 14-én. Kaz. Lev. II:5—6. A levél kelte a kiadás szerint 1790., de Váczy egy jegyzetben, u. ott 548. l. kiigazítja 1791-re.

2) A Hadi és más nevezetes Történetek Szerkesztőségének, 1791. márcz. 8. Kaz. Lev. II:45.

Először Schiller tragédiáira gondol. Mivel a *Fiescot Genuai zendülés* cím alatt már az 1790. év februárjában munkába vette Kováts Ferencz,¹⁾ Kazinczy a *Don Carloshoz* nyúl,²⁾ de úgy látszik, csakhamar félretette Lessing *Miss Sara Sampsona* és Goethe *Stellaja* kedvéért. A *Carlos*-fordításból egy töredék maradt, a másik kettő azonban a következő év tavaszán már készen állott.³⁾ E két költő, Lessing és Goethe, szolgálatnak ezután is anyagot dráma-fordító tevékenységének. 1793 közepén az *Emília Galottin* és a *Geschwisteren* dolgozik,⁴⁾ sőt ha megbízhatunk az öreg Kazinczy emlékezetében, ugyanebben az időben készült a magyar *Minna von Barnhelm* első kidolgozása is,⁵⁾ s a következőben — Toldy szerint — a *Clavigo* átültetése.⁶⁾ A mint látható, mind a három nagy német drámaíró műveiből fordít, Lessingtől hármat, Goethétől kettőt teljesen, Schillertől szintén kettőt, de már csak töredékeket belőlük. Mi volt e fordítások értéke, már csak hozzávetőlegesen állapítható meg, mert a *Stellan* kívül, mely 1794-ben megjelent, a többi elkallódott, vagy fordítójuk megsemmisítette őket, s a ránk maradt, nyomtatásban megjelent szöveg későbbi átdolgozás. Kazinczynak barátaival váltott leveleiből azonban annyit tudunk, hogy ezeken a fordításain is nagy kedvvel dolgozott, s bár aránylag rövid idő alatt készítette el őket, ép annyi gondot fordított rájuk, mint többi fordításaira. Igazolja ezt a véleményt a *Stella* fordítása is, s így valóban sajnálatos, hogy fordításai nem jelenhettek meg a maguk idejében. *Hamlet* fordításával együtt mint igazi műfordítások mintául szolgálhattak volna a kor többi drámafordítójának. A hűséget, a mit ma minden műfordítás elengedhetetlen kellékének tartunk, Kazinczy korában még nem követelték meg olyan szí-

1) L. jelentését az Orpheus 1790. febr. füzet borítékán.

2) Az adatot kétesnek tartották, mert Kazinczy maga nem említi, csak Toldy (M. költ. élete II : 18.). Az Akadémia kéziratárában azonban megvan az eredeti kézirat, év nélkül ugyan, de a papír minősége, vízjegye, az írás típusa s az, hogy csupa 90-es évekből való kézirat társaságában van, igazolja Toldy állítását.

3) Levele Aranka Györgyhöz 1791. ápr. 8. (Kaz. Lev. II : 185.)

4) Levele Kis Jánoshoz 1793. júl. 27. (Kaz. Lev. II : 298.)

5) Pályám Emlékezete (Abafi kiadása) 305. l.

6) Toldy id. mű. 21. l.

gorúan, sőt az iskolai drámától hagyományként átvették azt a divatot, hogy az idegen tárgyat hozzáalkalmazták a magyar viszonyokhoz, a milieut s a személyeket megmagyarosították. Ennek a divatnak, a megnemzetiesítésnek, hódolt egyik-másik fordításában Kazinczy is, így Goethe *Geschwisterét Tcstvérék* cím alatt egészen magyar rájárára vonta.

A többi klasszikus fordításoknak ugyancsak kevés hasznát látta a magyar színpad, noha mind 1790 után keletkeztek s így kétségkívül színrekerülés reményében. Lessing vigjátékának, a *Minna von Barnhelm*nek magyar fordítása, melyet *Katona szerencse* címmel Ráth Pál készített, volt az egyetlen, melyet Kelemenék társulata Pesten előadott (1792-ben és 1793-ban kétszer-kétszer), Schiller *Räuber*ének Bartsai Lászlótól készített «borzasztóan rossz»¹⁾ magyarítását, *A Tolvajokat* pedig Kolozsvárt mutatták be 1794-ben. Ez utóbbi nyomtatásban is reánk maradt, mint az *Erdélyi Játékos Gyűjtemény* II. köt. 1. darabja (1793). A *Räuber* egy másik fordítása, *A hegyi tolvajok vagy latrok*, melynek szerzője Darvas János volt, Szinnyei szerint²⁾ szintén megjelent, állítólag az előbbivel egy esztendőben, de nem ismerek belőle többet, mint azt a prózai mutatványt, melyet az *Orpheus* közölt. A többi fordításnak csak emléke maradt fenn. Ivánkai Vitéz Imrén kívül, a ki mint Kazinczy híve és követője Goethe *Clavigoját* ülteti át, a többi mind Schiller művei közül fordít, a ki a 90-es évek legnépszerűbb német klasszikus drámairója volt. Talán nem tévedünk, ha e nagy kedveltség okát keresve arra a hatalmas mozgalomra gondolunk, mely a XVIII. század második felében (1768—1784) a német irodalmat fölkavarta, a *Sturm und Drang* költői irányra. A szertelen, a megrendítő a színpad deszkáin még ma is kész sikert jelent, mennyivel nagyobb volt a siker színházi életünk első éveiben a sok unalmas, lapos drámai előadás után. Az ifjú, forrongó lelkű Schiller első drámái egészen a *Sturm und Drang*-ban gyökereznek, s inkább az a nagy hatás, a melyet velük elért, mint maguknak a drámáknak művészi értéke bírhatta rá

¹⁾ Vörösmarty Játékszíni krónikájában 1837. szept. 18-ról. (XVII. krónika.)

²⁾ Magyar Írók II: 640. hasáb.

íróinkat, hogy fokozottabb érdeklődéssel forduljanak Schiller felé. Egyébként maga a *Sturm und Drang* csak tompítva jutott el hozzánk, s Schiller darabjain kívül egyedül Klinger *Die Zwillinge* című drámája talált magyar fordítóra Ihási Imrében, a ki *A kettősök* címmel adta magyarul. Schiller drámái közül még négynek magyar fordításáról van tudomásunk. Darvas Ferencz, János atyja, a *Fiescot* szólaltatta meg nyelvünkön, Ihási Imre *A szerelem és szövevény* címmel a *Kabale und Liebe* meg nemzetiessített átdolgozását adta, Bárány Péter (1790) s egy névtelen magyar író (1793) a *Don Carlost* fordította.

A hatás, a melyet e nagy szellemek drámái íróvilágunkra tettek, a mint az előrebocsátott adatok mutatják, a viszonyokhoz képest elég nagy volt, irodalmunkra azonban egészen nyomtalanul múlt el. Drámaíróink pusztán közvetítőkként kívántak szerepelni, képzeletüket nem termékenyítették meg, sőt nem is irányították a német dráma legkiválóbb alkotásai. Mélyebb hatásuknak semmi nyoma, nincs egy drámánk sem, mely többkevesebb eredetiséggel követésüket vagy utánzásukat is megkísérelte volna. Legfőlebb Kisfaludy Sándort említhetjük, a ki mint 18 éves ifjú a *Sturm und Drang* drámáit, különösen Schillert nagy lelkesedéssel olvasta s valószínűleg Leisewitz vagy Klinger nyomán egy «véres» tragédiát kezdett írni, a *Testvérgyilkosságot*. E föltűnő jelenség okát nem kell keresnünk, a magyarázat nyilvánvaló. Egyfelől a közviszonyokban rejlik. A magyar színpad egyszerre, szinte minden előkészület nélkül állott föl, s a kész drámák csekély száma miatt hirtelen kellett másorról gondoskodni. Gyakorlatlan munkásainkat a színháztól követelt gyors munka természetszerűen fordításra csábította: nem volt idejük drámái terveket készíteni és kidolgozni, tehát egyszerűbb, könnyebb módot választottak, a fordítást vagy megmagyarosítást. Másrészt, s ez a magyarázat másik fele, igazi kiforrott költői tehetség abban az időben irodalmunkban nem volt; egyetlen geniális költőnk, Csokonai, fiatal is volt még s nem volt drámaíró talentum, így a teret egészen az író-mesteremberek, az iskolai drámák írásában begyakorlott szerzetesek és mint Németországban, a színészek foglalták el. A német klasszikus dráma szépségeit Kazinczyn és Kováts Ferenczen kívül meg sem értették, nem hogy utánozni tudták volna.

13.

A színpad irodalma.

A kedvezőtlen korviszonyok s a drámaírók csekélyebb tehetsége érteti meg, hogy mikor 1790-ben, majd 1792-ben megindult a magyar színházi élet s nyomában a magyar dráma-irodalom, ezen alig öt esztendei időközben, 1790-től 1795-ig rendkívül nagy számmal termettek ugyan magyar drámák, de közülük csak egy-kettő volt eredeti, s ezeknek is csak az eredetiségük kétséges — az értékük nem. Pár százra megy e drámáink száma, s majd mind fordítás, alig van köztük olyan, mely nem német dráma — eredeti vagy fordított — átültetése volna. Importált iparczikkeinknek oroszánrésze mind máig a szomszéd birodalomból kerül ki: egészen természetes, hogy a színpad is a német drámairodalomhoz fordult s onnan szerezte be szellemi iparczikkeit, a magyar mázzal ellátott német fércz-drámákat.

Ezek a német eredetű drámák alkotják az utolsó német szellemi áramlatot, mely tartamának rövidsége ellenére terjedelemben minden előbbi német hullámot meghalad. A magával hozott szellemi termékek értéke azonban igen csekély, úgy hogy a pontosabb tájékozódást kívánó olvasót a *Függelék*re utalva, nem soroljuk föl egyenként a magyar műsornak németből fordított drámáit, hanem pusztán azokat a köröket jelöljük meg, a melyeknek alkotásai átkerültek hozzánk, s névszerint csak a kiemelkedő drámai művekről emlékszünk meg.

Fordítóink nem voltak válogatósak. Elavult, hazájukban már divatjukat múlt darabokon ép oly mohón kaptak, mint a legfrissebb újdonságon, régibb vagy újabb ízlésű színmű egyformán kedves volt előttük, s bár a közönség ízlését követve szívesebben fordítottak vígjátékokat, a tragédiákat sem vetették meg, az érzelgős, rikató darabokat meg épen kedvelték.

Nagy számmal találunk első fővárosi színpadunk műsorában régi vagy régies ízlésű német drámákat, melyek még erősen magukon viselik a francia dráma jármának nyomát. Többnyire a Lessing dramaturgiai működését megelőző korból valók, vagy ha későbbiek is, még erős kihangzásai a régi francia hagyománynak. Szerkezetben, szellemben, előadásban a XVII., XVIII. század

francia drámaíróinak műveit utánozzák. A legrégebb közöttük *Az asszonyi fortély* Bodnár Lászlótól, mely egy *Weiberlist* című a szerző és a kiadás helyének megnevezése nélkül 1753-ban megjelent dráma fordítása. 1792-ben Szrógh Sámuel bocsátotta közre Cronegk *Codrus*át, melynek egy régebbi fordításáról már megemlékeztünk. A francziás írók közé tartozik, Lessing-tanulmányai ellenére, Ayrenhoff C. M. is, a kinek két drámája jelent meg magyarul, a *Postzug* (ford. Bethlen Imre gróf 1793) és az *Aurelius* (Seelmann Károlytól 1795). Gotter Fr. V.-nak szintén két drámája foglalkoztatta íróinkat, az egyiket, a *Medeat* maga Kazinczy fordította le 1790-ben,¹⁾ de fordítását később elégette.²⁾ Gebler T. Fülöpnek, a kit Lessinggel kötött barátsága sem tudott megóvni attól, hogy sekélyes drámáiban a francziákat kövesse, őt színműve került át irodalmunkba, köztük a *Clementine* (fordította Hatvany István, 1790), ezúttal másod ízben.

A francia klasszikus dráma uralmát Németországban Lessing drámai kritikái törték meg, a melyek a drámaírók figyelmét Shakespeare-re s az angol drámára fordítva, új, művészibb irányba terelték a német drámát. Mint drámaíró is hatott színmű-író kortársaira, úgyhogy azt az ellenhatást, mely Németországban az angol drámát emelte a francia helyett uralkodó pozícióra, teljes joggal fűzhetjük Lessing nevéhez.

Az ő köréhez számíthatjuk Weisse K. F.-t, noha Lessing igen szigorúan bírálta drámáit. De Weisse az angol drámáért lelkesedett, s ez döntő. Színpadunk műsorán három angol szellemű darabbal szerepelt. *Romeo*járól már szoltunk, *Richard der dritte*jét Mérey Sándor ültette át, azaz Dugonics módjára magyar viszonyokra alkalmazta, a mit már a magyar dráma pusztá czime is eléggé megértet: *Tungor vagy Komárom állapotja a 8-ik században*, végül *Die verwandelten Frauenzimmer* című angoltól fordított vigjátékát Simai Kristóf magyarosította meg *A házi orvosság* cízzel (1792).

Lessing azonban nemcsak mint theoretikus, hanem mint drámaíró is hatott korára. Egyik legbuzgóbb utánczója Brandes J. K. volt, a ki ép oly fölületes író volt, mint ember, de korá-

¹⁾ L. Kaz. Lev. II : 85. l.

²⁾ L. Pályám Emlékezete (Abafi kiad.) 304. l.

ban tetszett s érdemetlenül «a német Goldoni» nevet vívta ki magának. Legértékesebb drámáját, a *Graf Olsbachot*, ugyan nem fordították le, de helyette másik négyet, köztük a nagy sikert aratott vigjátékot, *Der Schein betrußt*, melyet a szorgalmas Kováts Ferencz ültetett át *Tsalárd a szín* czím alatt, és a *Rahel, die schöne Jüdin*, mely azért emlékezetes, mert e színművét Brandes spanyolból fordította, s így a névtelen magyar írótól származó tolmácsolat, a *Rákhel vagy a szép zsidóné*, a német közvetítéssel Calderonra visszamenő *Tsupa zürzavarral* és *Az udvarbíró és a katonákkal* együtt első spanyol eredetű drámáink. Lessing drámái közül legnagyobb hatást a *Minna von Barnhelm* tett a német íróvilágra. Szinte egészen új műfajnak, a katonadrámának, alapját vetette meg, s nyomában az utánzatok egész özöne támadt. Hogy milyen nagy számmal voltak, mutatja, hogy még hozzánk is hét ilyen «Soldatenstück» jutott el, Möllernek említett *Graf Waltronján* kívül Henslernek *Der Soldat aus Chersonja* Sehy Ferencz fordításában, Engel J. J.-nak *Dankbarer Sohnja*, melynek magyar fordítását Ernyi Mihály készítette, és az ifj. Stephanienak négy érzelgős katona-drámája. Stephanie ezen kívül még másik két vigjátékkal gazdagította a magyar színpad műsorát, így Kotzebue után egyike a leghatalmasabb dráma-szállítóinknak.

Lessinghez kapcsolódik Gemmingen Hornberg báró munkássága is, a ki nemcsak mint dramaturg utánozta mesterét, a *Hamburgische Dramaturgie* mintájára kiadott *Mannheimer Dramaturgieval*, hanem fölismerszik Lessing hatása legismertebb darabján, a páratlan színi sikert aratott *Deutscher Hausvateren* is, a mely viszont Schillernek szolgált egy pár vonással a *Kabale und Liebe* megalkotására. Magyarra a jóízű Kelemen László fordította le, s evel utat talált hozzánk is a családi dráma, Iffland és Kotzebue későbbi kedvelt műfaja. Brühl grófnak sokkal silányabb családi drámáját, *Der Bürgermeistert*, azért említjük, mert magyarosításával, Simai Igazháziájával, nyílt meg 1790-ben a fővárosi magyar színház.

Lessing működéséhez kapcsolódik Schröder F. L.-nak dramaturgiai munkássága, de mint a színész-drámairók között a legtehetségesebb, maga is messze kiható mozgalmat indított meg. Mint színházigazgató a legnagyobb modern költők, Shakespeare,

Goethe, Schiller és a Sturm und Drang drámáinak (Leisewitz, Klinger, Lenz) színrehozatalával szerzett érdemeket, mint drámaíró nem annyira eredeti műveivel, hanem inkább fordításaival. Sokoldalú fogékonysága a legváltozatosabb irányok megértésére tette képessé, s ennek megfelelően a francia, olasz és angol dráma-irodalom sok értékes, nagyszerű alkotását ültette át németre. Főképp angolból fordított drámái fontosak, nemcsak viszonylagos nagy számuk miatt, hanem mert Lessing elméleti tanításának mintegy gyakorlati igazolásai, s nagy részük van abban, hogy a német irodalomban a hegemonia a francia drámáról az angolra ment át. Eredeti drámái közül a legértékesebbet (*Der Fährdrich*) Kelemen László fordította le *A zászlótartó* cím alatt, de a fővárosban 95 ig csak háromszor, s később 1810-ben egyszer került színre. Egy olasz eredetű vígjátékán kívül még kilencz fordított színművét szólaltatták meg magyarul, s érdekes véletlen, hogy mind angol darab fordítása. Neki köszönhetjük elsősorban, hogy a magyar színpadon is szerepet játszott — persze öntudatlanul — az angol drámairodalom, közte a legnagyobb angol drámaköltő, Shakespeare, két tragédiájával. Ezt a két fordítást külön is fölemlítjük: *A gyermekek fenytéke* az egyik, a *Hamlet* a másik. Az előbbinek forrása, a *Kinderzucht oder das Testament*, a Shakespearenek tulajdonított *The London prodigal* fordítása, így ezt a Kelemen Lászlótól megmagyarosított drámát is beleiktathatjuk a Shakespeare hatása alatt keletkezett magyar drámák sorába. A *Hamlethez* Kazinczy, Schröder szövegét véve alapul, már 1788 legelején hozzákezdett¹⁾ s 1790-ben ki is nyomatta, mint egyikét a zsendülő magyar drámairodalom legbecesebb fordításainak.

A Schröderhez kapcsolódó írók közül több szerepel fordítások révén irodalmunkban, D'Arien, Hunnius, a kinek *Der Taubstumme* című darabját ketten is lefordították, Hatvani István és Kornéli József, Meyer F. L. W., Dyk, Bretzner, ez utóbbi azonban nem a színpadi sikerét a legújabb időkig megőrzött *Räuschchen*el, hanem két másik színművével, továbbá a Shakespeare-fordító Schink, egy *Faust*-dráma szerzője, szintén két drámájával.

¹⁾ Levele Kovachichhoz 1788. jan. 29. Kaz. Lev. I: 163.

Schrödernek azt a törekvését azonban, hogy angol drámákkal gazdagítsa a nemzeti színpad műsorát, a mi drámaíróink nem igen szivlelték meg. Nem azt értjük, hogy közvetlenül nem fordítottak angolból — erre egy példánk sincs — hanem hogy a németre fordított angol drámákhoz is — Schröderéit kivéve — csak elvétve nyúltak, inkább a francziákat, az olasz Goldonit, a dán Holberget fordították. Az angol drámaírók közül Shakespearen kívül csak Banks *Essex grófja* került át hozzánk Dyk német fordítása alapján — immár másodízben — Seelmann Károly tollából. Shakespearenak az említetteken kívül még négy drámája szólalt meg magyarul, természetesen mind német közvetítéssel. Közöttük három nagy tragédia, a *Macbeth*, melyet Kazinczy Bürger közvetítésével fordított, az *Othello* Kelemen László fordításában, s a *Lear*, melyet Mérey Sándor alaposan megcsúfolt az által, hogy *Szabolcs vezér* címmel a magyar honfoglalás korába és viszonyai közé illesztette. Végül a *Makranczos hölgyet* Koréh Zsigmond adta Schinknek *Die bezähmte Widerbellerin* című szabad átdolgozása alapján.

Korszakunknak vége felé, 1787-ben, lépett föl a XVIII. század legnagyobb sikerű drámaírója, Kotzebue. Jelentőségét, értékét kortársainak szertelen magasztalásával és a reá következő nemzedék túlzó megvetésével szemben pontosan megállapította az újabb, elfogulatlan tudomány, reánk csak annyi tartozik, hogy ő nem kezd új irányt a német drámában, hanem éles szemmel fölismerve a színházlátogató közönség követeléseit, a korában divatozó drámai fajok közül kiválasztotta azokat, melyek legtöbb sikerrel kecsegtettek, s nagy technikai virtuozitással, nem épen tehetség nélkül, művelte a legváltozatosabb fajokat. Lovag- és családi drámákat, érzékeny és regényes színműveket, léha helyzetvígjátékokat írt, és sokoldalúságánál csak termékenysége bámulatosabb.

Mind e drámai fajok már Kotzebue előtt ismeretesek voltak nemcsak Németországban, hanem nálunk is, ugyannyira, hogy különösen a lovag-drámáknak és vígjátékoknak se szere, se száma. Ez utóbbiakat, melyeknek érdekes vonása, hogy igen sok játszik közülük falun s a szegényebb néposztály körében, egészen mellőzöm, s csak a lovag-drámákról emlékszem meg, mert az 1790—95 évek műsora nagyobbbrészt belőlük került ki. Olyan

mohón vetette magát a színház a lovag-drámák után, hogy egy részüket a sűgőkonyvek nyomán fordították le, s így nem ritka az eset, hogy a magyar drámát előbb adták, mintsem német eredetije a könyvpiacon megjelent. Értékes alkotás már a műfaj természete miatt sincs közöttük, de irodalomtörténeti vagy szinpad-i szempontból egyik-másik mégis érdekes. Ilyen p. o. az öt darabbal szereplő Spiessnek *Clara von Hocheneichene*, melyet hazájában igen nagy, nálunk azonban csak mérsékelt sikerrel adtak. Két tolmácsra is akadt. Egy névtelen író lefordította 1793-ban, majd Ihász István megmagyarosította, hösnője nevét s vele a darab czimét *Makkfalvay Ágnesre* változtatva. A Kotzebueval és Ifflanddal versenyző Ziegler meg épen hét drámával gazdagította a magyar drámai irodalmat, s közöttük három lovag-drámával, még pedig a javából, már egyenesen a rémdráma határán. A *Pilgert* s a *Gräfin von Giesebachot* Lehner András, a legkülönbet, legrémesebbet, a *Rache für Weiberraubot* Mérey Sándor fordította, illetőleg magyarosította. Dugonics András magyarosításai miatt említjük föl Christmann, Bertuch és Soden gróf nevét. Az elsőnek *Der Statthalter von Corfuja* a *Toldi Miklóshoz*, a másodiknak *Elfrideje* a *Kun Lászlóhoz*, a harmadiknak *Ignez de Castroja* a *Bátori Máriához* szolgáltatott tárgyat. Jellemző, hogy Dugonics s egy másik ismeretlen író, a ki az erdélyi szinpad számára fordította le Soden gróf drámáját, nem Töringnek hasonló tárgyú *Agnes Bernauerin*jéhez nyúltak, hanem gyöngé utánzatához. Soden grófnak egy másik lovag-drámáját, *Ernst Graf von Gleichent*, Károly Ferencz öltöztette magyar nemzeti ruhába *Gróf Barany*i czimmel. Bertuch *Elfrida*-jának szintén van egy másik fordítása, K. Boér Sándor adta magyarul 1793-ban az *Erdélyi Jutékos Gyűjteményben*.

Van ebből a korból egy pár németből fordított, de magyar tárgyú történeti drámánk, melyeknek főérdekessége, hogy az iskolai drámák mintájára, valósággal megtörtént, históriai eseményeket dolgoznak föl. Szerzőik többnyire magyar származású német írók, mint p. o. Werthes Frigyes Ágost Kelemen, a pesti egyetemen az aesthetika tanára, a ki Zrínyi Miklós szigetvári hőstettét írta meg s adta ki 1790-ben, vagy Gross, a ki Szondi György halálát dramatizálta, míg a harmadik, az osztrák Kalch-

berg Nep. János, Mária Terézia életéből készített drámát. Mindhárom színmű jóformán egyidejűleg magyarul is megjelent.

Ilyen előzmények után természetes, hogy mikor Kotzebue Németországban egyik diadalát a másik után aratta, a magyar író- és színészvilág figyelme rögtön feléje irányult, s egyik drámáját a másik után ültették át. Kotzebuenak 1795 végeig körülbelül 20 drámája jelent meg, s ugyanazon idő alatt 11-nek, s épen a legértékesebbeknek, készült el a magyar fordítása, melyek kivétel nélkül mind színre kerültek 1792–1795 között. A fordítók sorában ott találjuk, színészeken és hivatásos drámafordítókon kívül két legnagyobb nyelvtudósunkat, Révai Miklóst, ki a *Sonnenjungfrau*, és Versegly Ferenczet, a ki az *Eremit auf Formenterat* és a *Kind der Liebet* ültette át, még pedig Bayer József megállapítása szerint ebben a korban szokatlan ügyességgel, úgyhogy az utóbbi dráma fordítása, a mely azonban — magyar viszonyok közé téve át a cselekvényt — inkább átdolgozás, a korabeli drámáink között mint műalkotás is az értékesebbek közé tartozik. Valójában nem is 11, hanem 18 kétségtelen, keltezett fordításról tudunk, mert a 11 dráma közül hétnek két-két fordítója is akadt. Sőt valószínűleg még ennél is nagyobb Kotzebue-fordításaink száma, mert föltehetjük, hogy a keltezetlenek közül is egyik vagy másik e korszakban keletkezett. Több magyar Kotzebue-dráma nyomtatásban is megjelent, tanúságot téve arról, hogy fordítójuk vagy kiadójuk nem tartotta őket egyszerű műsordaraboknak.

Egész Kotzebue-kultusz keletkezett ily módon nálunk is, egyetemesebb, terjedelmesebb, mint minden megelőző német szellemi áramlat. Hogy nem volt olyan mély és erős, mint külföldön, az nem íróink és közönségünk fejlettebb izlését bizonyítja, hanem annak a következménye, hogy a XVIII. és XIX. század fordulóján, mikor Németországban a legmagasabbra csapott a Kotzebue-láz, nálunk a magyar színpad zárva állott. Kisfaludy Károlylyal újból föléledt Kotzebue a magyar színház életében, de ez már történetünknek következő szakaszában történt.

Hogy színműíróink között mennyire nem volt ebben az időben eredeti tehetség, azt mutatja, hogy még az utánzásra szinte csábító Kotzebue sem nevelt magyar követőket. Valóban

alig tudunk a drámaírás terén könnyebb föladatot gondolni, mint Kotzebue modorában, az ő színpadi fogásaival drámát írni — mégis, evvel szemben csak két, 1795 előttről való, eredeti magyar drámáról próbálták igazolni, de nem nagy sikerrel, hogy köszön egyet-mást Kotzebuenak. Szentjóni Szabó László *Mátyás királyának* Katalinjában Gyulai Kotzebue leányalakjaira emlékeztető vonásokat lát,¹⁾ s Ceokonai *Gerson du Malheureux*-jében Haraszi Gyula a *Menschenhass und Reue* nyomait keresi.²⁾ Az előbbi kapcsolatot Gyulai nem tudja valószínűvé tenni, az utóbbi értékét leszállítja Bayer József.³⁾

Föltűnő jelenség, hogy míg Kotzebue a magyar színpadnak legszivesebben látott vendége lett, s még utánzójának, Kratternek is két darabja szerepelt a műsorunkon, addig Kotzebue versenytársa, a szintén népszerű Iffland, a pesti színjátszó társaság első szereplése alatt egyáltalában nem jutott szóhoz, s annak, hogy drámáiról tudomást vett a magyar íróvilág, nincs más emléke, mint hogy egy névtelen «alkalmatos hazafi» *Jäger* című drámájának fordításához hozzáfogott.⁴⁾ Fordítása elkészült-e, nem tudjuk, színpadon vagy könyvben nem maradt semmi emléke. Így Iffland csak 1807-ben jelent meg a magyar színpadon.⁵⁾ Irodalomtörténetünk e mellőzésre nem mutatott reá, okát mi sem tudjuk adni.

Bár az előbb említett német drámák is többnyire osztrák közvetítéssel a bécsi, pozsonyi, de főként a pesti német színházak útján jutottak el hozzánk, s bár az előbbieik között is nagy számmal voltak osztrák származású drámaírók művei, mégis magunkévá téve Pröls okfejtését,⁶⁾ mi is külön csoportba foglaljuk a magyarrá vált osztrák drámákat. A XVIII. század-végi

¹⁾ A színmű bevezetésében. Újra: Dramaturgiai dolgozatok. II: 511. s k. lk.

²⁾ EPhK. 1888: 733. l.

³⁾ A magy. drámairód. tört. I: 133. l.

⁴⁾ Bayer, A nemzeti színjáték tört. I: 122.

⁵⁾ A magyar színjátszó társaság Pest vármegyéhez 1795. aug. 22-én beadott folyamodványában hivatkozik ugyan Ifflandra is, mint a kinek remekművét előadták (l. Bayer id. műve I: 210.), de az előadásnak nincs semmi nyoma.

⁶⁾ Geschichte des neueren Dramas. III. kötet. 2. fele (1883: 196—197. l.

osztrák drámairodalom valóban egészen különvállik a németországitól. Elválasztják a kettőt egyfelől az osztrákságnak és a németiségnek politikai meg vallásos ellentétei, másfelől, s talán még inkább, a német és osztrák dráma fejlődésében nyilvánuló különbségek. Ott, láttuk, a francia hatás alatt indul meg a dráma, majd Lessing és Schröder az angol drámára irányítják a figyelmet, s lassanként megalakul a nemzeti dráma; Bécsben az olasz drámából, a *commedia dell' arte*-ből lassanként a népdráma emelkedik ki, mely mind jobban észrevehető három irányban heroikus paródiává, polgári bohózáttá és tündéres vígjátékká fejlődik, s mellettük, velük összevegyülve, virágzó műfajként él az opera, mely szívesen használja szövegkönyvül a drámaírók tréfás és tündéres bohózatait.

Ez osztrák drámaírók között, a kik híven a tradíciókhoz többnyire a vígjátékot művelik, egyike az alapvetőknek Huber, kinek *Julchenét* Mérey Sándor fordította le. Követője, Hafner, már három darabbal szerepel. Kettő igen érdekes közülük. Az egyik a Szalkai fordította *Pikó herceg és Jutka Perzsi* (az eredeti címe: *Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathl*), a melyet Csokonai 1794 szeptemberében Debreczenben diákjaival eljátszatott. Ugyanennek a bohózatnak egyik dalával boszantotta meg Csokonai a tanárát, Szilágyi Gábort.¹⁾ A másiknak a sorsa tanulságos. Eredeti címe *Die reisenden Comoedianten* volt, de Perinet később átdolgozta s *Die Schwestern von Prag* címmel látta el. Ezt az átdolgozást fordította le magyarra Ernyi Mihály. Mint bánt el a német darabbal, hogyan gyúrta át magyar bohózáttá, arra a magyar dráma puszta címe megadja a választ: *A Pestre vándorlott szabólegény vagy a komáromi nénikék*.

A népies bohózatot Hensler képviseli hat drámával, a tisztább levegőjű vígjátékot Jünger, a kinek épen legértékesebb darabjait (*Der Strich durch die Rechnung*, *Die Entführung*, az angol eredeti nyomán készített *Er mengt sich in alles*) szerezte meg maga számára a magyar színház (azonkívül *Das Kleid aus Lyont*).

A legnépszerűbb mégis Schikaneder neve volt nálunk. Képzett énekes, élénk fantáziájú zeneszerző és drámaíró volt egy

¹⁾ V. ö. Ferenczi: Csokonai 45. és 47. l.

személyben. Nevét ma is őrzi egyik drámája, Mozart *Zauberflöte* című operájához írott librettója, s ugyanennek köszönheti első-sorban nagy népszerűségét a XVIII. század-végi irodalmunkban: a dráma allegorikus mese keretében a szabadkőművességet dicsőítette, a művelt magyar középosztálynak, a honoratioroknak nagy része pedig beletartozott ennek a II. József alatt hirtelen fölvirágzott intézménynek kebelébe. A szöveggönyv megjelenése után (1792) ketten is megpróbálkoztak átültetésével, Csokonai, a kinek 1794 előtt készült fordítása *A boszorkánysíp* — ha ugyan több volt puszta tervnél — elveszett, és Verseghy. Nem az egész színművet fordította, csak kilencz áriáját s bár a német szöveghez hiven ragaszkodott, az egyes áriákat önálló költeményekké emelte, sőt az egyikbe (*Monostatos* = 13. ária) egyéniségét is belevitte. Egy áriáját Batsányi is lefordította. A *Zauberflöten* kívül még öt drámáját vette át a magyar színpad, köztük három operaszöveget.

* * *

Végigkísértük a német költészet hatását a magyarra, abban a korszakban, mely a szatmári békétől a Martinovics-féle mozgalom elfojtásáig tart. Láttuk, hogy a magyarság azon politikai és kulturális kapcsolat ellenére, mely nemzetünket a németiséghez fűzte, csak lassan barátkozott meg a német szellem költői termékeivel. 1711-től ötven esztendeig a két költészet érintkezésének alig van nyoma, s még egy évtizedig, 1772-ig, mindössze egy pár iskolai dráma őrzi a kapcsolat emlékét. Irodalmunk fölújulásának éve a német irodalom hatásában is fordulópontot jelent. Innen kezdve megindul a német költői művek fordítása, s a német áramlat nagyobb hullámokat vet. A németből fordított művek nagy számával azonban nincs arányban az irodalmi hatás mélysége. Valamint az átültetett munkák megválasztása esetlegesen történt, szinte a szerint, hogy milyen könyvet juttatott a véletlen a magyar írók kezébe, akként a kapcsolat még mindig megmarad külsőnek, íróink képzeletét nem termékenyítik meg a német költői művek. A 80-as évek közepén, mikor fölnő Kazinczyék nemzedéke, az irodalmilag művelt, finomabb ízlésű íróvilág, elmélyül a kapcsolat. A nagy német irodalmi áramlatok hatása alatt átalakuló, sőt mondhatni

megalakuló irodalmi élet egészen megtelik német szellemmel. Irodalmunkban a németes műveltségű íróinké lesz a vezérszerep, folyóirataink buzgó ápolói a német irodalmi törekvéseknek. A 90-es években megnyíló magyar színpaddal, mely műsorának legalább kilencztized részét a német vagy németre fordított idegen drámákból állítja össze, tetőződik a német irodalmi hullám: 1790—1795-ig a német szellem vezető szerepre emelkedik irodalmunk fejlődésében.

Ez végső megállapításunk. A következő lépés volna: meghatározni ennek a német áramlatnak relativ terjedelmét, a német hatás alatt keletkezett magyar irodalmi alkotásoknak számát összevetni az eredeti vagy más külföldi irodalomtól életre hívott magyar művek számával. Ezt a föladatot azonban az előmunkálatok hiánya miatt ma még nem lehet elvégezni. Egyfelől a többi külföldi irodalmak hatása nincs rendszeresen kimutatva, másfelől jelen összeállításunkban törekedtünk ugyan lehető teljességre, de kétségtelen, hogy a további kutatás vagy a véletlen még sok oly magyar műalkotásról fogja kimutatni a német szellemmel való kapcsolatot, melyeket jelenlegi ismereteinkkel eredetieknek tartunk.

Utunk, reméljük, mégsem volt czéltalan. A bemutatott kapcsolatok a tanulságoknak egész sorával szolgálnak s a maguk egészében éles világosságot vetnek a német-magyar irodalmi érintkezésre meg arra az erős és mély kultúrhatásra, mely ennek az érintkezésnek alapjául szolgált.

FÜGGELÉK.

Tájékoztató.

E «Függelék» két főrésze oszlik. Az I.-ben azon magyar művek vannak forrásaik szerint csoportosítva, melyek eredeti német művekkel állanak erősebb-lazább kapcsolatban, a II.-ban azok, melyek német közvetítéssel más (görög, perzsa, francia, olasz, spanyol, angol, dán) forrásra vezethetők vissza. Az I. főrész maga is három részre különül. Az A)-ba az ismert szerzőjű művek, a B)-be a névtelen vagy ismeretlen szerzőtől valók, a C)-be pedig azok vannak sorozva, melyek eredetijének sem címét, sem szerzőjét nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy németből vannak fordítva. A források — a külföldi szerzők — könnyebb eligazodás kedvéért betűrendbe vannak sorolva, a II. főrészben, a nem német írók, természetesen előbb nemzetiségük szerint vannak csoportokra különítve. Az írók egyes művei nem keletkezésük rendjében vannak sorba állítva, hanem a rajtuk alapuló magyar munkák időrendje szerint (a, b, c, d stb.-vel jelölve), az lévén a cél, hogy könnyen meg lehessen állapítani, mikor s milyen sorrendben kerültek át hozzánk az egyes írók és műveik. Ugyanannak az idegen munkának magyar fordításai természetesen időrendben követik egymást (1, 2, 3 stb.-vel jelölve).

Ha a magyar mű puszta fordítás, az nincs külön megemlítve, más esetekben az átdolgozás vagy a hatás mértéke külön ki van tüntetve.

A magyar műveknel az évszám előtt álló városnév vagy folyóirat-cím azt jelenti, hogy az illető mű nyomtatásban megjelent; a címet megelőző * azt, hogy elveszett s ma már ismeretlen; a hol nincs sem helynév, sem *, azt, hogy az illető mű abban az időben, 1795-ig nem jelent meg nyomtatásban, s kéziratban, sűgőkönyvben vagy későbbi nyomtatásban maradt reánk. Az 1795 utáni kiadások rendszerint nincsenek jelezve, csak akkor, ha a kiadás kevésbé ismert. Ha a magyar művek írása és (1795 előtti) megjelenése között nagyobb időköz (pár év) telt el, mind a kettő jelezve van.

Rövidítések: Bayer¹ = Bayer József, A magyar nemzeti játékszín története; Bayer² = Bayer József, A magyar drámairodalom története; Beöthy = Beöthy Zsolt, A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban; BMMusa = Bécsi Magyar Musa; EJGy = Erdélyi Játékos Gyűjtemény; EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny; Figy. = Figyelő, szerk. Abafi; IK. = Irodalomtörténeti Közlemények; Kaz. Lev. = Kazinczy Levelezése, kiadja Váczy János; KMM. = Kassai Magyar Museum; MJSz. = Magyar Játékszín; OK. = Olcsó Könyvtár; — Dr. = dráma; Reg. = regény; Trag. = tragédia; Vj. = Vígjáték; Szppr. = széppróza; Költ. = költemény; Elb. = elbeszélés; — megj. = megjelent; ford. = fordítás; vg. = valószínűleg. A többi rövidítés könnyen megfejthető.

A magyar forrásművek közül rendszerint nem az eredetit, a legkorábbit idézem, hanem, ha a későbbiek megbízhatók, azokat, mert könnyebben hozzáférhetők s az alapvető forrást gyakran kritikával kísérik.

E Függelékben természetesen lehető teljességre törekedtem, de ép oly természetes, hogy nagy számmal lesznek fogyatkozásai és hiányai, s evvel nemcsak a még ki nem derített kapcsolatokra célszok, hanem arra, hogy a kimutatott kapcsolatok közül is kétségkívül kikerülte egy vagy más a figyelmemet.

Végül e helyen s hálásan köszönöm mindazok szíveségét, a kik e Függelék összeállításában támogattak. Első sorban Bayer József urat kell említenem, a ki a drámákra vonatkozó adataimat ellenőrizte, kiegészítette, helyreigazította s nem sajnálta a fáradságot, hogy összeállításom minél pontosabb legyen. Gragger Róbert, Trostler József, Zolnai Béla, Gálos Rezső és György Lajos uraknak pedig, egy pár új adalékon kívül, főképen mert utalásaim nyomán több forrást szívesek voltak fölmutatni.

I. Eredeti német művek.

A) Ismert szerzők művei.

ALBRECHT, JOH. FR. ER.

Alle strafbar, 1795. Vj. — Kazinczy József v. Ferencz: *A vét-
kesek, 1795. V. ö. Bayer² II:413 ill. ¹ II:305, hol az eredeti szerző-
jéül Mérey Goethet nevezi meg.

ARNSTEIN, BENED. DAV.

Die Maske, 1788. Vj. — Ernyi Mihály: *Az álorczások, 1794.
V. ö. Bayer² II:412. Kétes, mert Mérey följegyzése szerint (idézve
Bayernél id. h.) a szerző neve Arnt s darabja czíme Die Masquen:
ilyen szerző s ilyen cz. dr. azonban nem ismeretes. Forrása inkább
Kühne The masquerades (1783) cz. drámájának Die Maskeraden cz.
fordítása (1792).

AYRENHOFF, CORN. HERM. VON.

a) *Der Postzug*, 1769. Vj. — Gr. Bethlen Imre: Posta-tzug.
Marosvásárhely, 1793.

b) *Aurelius*, 1766. Dr. — Az eredeti verses szöveget prózában
adta Seelmann Károly: Aurelius. Kolozsvár, 1795.

BABO, JOSEPH MARIUS VON.

a) *Die Strelitzen*, 1790. Dr. — Kóré Zsigmond: *A Streliczek,
1790. V. ö. Bayer² I:146. Mérey (l. Bayer² II:415) tévesen Kováts
Ferenczet nevezi meg fordítónak.

b) *Das Bürgerglück*, 1792. Vj. — Varsányi Ferencz: *A polgá-
rok boldogsága, 1793. V. ö. Bayer² II:420.

c) *Ernst Graf von Gleichen* című Babónak tulajdonított dr.-t
(l. Bayer¹ II:374—375) nem Babo, hanem Soden gr. irta. L. Soden
gróf alatt, a) pont.

BECK, HEINRICH.

Verirrung ohne Laster, 1793 (ill. 1790). Dr. — Mérey Sándor:
*Tévelyedés gonozzság nélkül, 1795. V. ö. Bayer¹ II:302.

BERTUCH, FR. JUSTIN.

Elfride, Ein Trauerspiel, 1775 (ill. 1773). Mason hasonló cz. angol dr.-jának fólhasználásával készült.

1. K. Boér Sándor: Elfrida vagy-is a szépség áldozattjai. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. szakasz, 2 db.) Kissé rövidített, egyébként hí ford. V. ö. Heinrich Gusztáv, EPhK. 1890: 209—215. 1.

2. Dugonics András: Kun-László. Pest, 1795. (Jeles Történetek, II. k. 2 db.) Átdolgozás és nemzetiesítés. V. ö. Heinrich Kún László kiadásának (O. K.) bevezetését.

BESSENYEI GYÖRGY.

Die Amerikaner. Elb. (Megjelenéséről nincsenek adataink.) — Kazinczy: Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Kassa, 1776.

BLUMAUER, JOH. ALOYS.

a) *Wunderseltsame Klage eines Landmüdcchens in der Stadt*. 1785. Vers. — Révai Miklós: A jámbor falusi leány. Elegyes versek, Pozsony, 1787. Szabad fordítás, mely körülírásokkal, toldásokkal az eredeti 75 sorát 128-ra higitja föl.

b) *Stutzerlied*, 1782. Költ.

1. Gy. Csépany István: Egy gögös lánykához, Orpheus, II: 68. 1790. Gondolatról gondolatra haladó, de bővítésekkel el- laposított s az eredetit több mint még egyszer olyan hosszúra el- nyújtó fordítás.

2. Csokonai: Az elmatrónásodott Doris. (Kora bizonytalan.) Tárgyi hatás, egy vsszak fordítva. V. ö. Baróti Lajos értekezését, Figy. XXI: 231.

c) *Vergils Aeneis*, travestirt von ∞. 1784—88. — V. ö. IK. 1894: 436—443, és Polay Vilmos: Blumauer travestált Aeneise és hatása a magyar irodalomra, 1904.

1. Csokonai: Az istenek osztozása vagy Mennyei diéta, 1791 előtt. Tárgyi egyezés nincs, de Blumauer hatása alatt: strófászerkezet, aktuális, politikai czélszások.

2. Csokonai: Béka-egérharcz, 1791. Blumauer módján travesztálva. A költemény jelenlegi szövege későbbi átdolgozás, az első szövegezés elveszett. V. ö. Csokonai előszavát.

3. Szalkai Antal: Virgilius Énéása. Magyarosan ∞. 1. rész, Bécs, 1792. Az eredeti I—IV. könyveinek három könyvre összevont, rövidített fordítása. A 2. 3. részt (Blumauer V—IX.) a censura nem engedte kinyomatni, így kéziratban maradt. (Egyetemi Könyvtár.)

d) *Glaubensbekenntnisse* eines nach Wahrheit ringenden, 1782. Költ.

1. Fekete János gróf: Egy valóságot kereső embernek hite ágazatai. Kora bizonytalan. A fordító a verset megelőző jegyzetben annyit mond, hogy egynehány esztendővel az eredeti megjelenése után 24 óra alatt készítette a fordítást. Fönmaradt kéziratban Magyar

Munkái I : 185—193. V. ö. IK. 1901 : 439—440. és Morvay, Fekete János 236. l.

2. Dayka Gabor : Vallástétele egy az igazságra törekvő embernek. 1792.

3. Sárközy István : *Vallástétel, 1794 előtt. Említi Kazinczy (Kaz. Lev. II : 415), s néhány sorát meg is őrizte (u. o. IV : 126).

e) Blumaueri reminiscenciák találhatók Csokonainak egy kéziratban maradt ifjúkori versében : Individuale datum az asszonyok állhatatlanságáról. V. ö. Haraszti, Csokonai, 180. l.

BOIE, HEINR. CHRIST.

An die Rose (alapja Bernard egy verse), 1772. Vers. — Csokonai : A rózsabimbó (Nyílj ki nyájasan mosolygó...), 1794 körül. Szabad átdolgozás, az eredetit majd a felére rövidítve ; ritmust, szótagszámot, rímelhelyezést megtartja, de az eredetinel dallamosabb és művészebb. V. ö. EPhK. 1912 :

BONIN, CHRIST. FR. FREIHERR VON.

Die Drillinge. L. II. C. Ismeretlen szerző, c).

BRANDES, JOH. CHRIST.

a) *Der Schein betrügt*, 1767. Vj. — Kováts Ferencz : *Tsalárd a szín. V. ö. Bayer² I : 148.

b) *Rahel, die schöne Jüdin*, l. II. E. Ismeretlen szerző.

c) *Der Landesvater*, 1782. Dr. — Mérey Sándor : *A haza atyja, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 416.

BRETZNER, CHRIST. F.

a) *Die Liebe nach der Mode oder der Eheprokurator*, 1781. Vj. — Gindl József : A házasság szerző prokátor, 1792. V. ö. Bayer² II : 416.

b) *Der Lüderliche*, 1789. Dr. — Liptai Mária : *A tékozló, 1795. V. ö. u. ott.

BRUMMER.

a) *Das Hausgespenst*. L. II. G. Holberg, c).

b) *Don Ranudo di Colibrados*. L. II. G. Holberg d).

BRÜCKNER.

Die Klage Dinah's, 1777. Elb. — Szentjóni Szabó László : A panasz, Pest, 1791. Némi, de csak valószínű hatás, v. ö. IK. 1908 : 49 s k. lk.

BRÜHL, ALOYS GRAF VON.

a) *Der Bürgermeister*, 1786. Dr.

1. Simai Kristóf: Igazházi, egy kegyes jó atya. Pest, 1790. Átdolgozás. V. ö. Erdélyi kiadásának (O. K.) bevezetését.

2. Névtelen: *A polgármester, 1793 előtt. V. ö. Bayer² I: 150.

b) *Das Findelkind*, 1785. Vj. — Bárány Péter: A talált gyermek. Pest. 1752. (MJSz. I. k. 1 db.) Magyarosítás. V. ö. Bayer² II: 410.

BÜRGER, GOTTFR. AUG.

a) *Die Nachtfeyer der Venus*, 1773. Költ. — Úgy látszik Kazinczy még 1790 előtt le akarta fordítani, de nem készült el több belőle, mint a Vorgesangnak refraineszerűen ismétlődő négy sora. Önálló költeményként Holnap cz. közölve Összes költ. (Abafi) II: 176 l. Lehet, hogy maga Kazinczy önállósította költeménynyé a négy sort.

b) *Prometheus*, 1784. Költ. — P. Horváth Adám: A Prometheus tüze, Orpheus, II: 250. 1790. V. ö. Kaz. Lev. II: 297.

c) *Die Umarmung*. 1776. Költ.

1. Dayka: Szerelmesemhez cz. verséhez egy-két költői képet merített belőle. V. ö. EPHK. 1913: 151.

2. Csokonai: A szerelmes kívánság, első kidolg. 1795 előtt. Bővített ford. V. ö. Figy. XXI: 233.

d) *Prinzessin Europa*, 1777. Kom. eposz.

1. Péli Nagy Gábor: Europa elragadtatása vagy Crimen raptus, a 80-as évek végéről. Sokáig, tévesen, Csokonainak tulajdonítva. V. ö. Harasztí, Csokonai 37. l., Ferenczi, Csokonai 31. l.

2. Csokonai: Az istenek osztozása, 1791 előtt. Hatott a tárgy választására.

e) *An die Bienen*, 1778. Költ. — Csokonai: A méz méze, 1794. Rövidített átdolgozás. Később hat vszak elhagyásával A legédesebb méz cz. megj. Urania III: 208. Harmadik újra átdolgozott fogalmazása A méhekhez cz. a Lilla-dalok közt. V. ö. Figy. XXV: 269.

f) *Das harte Mädchen*, 1770. Költ.

1. Csokonai: Első szerelemzés, első kidolg. 1794. Csak az alapgondolat. V. ö. Figy. XXI: 226.

2. Csokonai: A tanunak hívott liget, megj. 1794. Campe, Psychologia ford. Nagy Sándor cz. könyv előtt, másodsor szintén még 1794. Urania III: 209. Pusztán halvány reminiscencia. V. ö. Figy. XXV. 270.

g) *Die Liebekranke*, 1776. Költ. — Csokonai: Édes keserűség, első kidolg. 1794. Gondolatköleszítés. V. ö. Figy. XXI: 226.

h) *Das Lob Helenens*, 1773. Költ. — Csokonai: Lillám szácskája, 1794—96. Halvány reminiscencia.

i) *An den Traumgott*, 1770. Költ. — Csokonai: Az éjnek istenihez, 1795 előtt. Terjengős átdolgozás. V. ö. Figy. XXV: 270.

j) *Lust am Liebchen*, 1769. Vers. — Verseghy Ferencz: A szerető boldogsága. Első kidolg. 1795. Szabad átdolgozás.

k) *Macbeth*. L. II. F. Shakespeare, c).

CAMPE, JOACH. HEINR.

a) *Robinson der Jüngere*, 1779—80. Elb.

1. Gelei József: Ifjabbik Robinson. Pozsony, 1787. V. ö. Kazinczy bírálatát: KMM. I: 50 és Beöthy, II: 179.

2. Gyarmathy Sámuel: Ifjabbik Robinson. Kolozsvár, 1794. Az előbbi plágiuma. V. ö. Beöthy, II: 180.

b) *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen*, 1777. Ifjúsági irat.

1. Földi Ferencz: Erköls-könyvetske... a pallérozottabb rendbéli gyermekeknek. Komárom és Pozsony, 1789, ² Nagyszombat 1790, ³ Nagyszében év nélkül (vg. a 90-es évek közepe).

2. Kováts Ferencz: Az öreg Becshalmi a gyermekek között, a 90-es évek elejéről. (Kézirata Beöthy Zsolt birtokában.)

CHRISTMANN, C.

Der Statthalter von Corfu, 1782. Trag. — Dugonics András: Toldi Miklós. Pest, 1794. (Jules Történetek I. k. 1 db.) Nemzetiesítés. V. ö. Heinrich kiadásának (O. K.) bevezetését.

CLODIUS, CHRIST. AUG.

Medon oder die Rache des Weisen, 1767. Trag. — Névtelen: Médon avagy a böltsnek boszszuállása, Kolosvár 1796 előtt. V. ö. Bayer² II: 417.

CRONEGK, JOH. FRDR. FREIHERR VON.

a) *Codrus*, 1758. Trag.

1. Bálintitt János br.: Kodrus. Hely megnev. nélkül, 1784.

2. Szrogh Sámuel: Kodrus. Pest, 1792.

b) *Wünsche*, 1759. Költ. — Szüts István: A kívánások. Pest, 1791. (Erköltsi és elegyes versek.)

D'ARIEN, BERNH. EPHR.

Die Natur und Liebe in Streit, 1778. Trag. — Ihási Imre: *A természet és szerelem küszködése, 1794. Átdolgozás. V. ö. Bayer² II: 422.

DENIS, JOH. MICH.

a) *Gibraltar*, 1782. Költ. — Kazinczy: Gibraltár, 1782. V. ö. Összes költ. (Abafi) II: 292. Tollhiba, vg. 1792-ből. Igazi műfordítás.

b) *Das Donnerwetter*. Költ. — Kazinczy: A mennydörgés, 1792. V. ö. u. ott. Szintén valódi műfordítás, csak az eredeti «Kaiserstadt»-ja helyett mond Kazinczy «Budá»-t, s «Odin» meg «Asgard» helyett említi «Balambér»-t és «Bendeguz»-t, meg «Tas»-t és «Árpád»-ot.

DETHARDING, GEORG AUGUST.

Bramarbas. L. II. G. Holberg, a).

DRUMMER, MATTHAEUS.

Winternächte. L. II. E. Esclava.

DUSCH, JOH. JAK.

a) *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens*, 1759. Elb.-ek.

1. Bárótzai Sándor: Erköltsi levelek cz. alatt kiadta a levelek egy részét, Bécs, 1775; második kiadás Pest, 1786. V. ö. Beöthy, II: 58. A többit szintén lefordította, de ez kéziratban maradt s elveszett.

2. Baranyi László: Dusch levelei, 1779. Az adat kétes. Sándor István, a ki följegyezte (M. Könyvesház 248. l.), maga is bizonytalanul jelzi, s úgy látszik, a fordítást csak kéziratban látta.

3. Verseghy Ferencz: Az erkölcsi leveleknek második része, 1786. Kézirat (Egy. Ktár). A Bárótzai fordításában meg nem jelent levelek. V. ö. Császár, Verseghy, 33. l.

b) *Von der Stärke der reinen Liebe*, 1765—67. Elb. — Ivánkay Vitéz Imre: A tiszta és nemes szeretet ereje. Kassa, 1789. V. ö. Kaz. Lev. I: 349, 424.

DYK, JOH. GOTTFR.

a) *Der verschriebene Bräutigam aus Paris*. 1785. Vj. — Bartsai László: A jártas-költés vőlegény. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. k. 6 db.)b) *Jaques Spleen*. 1785. Vj.1. Láng Adám János: *Jaques Spleen, 1792. [Az eredeti szerzőjéül Mérey (Bayer² II: 415) Kotzebuet, Bayer¹ II: 376—377 Poinet-t nevezi meg.] V. ö. Brachvogel, Gesch. d. Königl. Theat. zu Berlin (1877) I: 349.2. Kóré Zsigmond: *Jaques Spleen, 1796 előtt. Nem lehetetlen, hogy Mérey följegyzése (Bayer² II: 415) téves, s a két fordítás tulajdonképen egy.

EBERT.

Young-fordítás. L. II. F. Young.

ECKARTSHAUSEN, KARL VON.

a) *Liebrecht und Hönwald. oder so gehts zuweilen auf dem Lande*, 1783. Vj. — Sehy Ferencz: *Erőszak és jutalom vagy így szokott néha lenni a vidéken, 1794. V. ö. Bayer² II: 419.b) *Raynald oder das Kind der Natur und Liebe*, 1787. Dr. — Ihászi Imre: *Sándor vagy a természet és szerelem gyermeke, 1794. Nemzetisítés. Bayer¹ II: 380—381 szerint eredeti, Mérey (id. Bayer² II: 422) a szerzőt nem ismeri s a címet rosszul adja meg.

ENGEL, JOH. JAK.

a) *Der Philosoph für die Welt*. 1775 77. Szellemes csevegések (életképek, párbeszédék). Die Höhle auf Antiparos cz. részét (I. rész, 3 db.) fordították:

1. Névtelen, Mind. Gyűjt. 1789. 236, 241.

2. Verseghy: Az antiparosi barlang. KMM. I : 395. 1788 89.

V. ö. Császár, Verseghy, 41 l.

b) *Der dankbare Sohn*, 1770. Vj.

1. Ifj. Ráday Gedeonné * fordítja 1790 előtt. Említi Kazinczy (Kaz. Lev. II : 96).

2. Ernyi Mihály: *A háladatos fiú, 1794. V. ö. Bayer² II : 412.

ENGELBRECHT, JOH.

Weiler und Louise. L. II. C. Monvel.

FRIDRICH, DER GROSSE.

Egy verses dolgozatát *De la Plume* álnév alatt lefordította Nagyváthy János: A veres barátnak... szomorú képzelési. Pest, 1790.

FUSS, FRANZ.

Der Schneider und sein Sohn, 1779. Vj. -- Szabadon fordította Ernyi Mihály: *A szabó és ennek fia, 1795. V. ö. Bayer¹ II : 309 és Bayer² II : 412. [Bayer szerint (¹II:381) angolból Schröder nyomán, de ennek nem találtam semmi jelét; vg. tévedés.]

GEBLER, TOB. PHIL. FREIHERR VON.

a) *Clementine oder das Testament*, 1771. Trag. X

1. Ifj. Ráday Gedeon br.: *Clementina*; a 80-as évekből. V. ö. Kaz. Lev. II : 96 és 561. és Bayer² I : 146.

2. Hatvani István: *Clementina*. Pest, 1790. V. ö. Bayer² II : 413.

b) *Die Osmonde oder die beiden Statthalter*, 1772. Dr. -- Kazinczy Miklós: Az Osmondok vagy a két helytartó. Pest, 1792 93. (MJSz. III. k. 2 db.) V. ö. Bayer² II : 414.

c) *Der Minister*, 1771. Dr.

1. Seelmann Károly: A miniszter. Kolozsvár, év nélkül (vg. 1793).

2. Vg. e drámát fordította 1790 előtt Kováts Ferencz *A minister cz.

d) *Das Praedicat oder der Adelsbrief*, 1770. Vj. — Rudnyánszky báróné Kemény Mária: *A praedicatum vagyis a vezetéknev, 1794. V. ö. Bayer² II : 413.

GELLERT, CHRIST. FÜRCHTEGOTT.

a) *Leben der schwedischen Gräfin von G***, 1747—48. Reg. X

1. (Torday Sámuel:) A svétziai grófné G**né élete. Kolozsvár, 1772.

2. Szláv S. I. (Sándor István): G** nevezetű svédi grófnének rendes történeti. Pozsony és Kassa, 1778. Az előbbi ismerete nélkül készült, annál is gyarlóbb fordítás. V. ö. Bessenyei György bírálatát róla és helyreigazításait a Holmiban (336—341. l.) A kifordított magyar svédi grófné cz.

b) *Briefe*, 1751.

1. Radvánszky János rá akarta venni, de eredmény nélkül, Barcsay Ábrahámot, hogy fordítsa le Gellert leveleit magyarra, 1772. V. ö. IK. 1903 : 303.

2. Rabenerhez intézett egyik levelét lefordította Kónyi János, Pécs, 1776, alább említendő művében.

c) *Fabeln und Erzählungen*. 1746—48.

α) Die Fliege, Elpin, Der betrubte Wittwer, Der beherzte Entschluss, Der junge Gelehrte címűeket lefordította Kónyi János: A légy, Elpin, A meg-szomorodott özvegy, A bátor végezés, Az ifju tudós cz. alatt Gellert professornak erkölcsös meséi és elő-beszéllései, Pécs, 1776. cz. gyűjteményében.

β) Die Nachtigall und die Lerche, Die Geschichte von dem Hute, Das Füllen, Chloris, Der Kranke, Der Fuchs und die Elster, Inkle und Yariko, Der Kukuk, Das Gespenst, Die Betschwester, Die Spinne, Die kranke Frau cz. lefordították:

1. Kónyi János: A fülemile és patsirta, A kalapról, A tsikóról, Kloris, Egy betegről, A róka és a szarka, Inkle és Járíró, A kukukról, A késértet, Az áitatos asszonyról, A pók, A beteg asszony, id. gyűjt.

2. Nagyrészt megegyező címek alatt Kováts Ferencz a 80-as évek vége felé készült, kéziratban maradt gyűjteményében (Beöthy Zsolt tulajdona).

γ) Der Tanzbär, Der Selbstmord.

1. Kónyi: A medvéről, A magának gyilkosa. 1776. id. gyűjt.

2. Kováts Ferencz: A tánczos medve. A maga gyilkosság, a 80-as évek végén, id. gyűjt.

3. Látzai József: A tánczos medve, A maga gyilkos. BMMusa I : 263. 1787. és Orpheus, II : 302. 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 144.

δ) Der Greis.

1. Kónyi: Az öregéről, 1776. id. gyűjt.

2. 3. Id. Ráday Gedeon b.: A vén ember. A 80-as évekből két változat: szószerint és szabadon. (Ez utóbbi címe: Eggy vén emberről.) Orpheus, II : 397, II : 123. 1790.

4. Kováts Ferencz: Az öreg, a 80 as évek vége felé, id. gyűjt.

ε) Till, Emil. Ugyanazon címmel:

1. Kónyi id. gyűjt.

2. Sz. I. (Szüts István) Erköltsi és elegyes versek, Pozsony és Komárom, 1791. cz. gyűjteményben.

ζ) Der Zeisig, Das Land der Hinkenden, Der Blinde und der Lahme, Der Maler, Das junge Mädchen.

1. Kónyi: A tengelitz, A sántáknak országa, A sánta és vak, A kép-író, Az ifju léány cz. alatt 1776. id. gyűjt.

2. Kováts Ferencz id. gyűjt. nagyrészt egyező címek alatt.

3. Sz. I. (Szüts István): A tsíz, A sántítók országa, A vak és sánta, A festő, Az ifjú leányzó cz. alatt id. gyűjt.

η) Die Bieneu. — Pézteli József: Méhek, herék. Haszonnal mulattató mesék, Győr, 1788. cz. gyűjteményben. Bővített átdolgozás. V. ö. EPhK. 1889 : 801.

θ) Der gute Rath.

1. T. T. A.* J.* (Aszalai János): Jó tanáts-adás. BMMusa 118—119. 1788.

2. Kováts Ferencz : A Jó Tanács, a 80 as évek vége felé, id. gyűjt.

3. Sz. I. (Szüts István) : A jó tanács, 1791, id. gyűjt.

c) Der Hund, Der Process, Der Bettler, Das Pferd und die Bremse, Die Reise, Das Testament (Philemon, der bey grossen Schätzen...), Die Widersprücherinn, Das Heupferd, Semnon und das Orakel, Das Kartenhaus, Die zärtliche Frau, Der zärtliche Mann, Die Biene und die Henne, Der erhörte Liebhaber, Der glücklich gewordene Liebhaber, Der gütige Besuch, Der Arme und der Reiche, Die beiden Hunde, Selinde, Der Schatz, Monime, Der unsterbliche Autor, Der baronisirte Bürger, Der arme Schiffer, Lisette, Die Verschwiegenheit, Die glückliche Ehe, Elmire und Selinde, Der Tartarenfürst, Der glückliche Dichter, Der Freygeist. — Kováts Ferencz : Az Eb, A Processus, A Koldus, A Ló és a Bagócs, Az utazók, A Testamentum. Az ellenmondó asszony, A Szöcskő, Szemnon és a Néző, A Kártya Ház, A buzgó szerelmű Asszony, A buzgó szerelmű Férj, A Méh és a Tyúk. A meghalgtatott Szerető, A szerencsés Férj, A barátságos Látogatás, A Szegény és a Gazdag, A két Kutyák, Zelinde, A Kincs, Mónima, A halhatatlan Könyvirő, A Báróvá lett Polgár, A szegény Hajós, Lizét, A Halgtatás, A szerencsés Házasság, Elmira és Zelinde, A Tatár Kán, A szerencsés Versirő, A vallástalan, id. gyűjt. a 80-as évek végéről.

x) Damötas und Phyllis, Der süsse Traum, Der Reisende, Damokles, Der grüne Esel, Das Schicksal, Die junge Ente, Die beiden Mädchen, Der fromme General, Herodes und Herodias, Rhinsolt und Lucia.

1. Kováts Ferencz : Dámétás és Fillis, Az édes álom, A vándor, Dámokles, A zöld szamar, Az örök végezés, A kis Réczefi, A két leánykák, A kegyes Generális, Herodes és Heródiás, Rinzolt és Lucia id. gyűjt. a 80-as évek végéről.

2. Majdnem teljesen megegyező címek alatt Sz. I. (Szüts István) 1791. id. gyűjt.

λ) Das Unglück der Weiber, Das Kutschpferd, Der arme Greis, Der Affe (Der Affe sah ein Paar geschickte Knaben...), Die Missgeburt, Die Gutthat, Die schlaunen Mädchen, Das neue Ehepaar, Der Jüngling, Der wunderbare Traum, Der Informator, Der Arme und das Glück, Die Affen und die Bären, Der reiche Geizhals, Das Testament (Sohn, fieng der Vater an...), Crispin und Crispine. — Sz. I. (Szüts István) : Az asszonyoknak szerencsétlensége, A kotsis-ló, A szegény ősz, A majom, A tsuda-születés, A jó-tétel, A ravasz leányok, Az újj házaspár, Az ifjú, A tsudálatos álom, Az Informátor, A szegény, és a Szerentse, A majmok és medvék, A gazdag fősvény, A testámentom, Krispin és Krispinné cz. alatt 1791. id. gyűjt.

d) *Von den Annehmlichkeiten des Missvergnügens.* 1756. Szppr. — Ányos költői levele Barcsayhoz 1782. szept. 2. 9—16. sor. Tárnyi és hangulati kapocs.

e) *Das Band,* 1744. Pásztorjáték.

1. Szlív S. I. (Sándor István) : Juhászi játék (egyéb cím nélkül), Pozsony és Kassa, 1778 (a Svédi grófné mellett).

2. Szentjóni Szabó László : A pántlika, 1787-88, megj. Pest, 1791 (Szabó költ.-ei között). V. ö. EPhK. 1906 : 355. U. itt tévesen

állíttatik, hogy A pántlika megj. már 1790. az Orpheusban. Kazinczy csak szünetelt az ott kiadni. (Orpheus, I. 86—87. l.)

3. P. Horváth Ádám a pásztorjáték tartalmát röviden versbe foglalja Fillis csalfasága cz. alatt, 1789. V. ö. Kaz. Lev. I:495. Megj. Pest, 1793. (Holmi II. k.)

f) *Das Orakel*, 1747. Operett.

1. Sz. S. I. (Szláv Sándor István): Felelő bálvány. Pozsony, 1786. (Rabnernek szatiráihoz csatolva)

2. Földi János: *Lucinda. A 80-as, 90-es évek fordulóján készített, de elveszett «énekes daljáték». Toldy adata. (M. költ. él. I:247.)

g) *Bitten*, 1757. Költ. — Ráday Gedeon: Kérés, KMM. I:94. 1788—89. V. ö. Kaz. Lev. I:278.

h) *Prüfung am Abend*, 1757. Költ. — Ráday Gedeon: A kereszténynek estvéli maga meg vizsgálása. KMM. I:96. 1788—89.

i) *Moralische Gedichte*, 1754. A hat vers közül négyet: Der Menschenfreund, Der Christ, Der Stolz, Die Freundschaft lefordított Szüts István: Az emberszerető, A keresztyén, A kevélység, A barátság cz. Pest, 1791. (id. mű).

j) *Geistliche Oden und Lieder*, 1757. Négyet közülük: Morgen-gesang, Abendlied (Herz, der du mir das Leben...), Vom Tode, Am neuen Jahre lefordított Szüts István: Reggeli —, Estvéli —, A halálról való —, Ujj-esztendői ének cz. Pest, 1791 (id. mű).

GEMMINGEN, OTTO HEINRICH FREIHERR VON.

Der teutsche Hausvater. 1780. Dr.

1. Valószínűleg ennek a Diderot nyomán (Le père de famille) készült drámának fordítása volt az az Erdélyből származó *Házi atya cz. dráma, melyről a fordító megnevezése nélkül a Magyar Kurir megemlékszik. 1793. III.

2. Kelemen László: *A magyar háznak atyja. 1794. V. ö. Bayer² II:414.

GESSNER, SALOMON.

V. ö. Fürst Aladár: Gessner Salamon hazánkban. IK. 1900:177 s k. lk. és 322 s k. lk.

a) *Der Tod Abels*, 1758. Prózai elbeszélés.

1. Kónyi János: Ábel Kain által lett halála. Pest, 1775. V. ö. EPhK. 1898:835 s k. lk.

2. 3. Kazinczy Ferencz: Ábel halála, készült 1790 (v. ö. Orpheus 1790:85), kész 1793. (Kézirat. Akad.) Nem lévén megelégedve fordításával, újra akarta dolgozni. V. ö. Orpheus I:292 és Toldy, M. költ. élete, II:22.

b) *Idyllen*, 1756. Vermischte Gedichte und Idyllen, 1772 (a későbbi gyűjteményben az idillek közös címe alatt), köztük pár vers.

1. Kazinczy Ferencz: Gessner idylliumai. Kassa, 1788. V. ö. EPhK. 1891:817 s k. lk. Kazinczynak 1779 óta készülő, 1782. elkészült, s 1785. sajtó alá rendezett kéziratát átnézte. sokat igazított és változtatott rajta Ráday Gedeon. V. ö. Kaz. Lev. I:38. 50. 88. 96—100. 523

2. α) Der Wunsch cz. idilljéből vette Szentjóni Szabó László A kívánság cz. idilljéhez (1788—1789, Pest, 1791.) az ösztönt és a címet. V. ö. IK. 1908: 55 s k. lk.

2. β) Toldy szerint (Csokonai műveinek 1844-es kiadása LXXXIX. l.) valamelyik idillből fordította Csokonai a 90-es évek elején az azóta elveszett dalát, Reggeli dal a rózsához (Idvezlegy szép rózsaszál...).

2. γ) Mycon cz. idill képét bővíti ki Csokonai A déli aggodalom cz. versében, 1794.

2. δ) Morgenlied cz. költemény szabad átdolgozása Csokonai: Daphnis hajnalkor cz. verse, a 90-es évek elejéről.

2. ε) A Daphnis cz. idillnek és Csokonainak Az alvó Lilla felett cz. versének kiinduló pontjában van valami kevés egyezés. (A 90-es évek első feléből.)

3. Az Idyllek hatása alatt tervezett Csokonai a 90-es évek első felében egy két könyvre oszló művet, A szerelmek, de csak a terve maradt meg. Ferenczi, Csokonai, 55. l.

c) *Der erste Schiffer*, 1762. Próza elbeszélés.

1. Kazinczy Ferencz: Első hajós. Elkészült 1788, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 205.

2. Kónyi János: Az első hajós. Buda, év nélkül (1790). V. ö. EPhK. 1891: 835 s k. lk.

d) *Erast*, 1762. Pásztorjáték. — Kazinczy Ferencz: Eraszt. Elkészült 1788, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 205. Színre került 1795. V. ö. Bay. r¹ II: 374—375.

e) *Die Nacht*, 1753. Idill. — Kazinczy Ferencz: Az éjtszaka. KMM. I: 30. 1788 89.

f) *Daphnis*, 1754. Próza elbeszélés.

1. Kazinczy Ferencz: Dafnis. Elkészült 1789, sajtóra kész 1793. V. ö. Kaz. Lev. I: 301.

2. Az I. ének egy részletének (Neäthus vágyódása) utánköltése Csokonai: A feredés, 1793.

3. A Daphnis hatása alatt. annak szellemében. műfaját, cselekvényét, milieujét utánozva készítette Csokonai A csókok cz. idillszerű elbeszélését, 1794. Czéloz reá Ferenczi, Csokonai, 54. l.

g) *Ein Gemähl aus der Sündfluth*, 1772. Idill. — Kazinczy Szemira és Szemin. Orpheus, I: 283. 1790.

h) *Evander und Alcimna*, 1762. Pásztorjáték. — Kazinczy Evander és Alcimna. 1793.

GLEIM, JOH. LUDW.

a) *An Solly* (más czíme szerint Mein Hüttchen), 1775. Vers. Verseghy Ferencz: A kunyhó [a Klárikához cz. költ. (Amott a hegynek zöld tövénn...) első kidolgozása] 178. V. ö. Kazinczy utalását Kaz. Lev. VI: 112, hol e dal Gleimé fordításának mondja. A magyar költemény, Kazinczytól ismert, átdolgozott alakjában nagyon eltér Gleimétől, nem fordítás, hanem bővített, szabad átdolgozás; az első szövegezés azonban híven megtartja az eredeti gondolatmenetét. Gálos Rezső közlése.

b) Kazinczy 1790-ben Gleim példájára írja anakreoni költeményeit rövid verssorokban. Kaz. Lev. II : 91.

c) *Amalie*, 1776 előtt. Vers. — Kis János: Amália. 1792—1795. Kissé rövidített átdolgozás. V. ö. EPhK. 1912 : 827.

GOEKINGK, LEOP. FRDR. GÜNTHER.

Auf einem faulen Bibliothekar, 1782. Vers. — Kazinczy: A henye bibliothecarius. Orpheus I : 275. 1790.

GOETHE, JOH. WOLFG.

a) *Die Leiden des jungen Werthers*. 1774. Reg.

1. Kazinczy Ferencz lefordítja egy részletét (Első könyv, máj. 4.—máj. 26.) 1790-ben. V. ö. Toldy, M. költ. élete II : 18. Az eddig kétséges adatot kétségtelenné teszi Kazinczy eredeti, 1790-ből való kézírata (Akadémia).

2. Kármán József: Fanni hagyományai. Urania I—III. k. 1794. Werther utánzat (de nem átdolgozás, mint Szabó Ferencz, A Fanni hagyományai, 1904. állítja).

b) *Die Geschwister*. 1787. Dr. — Kazinczy Ferencz: A testvérek. 1790. Átdolgozás ill. nemzetiesítés. V. ö. Kaz. Lev. II : 298. 341.

c) *Clavigo*. 1774. Trag.

1. Ivánkai Vitéz Imre: *Klavigo. 1790. V. ö. Bayer² I : 146. II : 421.

2. Kazinczy Ferencz: Clavigo. 1794. V. ö. Toldy, M. költ. élete II : 21.

d) *Stella*. 1776. Dr. — Kazinczy Ferencz: Sztella, Pozsony, 1794. Készült 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 82.

e) *Erster Verlust*. (Ach wer bringt die schönen Tage...) Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Az első veszteség. 1794. Vele egy időben, versenyezve lefordította

2. Dayka Gábor is, de fordítása elkallódott. V. ö. Kaz. Lev. II : 285.

GOTTER, FRDR. WILH.

a) *Medea*, 1775. Trag. — Kazinczy Ferencz: *Medea. 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 85. Kéziratát később elégette, v. ö. Pályám Emlékezete (ed. Abafi) 304.

b) *Beruf zur Liebe*, 1771. Költ. — Kis János: A szerelem, 1793. V. ö. EPhK. 1912 : 826. A 4. versszak az eredetiből hiányzik.

c) *Der Liebhaber ohne Name*, előadták 1783. Vj. — Ajkai Pál: *A nevetlen szerető. 1794. V. ö. Bayer² II : 410.

GOTTSCHED, JOH. CHRIST.

Agis, 1745. Trag. — Bessenyei György: Ágis tragédiája. Bécs, 1772. Átdolgozás (?). V. ö. Bleyer, Gottsched hazánkban, 1909. 29. l.

GOTTSCHED, LOUISE ADELG. VIKTORINE.

a) *Die Hausfranzösin oder die Mammzell*, 1744. Vj. — Pállya István: Pazarlay és Szükmarkossy. 1767. cz. vj.-ban részletek belőle. V. ö. EPhK. 1904: 433 és IK. 1907: 34 s k.

b) *Der Verschwender* I. II. C. Destouches.

GÖRTZ, JOH. NIK.

Der dichtende Knabe, (bizonytalan a kora). Költ. — Kazinczy Ferencz: A gyermek poéta. 1789. megj. Orpheus, I: 274. 1790.

GROSS.

Zondi. Trag. — Pétzely György: *Zondi vagy Drégel vár veszte. 1795. V. ö. Bayer² II: 418.

GUGLER, BARON VON.

Sidney und Silly. 1777. Trag. — Ernyi Mihály: *Szidney és Szilly.

HAFNER, PHILIPP.

a) *Prinz Schnudi und Prinzessin Evakathel*. 1764 előtt, műkedvelő szinpad számára készült s Hafner életében († 1774) nyilvánosan elő nem adott operaszöveg, melyet Perinet «lustiges Trauerspiel»-lé dolgozott. Magyarra fordította S. A. (Szalkai Antal, mások szerint Szerellemhegyi András) Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi, Pest, 1793; a mint a cím jelzése «szomorú víg opera» mutatja, valószínűleg Perinet átdolgozása nyomán. V. ö. Petrik, Magyarország bibliographiája (1712—1860), III: 94.

b) *Die reisenden Comödianten*, 1774. Vj. Perinet átdolgozásában címe: *Die Schwestern von Prag*. Ez utóbbit fordította Ernyi Mihály: *A Pestre vándorolt szabólegény vagy a komáromi nénikék. 1793. V. ö. Bayer² II: 412.

c) *Der Furchtsame*. 1774. Vj. — Szabadon fordította Kornéli József: *A félénk kadét vagy mikor szeretnek (némelyek), a bécsiek katonák lenni, 1793. V. ö. Bayer¹ II: 305 és Bayer² II: 415.

HAGEDORN, FRDR. VON.

a) A *Fabeln und Erzählungen* cz. gyűjteményből, 1738, szabadon lefordította

a) a *Paulus Purganti und Agnese* címűt Kováts Ferencz a XVIII. század 80-as évek vége felé Doctor Purganti Pál és Ágnes cz. alatt;

β) öt mesét: *Der Wolf und das Pferd*, *Myron und Lais*, *Der Guckguck und die Lerche*, *Die Gans und der Wolf*, *Der Fischer und der Schatz* — Sz. I. (Szűts István) *A farkas és a ló*, *Miron és Kata*. *A patsirta*, *A lúd és a farkas*, *A halász és a kints* cz. alatt Pest, 1791, megjelent Erkölti és elegyes versek cz. gyűjteményében.

b) Az *Oden und Lieder* cz. gyűjteményből, 1747, hét verset: *Der Lauf der Welt, Die verliebte Verzweiflung, Der Wettstreit, An die Freude, Der Kuss, Die Rose, Der Morgen* lefordított szabadon — Sz. I. (Szűts István) A világnak szokása. A szerelemnek kétségbe esése, A vetélkedés. Az örömhöz, A tsók, A rózsához, A reggel cz. alatt Pest, 1791. id. gyűjteményben.

c) A *Moralische und Epigrammatische Gedichte* cz. gyűjteményből, 1757,

a) a *Wider den Horaz* cz. epigrammot kibővítve *Mesék és Regék* cz. kötetének elejére tette «Elő Beszéd helyett» Kováts Ferencz a 80-as évek végén.

β) öt epigrammot: *Susanna, Trostgründe, Alcest und Philint, Ein jegliches hat seine Zeit, An Euphem* lefordított — Sz. I. (Szűts István) Zsuzsánna, Vigasztaló okok, Alcesz és Fillint, Mindennek van ideje, Eufemhez cz. alatt Pest, 1791. id. gyűjteményben;

γ) *Allgemeines Gebet*, I. II. F. Pope.

HALLER, ALBRECHT VON.

a) *Alfred, König der Angelsachsen*, 1773. Reg. Régi följegyzés szerint lefordította András Sámuel * 1790 körül. V. ö. Beöthy, II: 129.

b) *Usong, eine morgenländische Geschichte*. 1771. Reg. — F. Óri Fülep Gábor: *Uzong, Napkeleti történet, Pozsony, 1792. V. ö. Beöthy, II: 172.*

HASCHKA, LORENZ LEOPOLD.

a) Egy ismeretlen című versét lefordította Aranka György: *Az igazság képe, Orpheus*, II: 223. 1790.

b) *Verwünschungen, den Franzosen gesungen* von 1793. Költ. — Diószeghy Erdődi Lajos: *Atok mellyet a frantziáknak. . . énekelt H. L. L. Buda, év nélkül (vg. 1793).*

HEERMANN, GOTTLIEB EPHRAIM.

Die Dorfdeputirten. L. II. D. Goldoni c).

HENSLER, KARL FRIEDRICH.

a) *Der Schornsteinfeger*. Kora nem ismeretes. Vj. — Gindl József: *Az unokagyermek vagy nem mind kéményseprő, a ki feketében jár. 1793. V. ö. Bayer¹ II: 309 és 382—383.

b) *Alles weiss und nicht schwarz*. Kora nem ismeretes. Vj. — Ernyi Mihály: *A halotti tor vagy tiszta fehérben nem feketében. 1793. V. ö. Bayer² II: 412.

c) *Zaide*. 1792. Vj. — Kelemen László: *Zaide*. 1793. V. ö. EPhK. 1891: 270 s k. lk.

d) *Das Judenmädchen in Prag*. 1792. Vj. — Mérey Sándor: *A kismartonyi zsidó leány. 1795 előtt. V. ö. Bayer³ II: 417.

e) *Der Räuber aus Rachsucht*. Kora ismeretlen. Vj. — Mérey Sándor: *A bosszú kívánásból lett haramia. 1795. V. ö. u. ott.

f) *Der Soldat aus Cherson*. 1790. Vj. — Sehy Ferencz: *A muszka katoná. 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 419.

HERDER, JOH. GOTTFR.

a) *Das trauernde Mädchen*, 1778 79. Költ. (Tulajdonképen a Dodsley-féle angol gyűjtemény egyik darabjának fordítása, *Stimmen der Völker in Liedern*, III : 47. dal). — Verseggy Ferencz: Laura, Bécs, 1791. (Rövid érték. a muzsikáról.) Újra: KMM. II. 4. negyed. 1792. Átdolgozás. Későbbi czímén: Lilla. V. ö. EPhK. 1912 : 64.

b) *Paramythien*. *Dichtungen aus der griechischen Fabel*, 1785. — Kazinczy Ferencz: Herdernek paramythionjai. Széphalom. 1793.

HERMES, JOH. TIM.

Nachruf an Jenny (Dir folgen meine Thränen...) 1766. Vers. — Szentjóni Szabó László: Egy megvetettnek keserve. Pest, 1791. V. ö. Bayer József adalékát EPhK. 1911 : 707.

HEUFELD, FRANZ.

a) *Der Bauer aus dem Gebirge in Wien*, 1767. Vj. — Gvadányi József gr.: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. A szatira keretének megalkotására hatott a német dráma. Gragger Róbert közlése.

b) *Die Liebhaber nach der Mode*, 1766. Vj. — Kelemen László: *A módi szeretők, 1794. Mérey (l. Bayer² II : 414) tévesen Schrödert nevezi meg az eredeti szerzőjének. Bayer¹ : 379 ifj. Stephaniera vagy Bretznerre gondolt.

HIPPEL, GOTTLIEB THEOD.

Der Mann nach der Uhr, 1760. Vj. — Bartsai László: Az óra járásához alkalmaztatott ember, Kolozsvár, 1793. EJGy. II. szak. 1 db. V. ö. Bayer² I : 152.

HOFFMANN, JOH. ADOLPH.

Ovidius Tristium III : 7 elegiája alapján készült versét lefordította Andrád Sámuel, 1793. V. ö. Figy. X : 11.

HÖLTY, LUDW. HEINR. CHRIST. (Költemények.)

a) *Der rechte Gebrauch des Lebens*. 1775. — 1—4. sort átvette Ányos Pál Egy barátomnak, midőn véle megbékültem cz. költői levelebe (29—32. sor) 1778. V. ö. Császár, Ányos Pál 154. l.

b) Az *An den Mond* cz. költeményeinek 1774 és 1775. visszhangja Ányos Pál Egy boldogtalannak panasza cz. verse, 1780. (Megj. KMM. I : 71. 1788 89.) V. ö. u. ott.

c) *Laura*, 1772. — Tárgyi és hangulati kapocsban állanak vele (v. ö. u. ott) Ányosnak:

1. Barcsayhoz 1781. decz. 30-án intézett költői levele (második fele);

2. Egy terhes álomtalan éjjelemkor cz. verse 1781—82.

d)—g) *Klage*, 1773. *Erntelied*, 1775. *Aufmunterung zur Freude*, 1776. *Lebenspflichten*, 1776. Szabad fordításuk Sz. I. (Szüts István)-tól A panasz, Az aratók, Nógatás az örömrre, Életbéli kötelességek cz. alatt Pesten, 1791. megjelent Erköltsi és elegyes versek cz. gyűjteményben.

h) *Das Traumbild*, 1774. Költ. — Kis János: Az álmodott kép, 1793. V. ö. EPHK. 1911 : 456.

i) Kazinczy Ferencz A Tavasz cz. költeményét Hölty példájára írja rövid sorokban. 1793. Kaz. Lev. II : 287. A költemény ritmusa és hangja meg is egyezik Hölty egyik *Frühlingsliedjével* (*Grüner wird die Au . . . 1773.*).

j) *Der Traum*, 1776. Kazinczy Ferencz 1794. márcz. 17-én így ír Kis Jánosnak (Kaz. Lev. II : 348): «Emlékezel-é, édes Barátom, Höltynek erre a' dalára: *Mich träumts ich war ein Vögelein etc. O be menyei édesség van ebben. Ki fogja ezt valaha fordítani köz-zülünk? De illyenbe belé fogni nékem vakmerőség vólna.*» Kazinczy pontatlanul idéz. A «Ballade»-nek jelzett vers első két szava helyesen: *Mir träumt.*

HUBER, FRANZ XAV.

Julchen oder liebe Mädchen spiegelt euch. 1793. Vj. — Mérey Sándor: *Juliska vagy leányok vegyetek példát, 1795. V. ö. Bayer² II : 417.

HUNNIUS, ANTON CHRIST.

Der Taubstumme. 1791. Vj.

1. Hatvani István: A siketnéma. Pest, 1793. (Theátrumra alkalmaztatott munkák. 2 db.)

2. Kornéli József: *A süketnéma. 1794.

HÜBNER, JOHANN.

Zweymal zwey und fünfzig auserlesene biblische Historien aus dem alten und neuen Testamente. Év nélkül (1713), majd igen sokszor más, hasonló címek alatt is (p. o 104 bibl. Hist. és Bibl. Hist. stb.). — F. P. MA. RE. Th. De (Fodor Pál): Száz és négy válogatott bibliai történet, Basilea, 1760 (állítólag már 1754) és még igen sokszor.

IFFLAND, AUG. WILH.

Die Jäger. 1785. Dr. — «Egy alkalmazatos hazafi» 1792-ben állítólag hozzáfogott a fordításához, de sem a darabról, sem a fordítóról nincs többé hír. V. ö. Bayer¹ I : 122.

JACOBI, JOH. GEORG.

a) *An Selinen*, 1770. Vers. — Batsányi János: Chlóris. KMM. I: 81. 1788 89. Szabad átdolgozás, az eredeti gondolatait s gondolatmenetét megtartva. Újra megj.: Helikoni Virágok, 1791.

b) *Nach einem alten Liede*. 1783. Vers.

1. Szentjóni Szabó László: A poéta. Pest, 1791. Az eredeti 1. 2. 5. 6. versszakának szabad fordítása. V. ö. Szabó költeményei (kiadja Gálos) 228. l.

2. Ráday Gedeon: Mezei dal. A 90-es évek elejéről. Az egésznet adja, hívebben mint Szabó, de mégis szabadon.

JÜNGER, JOH. FRIEDR.

a) *Der Strich durch die Rechnung*. 1785—89. Vj. — Ungvári János: *A megcsalatkozott szökevények vagy erőszak és történet. 1793. Bayer² II: 420.

b) *Die Entführung*, 1792. Vj. — Károly Ferencz: *A leányragadás, 1793. Bayer¹ II: 305.

c) *Das Kleid aus Lyon*, 1787. Vj. — Mérey Sándor: *A bécsi ruha, 1794.

d) *Er mengt sich in alles*. L. II. F. Centlivre.

KALCHBERG, JOH. S.

Maria Theresia, 1793. Dr. — Károly Ferencz: *Mária Terézia, 1793—1796.

KAYSER, ALBR. CHRISTOPH.

Adolfs gesammelte Briefe, 1778. Reg. (A névtelenül megjelent mű szerzőjét ill. l. E. Weller, Lexikon Pseudonomorum 1886. G. l. V. ö. Heinrich Bácsmegyey-kiadását, O. K.)

1. Kazinczy Ferencz: Bácsmegyey öszve-szedett levelei. Költött történet. Már 1788. dolgozott a regény átültetésén (v. ö. Kaz. Lev. I: 162, 180), megj. Kassa, 1789. Átdolgozás, elnemzetiesítés.

2. Horváth Adám: Bácsmegyey, Mantzijának lakodalma után, KMM. I: 364. 1789. Eredeti költemény, a regényből merítve az ösztönt.

3. Tejfalusi Csóka József: Adolf levelei, XVIII. század vége. Kézirat ford. V. ö. EPhK. 1889: 513. l.

KÄSTNER, ALBR. GOTTHELF.

a) *Caesar und Roma* (a cím bizonytalan). Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Cæsar és Róma, 1775. Megj. a német eredetivel együtt Orpheus, I: 137. 1790. V. ö. Pályám Eml. (Abafi) 25. l.

2. Gyürky István, Kazinczy tanuló társa, szintén lefordította 1775-ben, de prózában. V. ö. u. ott 245. l.

3. stb. Kívülük még több sárospataki deák fordította ugyanakkor négysorú versekben. V. ö. u. ott.

b) *Auf den Leichnam einer Maitresse*. Költ. — Kazinczy Ferencz: Egy maitresse sirkövére, 1790 körül. Olv. Költemények (Abafi) II : 306.

· KLEIST, EWALD CHRIST. VON.

a) *Seneca*, Entwurf zu einem Trauerspiel, 1758.

1. Teleki László gróf: Seneca halála vagy a haldokló philo-
sophus, 1782—1784. (Akadémiai kéziratár.) Bővített s a részletekben
változtatott fordítás; esetleg csak egy harmadik mű közvetítésével
kapcsolódik eredetijéhez.

2. Kisfaludy Sándor: Seneca tragédiája, 1790—1792. [Összes
művek (Angyal kiadása) VII. k.] V. ö. EPhK. 1890 : 489. s k. lk.

b) *Gedanken eines betrunkenen Sternsehers*, 1758 előtt. Vers. —
Névtelen: Egy boros tsillagot vizsgálónak gondolkodási. BMMusa 1787 :
420. l. Az eredetit háromszor akkorára fölhígító átdolgozás.

c)—i) *Das Landleben* (megj. 1773), *Phyllis an Damon* (1750),
Grablied (1758), *Geburtslied* (1758), *An Elisen*, *Sehnsucht nach der
Ruhe* (1744), *Der Frühling* (1749). Versek. — Sz. I. (Szűts István):
A mezei élet, Phyllis Dámonhoz, Temetési ének, Születési ének,
Eliséhez, A nyugalomra vágyódás, A Tavasz. Pest, 1791. Erköltői
és elegyes versek cz. gyűjteményben.

j) *Liebslied an die Weinflasche*, 1758. Vers.

1. Sz. I. (Szűts István): Dall a bor-korsóhoz. Pest, 1791. u. ott.
2. Csokonai: Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz. Kora bizony-
talan. Czím, ösztön, alapgondolat. V. ö. Figy. XXI : 230.

k) *An die geschminkte Vetulla*. (1758 előtt.) Vers.

1. Sz. I. (Szűts István): A kendőzött Vetulla. Pest, 1791. id. gyűjt.
2. Kármán József: Egy festett vénasszonyra. Urania, I : 283. 1794.
l) *An Thyrsis*. (1758 előtt.) Vers. — Verseghy Ferencz: Laura
Thirziszhez. Pest, 1793. Mi a poézis cz. művében. V. ö. Verseghy
kisebb költ. (kiadják Császár és Madarász) 353. l.

m) *Amynt*, 1751. Vers.

1. Révai Miklós: Amint pásztornak kesergése, 1787. (Kézirat,
Nemz. Múz.) Hű, igazi műfordítás, sor- és szótagszám, ritmus meg-
tartva, de az eredeti rímei nélkül.

2. J . . . i: Lalage. Pest, 1794. Urania, I : 284.

3. Kazinczy: Chloe, 1794. V. ö. Kaz. Lev. II : 342. [Költémé-
nyek (Abafi) II : 177.]

· KLEMM, CHRIST. GOTTLÖB.

Der Schuster ein Goldmacher. 1765. Vj. — Mérey Sándor: *Az
aranyolvasztó varga, 1796 előtt.

· KLINGER, FRDR. MAX VON.

Die Zwillinge. 1776. Trag. — Iházi Imre: A kettősök, 1794.
V. ö. Bayer² II : 422.

KLOPSTOCK, FRDR. GOTTLIEB.

a) *Ódái* közül az eredetiek mértékében állítólag már 1750 előtt, átültetett néhányat Szilágyi Sámuel. V. ö. Négyesy, A mértékes verselés története, 41. l. A hírt nem tartom valószínűnek, mert Klopstock első ódái 1747-ből valók s első gyűjteményük csak 1750. jelent meg. Ellene szól fiának jelentése is. V. ö. Kaz. Lev. II : 130.

b) *Friedrich der Fünfte*, 1750. Vers. — Szilágyi Sámuel cím nélküli kéziratosa fordítása a 80-as évek közepéről vg. 1785. Nehézkedő darabos fordítás, s nem tudván pontosan tolmácsolni az eredetit, akaratára ellenére is el eltér tőle. Kazinczy már 1790. látta a fordítást (Kaz. Lev. II : 130), de csak 1820. jelent meg. (Tud. Gyűjt. VIII. füz., azután Kaz. Lev. id. helyen.)

c) *Der Messias*. I—X. ének, 1748 - 1755. Eposz.

a) Kazinczy Ferencz: A hervadó leány cz. költemény-töredékéhez, 1786, a Messiás bánatos, szelid Cidlijéből vette az ösztönzést. Maga mondja: klopstocki vonások; az óda el nem vala végezve. [Összes költ. (Abafi) I : 288]. V. ö. EPhK. 1904 : 130.

β) Kazinczy Ferencz: a Szemida és Cidli epizód (IV : 635—885) lefordította 1788, de nem jelent meg. Az I. és II. énekből szemelvényes fordításokat közöl a KMM. I : 149—157. 1788—1789; 1789 közepéig I—III. ének fordítása kész; a Portia és Mária epizód (VII : 264—496) megjelen KMM. I : 469. 1788/89; 1790-ben előfizetést hirdet az I—X. ének fordítására (Kassa, 1790); 1794-ben állítólag készen van az első tíz ének prózai, s az I. verses fordítása, de kétségtelenül csak az I—V. elkészültéről tudunk. V. ö. EPhK. 1904 : 20—33.

d) *Das Anschauen Gottes*, 1759. Vers. — Kazinczy: Az Isten szemlélése. KMM. I : 20. 1788/89.

e) *Ihr Tod*, 1780. Költ. — Kazinczy: Az ő halála. Orpheus II : 359. 1790.

f) *Das Rosenband*, 1752. Vers.

1. Kazinczy: Csidli (későbbi címén: Ó és én). Orpheus II : 366. 1790.
2. Versegly: Csidli, 1795. V. ö. Versegly kisebb költeményei (kiadják Császár-Madarász) 363. l.

g) *Die frühen Gräber*, 1764. Vers. — Kazinczy: A koránti sírok. 1790 körül.

h) *Selma und Selmar*, (Weine du nicht...) 1766. Vers. — Kazinczy: Szelmár és Szelma. 1790 körül.

i) *Hermann und Thusnelda*, 1752. Vers. — Kazinczy: Hermann és Thusnelda. 1790 körül.

j) *Mein Vaterland*, 1768. Vers. — Kazinczy: Az én hazám, 1792. Az 1792. Helikoni virágokba szánta. V. ö. Kaz. Lev. II : 230.

k) *Edone*, 1771. Vers.

1. Kazinczy: Blidli. 1795. V. ö. Kaz. Lev. II : 399.

2. Versegly Ferencz: A képzet, 1795.

l) *Die Frühlingsfeyer*, 1759. Vers. — Kazinczy: A tavasz ünneplés. 1790 körül.

KNEBEL, MAX VON.

Az *In bekannter Melodie* címmel ellátott *Vergiss mein nicht* kezdetű 1790 előtti írt költeményt magyarra lefordította (v. ö. Gálos közlését EPhK. 1913 : 58):

1. egy ismeretlen szerző a 90-es évek elején. A cím nélküli magyar vers Dayka költeményeinek sárospataki kéziratában, az ú. n. «Sárga kötet»-ben maradt fenn, de nem Daykától való. Tartalmilag hű, de formailag és nyelvileg tökéletlen fordítás.

2. Művészies fordítása Verseghy Ferencztől Búcsúzás címmel vg. 1795-ből. Nyomtatásban csak 1806-ban jelent meg.

KORN, CHRISTOPH HEINRICH.

√ a) — c) *Isabelle oder die Stiefmutter; Charlotte oder der grossmüthige Freund; Zemin oder der erfüllte Götteranspruch*, 1770. Elb.-ek. A három elbeszélést egy gyűjteménybe összefoglalva magyarra fordította M. Mándi Sámuel: Szívet sebhető s elmét gyönyörkedtetéssel tanító Római mesékben tett Próba cz. alatt, Pozsony, 1786.

d) *Der Graf von Pontiss oder der von seinem Sohn ermordete Vater*, 1772. Reg. — B. M. J.: Gróf Pontisznak, avagy a tulajdon fia által meg-öletett atyának szomorú története. Pozsony és Kassa, 1788.

KORNMANN, RUPRECHT.

Die getreuen Unterthanen, 1783 (Kaiser szerint) vagy 1792 (Heinsius szerint). Vj. — Bene József: A jószívű uraság vagy A jobbagyok boldogsága. 1796 előtt.

KOTZEBUE, AUGUST VON. (V. ö. Bayer² II : 433. s k. lk.)

a) *Menschenhass und Reue*, 1789. Dr.

1. Kóré Zsigmond: Az embergyűlölet és a megbánás. Bécs, 1790.

2. Perlaki Dávid is lefordította, 1791, de fordításának még a címét sem jegyezte föl a Hadi és más nev. Tört., mely 1791. IV : 27. l.-on e fordításról hírt ad.

3. Csokonai Gerson du Malheureuxjében (1795) lát Haraszi Gyula némi rokonságot (EPhK. 1888 : 173). A kapcsolatot tagadja Bayer² I : 133.

b) *Die Sonnenjungfrau*, 1789. Dr.

1. Révai Miklósról jelenti a Hadi és más nev. Tört., hogy fordítja * 1791.

2. Károly Ferencz: *A nap szüze, 1794.

3. V. S. (Vass István?): *A nap szüze. 1794. V. ö. Bayer¹ I : 329. Bayer más helyen (¹II : 379) a két utóbbi fordítást egynek tartja.

c) *Der Eremit auf Formentera*. 1787. Dr.

1. Verseghy Ferencz: A formenterai remete. Pest, 1792. (MJSz. IV. k. 2. db.) V. ö. Császár, Verseghy, 60. s. k. lk.

2. K. Boér Sándor: A formentéri remete. Kolozsvár, 1793. (EJGy. I. szakasz. 2 db.)

- d) *Das Kind der Liebe*, 1790. Dr. — Verseggy Ferencz: A szerelem gyermeke. Buda, 1792. (Budai Magyar Theatrom. I. sz. 1 db.)
- e) *Der weibliche Jakobinerclubb*. 1791. Vj. — Sebestyén László: Az asszonyi jacobita club. Pest, 1792. (MJSz. I. k. 4 db.)
- f) *Die edle Lüge*. 1792. Vj.
1. Koré Zsigmond: Nemes hazugság. Bécs, 1792.
  2. Gindl József: A nemes hazugság. Pest, 1793. Az eredeti egy fölvonásos színmű három fölvonásosra kinyújtva. V. ö. EPhK. 1912:493.
- g) *Die Indianer in England*. 1790. Vj.
1. Kolozsvárt fordítja egy ismeretlen nevű író * 1793.
  2. Ihászi Imre: *Az indusok Angolyországban. 1794.
- h) *Der Papagoy*. 1792. Vj.
1. A páperli czímmel Kolozsvárott * 1793. fordították.
  2. Br. Rudnyánszkyné Kemény Anna Mária: *A papagoy. 1795.
- i) *Bruder Moritz, der Sonderling*. 1791. Vj.
1. Játszották Kolozsvárott 1793.
  2. Ungvári János: *Ország András egy különös ember. 1793. Magyarosítás.
- j) *Adelheid von Wulfinen*. 1788. Trag. — Iakos János: *Szegefaly Ágnes. 1795. Magyarosítás.

KRATTER, FRANZ.

- a) *Der Vicekanzler*. 1797. (E hivatalos kiadás előtt vagy megjelent korábban eddig nem ismert lenyomat vagy sűgőkönyv alapján fordították magyarra.) Dr. — Zsitvay Ferencz: A szerentsetlen alkantzellár. Pest, 1792. (MJSz. II. k. 3 db.) V. ö. Bayer² II : 421.
- b) *Das Mädchen von Marienburg*. 1795. Dr. — Sehy Ferencz: *A máriavári leány. 1795- 1796. V. ö. Bayer² II : 419.

LAFONTAINE, AUGUST.

Die Tochter der Natur (l. az előbbi czímszó a) pontjához írt megjegyzést). 1806. Dr. — Sehy Ferencz: *A természet leánya. 1796 előtt.

LAUDES, JOSEPH.

Die verstellte Kranke. L. II. D. Goldoni, a).

LEDERER, JOSEF.

Der Chargen-Verkauf, 1781. Vj. — Szabó József: A tisztség el-adás. Pest, 1793. (MJSz. III. k. 5 db.) Fellnernek is van egy *Der Chargen Verkauf* cz. vj.-a.

LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM.

- a) *Nathan der Weise*, 1779. Dr. — Kováts Ferencz: *A bölts Náthán. 1789. V. ö. Bayer² I : 148 és II : 415.
- b) *Emilia Galotti*, 1772. Trag.

1. Kováts Ferencz: *Emilia Galotti. 1789. V. ö. Bayer² II: 415.
2. Kazinczy Ferencz fordítani akarja 1790 (v. ö. Kaz. Lev. II: 85), 1791. majdnem készen van (v. ö. u. ott 185. l.), elkészül 1794 (v. ö. Toldy, M. költ. élete II: 21). Megj. 1830.
  - c) *Die Gewissheit*. 1751—71 között. Vers.
    1. Kazinczy Ferencz: Holnap Orpheus, I: 136. 1790. és Helikon Virágok, 1791. 110. l.
    2. Verseghy Ferencz: A boriszak. KMM. II: 131. 1792. és Pest, 1793. Mi a poézis cz. kötetben.
  - d) *Fabeln* (nem Fabeln und Erzählungen!) 1759. Prózaí mesék.
    1. Öt mesét: Der Affe und der Fuchs, Hercules, Das Geschenk der Feyen, Das Schaf und die Schwalbe, Der Bär und der Elephant közölt magyarul Aszalay János A majom és a róka, Hercules, A tündérek ajándéka, A juh és a fetske, A medve és az elephant cz. alatt Orpheus 1790. I: 43, 310, II: 96. s ugyanő lefordította és közölte a három kötet összes (90) meséit Lessingnek meséi három könyvben cz. alatt. Bécs, 1793, a hol tehát az előbbi öt mese másodszor olvasható. A mesék lefordítására Aszalayt Kazinczy ösztönözte, a kinek költségén a gyűjtemény megjelent (együtt Herder paramythionjainak Kazinczytól eszközölt fordításával), s a ki a kész fordítást átdolgozta (v. ö. Kaz. Lev. II: 273).
      2. Kármán Józsefnek az Urania I—III. k.-ben 1794. közölt meséi szellemben, a mesék stílusában, s a rövid, tömör fogalmazásban emlékeztetnek Lessing meséire, bár tartalmi kapcsolat nincs köztük. A rokonságot már a Magyar Merkuriushoz mellékletként csatolt Bibliotheca névtelen bírálója észrevette (1795. máj. 59. l. és július 93. l.), azt írván róluk: «Mesék de Lessing lelke, ujság és csin nélkül» (hogy ujság nélkül, az téves) s még határozottabban: «Mesék Lessing izlése szerint».
    - e) *Miss Sara Sampson*, 1755. Trag. — Kazinczy: Miss Sara Sampson. 1790. készen van (Kaz. Lev. II: 45, l. még Bayer² II: 414), de a fordításnak ez az első kidolgozása még a 90-es években elkallódott [v. ö. Pályám Emlékezete (Abafi) 305. l.]. 1794. újra dolgozta, töredékei a Nemz. Múz. kéziratárában (v. ö. Toldy, M. költ. élete, II: 22), míg az 1842. megjelent fordítás szövege a XIX. századból való.
    - f) *Der schwörende Liebhaber*, 1751—1771 között. Vers. — Verseghy Ferencz: Az esküvő szerelme. Pest, 1793. Mi a poézis című kötetben.
    - g) *Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück*, 1767. Vj.
      1. Kazinczy: Barnhelmi Minna, állítólag még 1793. készült első, meg nem lévő kidolgozása (v. ö. Pályám Emlékezete id. hely). Az 1834. megjelent fordítása későbbi dolgozat.
      2. Ráth Pál: A katona szerencse, 1792.

LICHTWER, MAGNUS GOTTLIEB.

Die seltsamen Menschen, verses mese. 1773. — Ismeretlen szerző (Kármán?): A vándorló. Urania, I: 283. 1794. Hű, de prózában tolmácsolts fordítás.

MATTHISSON, FRDR. VON.

Seejahver. 1787—93. Vers. — Kis János: Hajósének. 1793. Cím, versforma, első versszak kapcsolatos a német verssel. V. ö. EPhK. 1911: 456.

MEISSNER. L. II. B. SZÁDI.

MENANDER.

Der...schönen Türkin wundersame...Geschichte, 1723. Reg. — Mészáros Ignác: Buda...viszszavótelekor...Kartigam névű török kisasszonynak...történeti, Pozsony, 1772 (újra: 1778, 1780, 1795). Hű, de körülíró fordítás; két betoldott részlet, a versek szabadon átdolgozva. Maga a német regény is vg. francia mű fordítása. V. ö. Heinrich Gusztáv bevezetését a Kártigám O. K.-i kiadása előtt, és Beöthy, I: 235.

MEYER, FRDR. LUDW. WILH.

a) *Der Tempel der Wahrheit*. 1788. Dr. — Mérey Sándor: *Az igazság temploma. 1796 előtt. V. ö. Bayer² II: 417.

b) *Jeder fege vor seiner Thüre*. L. II. C. Névtelen.

MILLER, JOH. MART.

a) *An Damon*. Vers. — Ányos Pál Barcsayhoz 1779. márcz. 30-án írt költői levelének 29—33. sora átvétel a német versből.

b) *Sieewart*. Eine Klostersgeschichte. 1776. Reg.

1. Kazinczy már 1782 ben hozzáfog lefordításához [v. ö. Kaz. Lev. I: 83 és Pály. Eml. (Abafi kiadása) 58. l.], 1784-ben alkudozik kiadandó fordításaihoz a metszetekre (v. ö. Kaz. Lev. I: 61), majd elkészíti (az időpont bizonytalan), nem szöszerint fordítva, hanem mint a címe is mutatja. Szegvári, elmagyarosítva és átdolgozva (v. ö. Kaz. Lev. I: 520 és a Bácsmegey előszavát), 1789 állítólag elégeti (Pály. Eml. 107), de még 1804-ben is megvan az I. kötete (v. ö. Kaz. Lev. III: 165). 1791-ben egyetlen megmaradt részletét, *A szerelem tekintete* című kis dalt. közzé adta a Helikoni Virágokban.

2. Bartzafalvi Szabó Dávid: *Sieewart* klastromi története. Pozsony, 1787. A fordítást ismertette Kazinczy KMM. I: 178. V. ö. Dohány József: Werther hatások, 1909.

MÖLLER, HENR. FERD.

a) *Der Graf von Walltron oder die Subordination*, 1776. Dr. — Kónyi János: Gróf Valtron vagy a szubordináció. Pest, 1782.

b) *Sophie oder der gerechte Fürst*, 1777. Dr. — Osváld Zsigmond: Sofia avagy az igazságos fejedelem. Győr, 1786. V. ö. Bayer² II: 417.

c) *Die Zigeuner*, 1777. Vj. — Ling János: *A cigányok. 1796 előtt.

OLUFSEN (keresztneve a drámán nincs kitéve, Kayser sem ismeri).

Die goldne Dose. 1795. Vj. — Láng János: *A pikszis vagy a becsület regulája. 1795.

OVERBECK, CHRIST. ADOLF.

Der Knabe an ein Veilchen. 1778. Vers. — Szentjóni Szabó László: A rózsza, későbbi címén: A Czenczi rózsája. KMM. I: 195. 1788 89. Az eredeti 1., 2. és 6. versszakának szabad átdolgozása. V. ö. Szentjóni Szabó költeményei (kiadja Gálos) 221. l.

PAUERSBACH, JOS. VON I. II. F. Névtelen.

PERINET, JOACHIM.

a) *Prinz Schnudi und Erakathel.* L. Hafner a).

b) *Die Schwestern von Prag.* L. Hafner b).

PETERSEN I. II. F. OSSIAN.

PLÜMICKE.

Lanassa. L. II. C. Le Mierre.

RABENER, GOTTLIEB WLH.

a) Kazinczy Ferenczet atyja 1773—1774. meg akarta ismertetni Rabener szatiráival, hogy fordítson belőlük. Az atya 1774. márcz. 20. meghalt. s a terv nem valósult meg. V. ö. Pály. Eml. (Abafi) 22. l.

b) *Ein Traum von den Beschäftigungen der abgeschiedenen Seelen.* 1744. Prózai szatira. — Sz. S. J. (Szláv Sándor István): A testtől el-vált Lelkeknek Foglalatosságairól való álom, 1779. Megj. Pozsony, 1786. Rabnernek szatirái vagy-is gúnyoló Beszédei cz. alatt.

c) *Das Märchen vom ersten Aprile,* 1775. Prózai Szatira. — Sz. S. J.: Mese az első áprilisról, 1779. Megj. 1786. id. műben.

d) *Antons Pansa von Mancha.* Abhandlung von Sprüchwörtern, 1755. Prózai szatira. A szatirák közül négyet: Wem Gott ein Amt giebt, dem giebt er auch den Verstand, Kleider machen Leute, Ehen werden im Himmel geschlossen, Liste einiger thörichten Ehen, die auf Rechnung des Himmels geschlossen worden sind, lefordított Sz. S. J. (Szláv Sándor István) a következő címek alatt: Kit az Isten tiszttel meg-áld, Annak elég eszet-is ád, Madarat tolláról, Embert ruhájáról, A házasságok a mennyekből rendeltetnek, Némelly balgatag Házasságoknak egybehordása, mellyek az egek szám-adásáia kötettek össze, 1779. Megj. Pozsony, 1786. id. műben.

2. Az első kivételével a többi hármat lefordította Nagy János 1795-ben, versben, a harmadik és negyedik szatirát több önálló darabra tördelve. A Györött Nyájas muzsa cz. alatt megjelent vers-

kötetében olvasható 15 «gunyoló vers» a következőképen felel meg Rabener szatiráinak: I. A ruházatról (Kleider stb.), II. ... A házasságok mennyekből rendeltetnek, III. A szépségre tekintő házasságról, IV. A házassulandók számára józan tanács, V. A haszon fejébe szerzett házasságról (Ehen... im Himmel...), VI. Némelly balgatag házasságoknak egybe hordása, mellyek az egek szám-adására köttetnek össze, VII. Egy özvegy aszszonyinak férjhez menéséről, VIII. Ugyan a most említett doktornak második házassága, IX. Ostoba leánynak választása, X. A figyelem nélkül való házasság kötéséről, XI. A bizonyos névre tekintő házasságról, XII. A házasságot szerző vén banyáknak javallásáról, XIII. A kora házasságról, XIV. Egy tutornak gondviseléséből származott házasságról, XV. A szemérmes aszszonyinak választásáról. A mint az egyező címek (I. II. és VI. szat.) mutatják, s a részletes összevetés kétségtelenné teszi, Nagy János szatiráit nem az eredetiből fordította, hanem Sz. S. J. prózai fordítását írta át versbe, ragazkodva, a mennyire a kötött forma engedte, az előtte álló magyar szöveghez.

3. Az előbbiektől az Ehen werden im Himmel geschlossen című szatirát az irodalomtörténet tanítása szerint lefordította versben Fekete János gróf (v. ö. IK. 1901 : 27, 439; Morvay, Fekete János 236. l.). Fekete azonban nem a szatirát fordította, csak a címét: «Égben rendeltetnek minden házasságok» s ezt egy eredeti verse első sorának használta föl. E rövid, pár soros, bizonytalan keletű versében Rabener módjára, de tőle teljesen függetlenül tréfalkozik a házasság életén. Főnmaradt kéziratban Magyar Munkái I : 152.

e) Szentjóni Szabó idilljeit, melyek Töredékek R... munkáiban címet viselnek, Toldy nyomán a legújabb időkig tévesen tartották Rabener-fordításoknak. V. ö. IK. 1908 : 60 s k. lk.

RAMLER, KARL WILHELM.

Lyrische Blumenlese, két kötet több könyvre osztva, 1774—1778. Versgyűjtemény részint magának Ramlernek, részint másoknak a szerkesztőtől gyakran önkényesen átalakított verseiből. A versek szerzői nincsenek megnevezve. E gyűjteményből több dalt lefordított, ill. átdolgozott Verseghy Ferencz, még pedig Lessingnek két említett [I. Lessing c) és g)], a Blumenlesében olvasott dalán kívül az a)-val jelzettet, mely Pesten, 1791. a Rövid értekezések a muzsikáról cz. gyűjteményben, a β)-vel jelzettet, mely 1792. a KMM.-ban (II : 131), s a γ)—ν) jelzetűeket, melyek Pesten 1793. a Mi a poézis című kötetében jelentek meg. Egyenként:

a) An die Westwinde (II : 36 dal) = Thirzis üzenettye; β) Antwort auf eine Aufforderung zur Freundschaft (II : 19) = A barátság, későbbi címén: Rozilishoz; γ)—δ) Der Liederdichter (III : 1) és An die Muse (I : 1) = A magyar kisasszonyokhoz, mely az alapgondolatot s a 10. versszakot az előbbiből vette, a 11.. 12. versszakot az utóbbiból; ε) An die Rose (IV : 20) = A rósához; ζ) Chloris an die Nachtigall (I : 7) = Klóris a fülemiléhez; η) Der Sieg über Agathon (I : 10) = Az egyenetlen hartz; θ) Chloe (I : 13) = Szenderedő Thirzise; c) Die Schamröthe (I : 18) = A szemérmes leány; x) Arkadisches Ge-

sprach (I: 14) = Dámon és Dóris, mely a két versszakból álló költeményt a versszakok végén pár szólammal kibővíti; λ) Hymens Vorschlag (I: 24) = A házasság Istene; μ) An eine Spröde (I: 42) = A hideg vérű leányka, bővített fordítás; ν) Klagen (VI: 7) = Fillisnek panaszi. V. ö. Verseghy kisebb költeményei (kiadják Császár-Madarász) 344—355. l.

RAUTENSTRAUCH, JOH.

Der Jurist und der Bauer, 1773. Vj. — Aszalai János: *A prókátor és a paraszt. 1794.

RICHTER, JOSEF.

Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d' Wienstadt. Aufgefangen und mit Noten herausgegeben von einem Wiener. 1785. Szatirikus röpívek. — Gvadányi József gróf: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. Pozsony és Komárom, 1790. A szatira második felének tárgya, célzata, elményi részletei, szójátékai vezethetők a német szatírára vissza, van kapcsolat a két hős alakja s a szatira hangja közt is, s az irodalmi formája (a valóság elhitetését célzó fictio) is hasonlít amazéhoz. Gragger Róbert közlése.

ROMANUS, KARL FRANZ.

Krispin als Kammerdiener, Vater und Schwiegervater, 1756. Vj. — Kelemen László: *Garabontzai vagy Inas, Atya, Nász, mind egy személyben, 1792. V. ö. Bayer² II: 414.

RUDOLPHI, CAROLINA.

Das Veilchen und der Dornenstrauch, 1781. Vers. — Id. Ráday Gedeon: A violácska és rózsa. a 80-as évek közepéről. A mint maga Ráday megjegyzi, versét az eredetit «szabadon követve» írta.

SALIS-SEEWIS, JOH. GAUDENZ VON.

a) *Lied* (Traute Heimat meiner Lieben...) 1793 előtt. Vers. — Kis János: Hajósénékének bevezető szólama a német költemény kezdetének fordítása. V. ö. EPhK. 1911: 456.

b) *Tündeley*. 1793 előtt. Vers. — Kazinczy Ferencz: Az álomt 1794. V. ö. Kazinczy levelét Kis Jánoshoz 1794. márcz. 17. (Kaz, Lev. II: 347—348), hol Kazinczy az eredetit s a maga fordítását is közli.

SCHIKANEDER, EMANUEL.

a) *Die Postknechte oder die Hochzeit ohne Braut*, 1792. Vj. — Ságly Ferencz: A posta kotsisok avagy a menyasszony nélkül való lakodalom, Pest, 1792—1793. MJSz. III. k. 4 db.

b) *Die Lyranten*, 1776. Operaszöveg. — Szabadon lefordította és megzenésítette Szerелеmhegyi András: A lantosok, 1793. V. ö. Bayer² II: 419.

c) *Der Feuerlärm*, helyesen: Das abgebrannte Haus. Nyomtatásban nem jelent meg. — Varsányi Ferencz: A tűzi lárma, 1793. V. ö. Bayer² II: 420.

d) *Der wolltätige Derwisch* (más czímén: Die Zaubertrommel; így is: Die Schellenkappe), 1794. Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: A jó-tévő szarándok, vagy-is a tsörgő sapka, Pest. 1795. Bayer¹ II: 307.

e) *Die Zauberflöte*, 1791. Operaszöveg.

1. *Csokonai: A boszorkánysíp, 1794. V. ö. Ferenczi, Csokonai 42. és 51. l.

2. A 2. 7. 10. 11. 13. 15—17. 20. áriáját lefordította Verseghy Ferencz s önálló költeményekké téve őket a következő címekkel látta el: Madarász, Pamina és Papageno, Sarastro és a kar (csak az 1. versszak fordítás, a 2. eredeti), A szónok és a pap (csak az 1. versszak fordítás, a 2. eredeti), Monostatos, Sarastro, A gyéniusok, Pamina, Papageno (rövidítve) 1794. V. ö. Verseghy kisebb költeményei 360 s k. lk.

3. A 11. áriát lefordította Batsányi János: A szólló s egy pap, 1794—95. Kézirata az Akadémiában. (Kazinczy, Budai papirosaim.)

f) *Der redliche Landmann*, 1792. Vj. — A magyar játékszíni társaság: A jószívű mezei gazda, 1795. V. ö. Bayer² II: 420.

SCHILLER, FRDR.

(V. ö. Heinrich Gusztáv: Schiller hazánkban. Könyvészeti kísérlet. EPhK. 1885: 648. Pótlékok hozzá 1886: 198, 850, 1887: 94, 409. Továbbá: Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. 1912.)

a) *Die Räuber*, 1781. Dr.

1. Kováts Ferencz: *A hegyi tolvajok, 1789. V. ö. Mérey kéziratossal följegyzését (Bayer¹ II: 415). Az adat kétes, lehet, hogy pusztán Mérey tévedése, a ki Darvas János helyett Kováts Ferenczet teszi meg fordítónak. Többi forrásunk nem tud semmit Kovátsnak állítólagos Räuber-fordításáról. V. ö. Bayer² I: 147—148 és Kaz. Lev. II: 576—577.

2. Darvas János (nem Ferencz!): Moor Károly a Schiller Tolvaiban. Orpheus II: 70—73. l. 1790. Mutatvány a még 1790. elkészült fordításból. Állítólag megjelent nyomtatásban is 1793. V. ö. Bayer id. mű 15. l.

3. Wesselényi István báró 1790. fordítja vg. *Moor Károly cím alatt s el akarja juttatni Kazinczyhoz. V. ö. Kaz. Lev. II: 5—6.

4. Bartsai László: A tolvajok. Kolozsvár, 1793. EJGy. II. sz. kazs, 1 db. V. ö. Bayer² I: 152. A fordítás Vörösmarty szerint, a ki 1837. szept. 18-iki előadása alkalmával megbírálta (Vörösmarty Összes munkái VII: 89—92), «borzasztó».

b) *Don Carlos*, 1787. Trag.

1. Bárány Péter (nem János!): *Don Carlos, 1790. V. ö. Bayer² I: 146.

2. Kazinczy Ferencz Don Carlos-fordításának töredéke, az első

24 sor. [Költemények (Abafi) II : 222]. Toldy (M. Költ. Élete II : 18) 1790-re, Váczy (Kazinczy Ferencz, Költők és írók, 29. l.) a 90-es évekre teszi. Valószínűleg 1793-ból való. Az eredeti kézirat az Akadémia kéziratárában (Kazinczy Ferencz, Studiumok 2. sz.).

3. Ismeretlen író * kéziratoss fordításáról tesz említést Mérey. V. ö. Bayer id. mű. Nem maradt reánk, de nem lehetetlen, hogy az 1. alatti volt.

c) *Die Verschwörung des Fiesco zu Genua*, 1783. Trag.

1. Kováts Ferencz: *Gróf Fiesco. Készül 1790, kész 1791. V. ö. Bayer² I : 148.

2. Darvas Ferencz: *Fiesco vagy a pártütés Genovában. 1790 előtt. Mérey adata, kétes.

d) *Die Götter Griechenlands*, 1788. Vers. — Kis János: Hymnus a bölcseséghez, 1792. Ösztön, ritmus. menet. V. ö. EPhK. 1911 : 452—453.

e) *Kabale und Liebe*, 1784. Trag. — Ihászi Imre: *A szerelem és szövevény, 1795. Elnemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422.

SCHINK, JOH. FRDR.

a) *Lie bezähmte Widerbellerin*. L. II. F. Shakespeare d).

b) *Gianetta Montaldi*, 1777. Trag. — Ismeretlen író lefordítja *1793. V. ö. Bayer² I : 149.

c) *Die Leidenschaften*, 1790. Trag. — Ismeretlen író fordítja *Gyűlölség és szeretet cz. alatt 1793. V. ö. Bayer² I : 149.

SCHLEGEL, JOH. ELIAS.

Der geheimnissvolle, 1746. Dr. — Ismeretlen szerzetes lefordította A titkos cízzel. A fordítás kora bizonytalan, vg. a 60-as, 70-es évekből. V. ö. IK. 1910 : 309 s k. lk.

SCHLETTER, SAL. FRDR.

Lohn und Strafe, 1791. Dr. — Mérey Sándor: *Jutalom és büntetés, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

SCHMID, CHRT. HEINR.

a) *Graf Essex*. L. II. F. Banks.

b) *Fayel*. L. II. C. D'Arnaud.

SCHRÖDER, FRDR. LUDW.

a) *Hamlet*. L. II. F. Shakespeare b).

b) *Der taube Liebhaber*. L. II. F. Pilon.

c) *Wer ist Sie?* L. II. F. Moor.

d) *Die Kinderzucht*. L. II. F. Shakespeare e).

e) *Der Fährdrich*, 1782. Dr. — Kelemen László: A zászló-tartó vagy a hamis gyanu, 1793. V. ö. Bayer² II : 414.

- f) *Stille Wässer sind tief*. L. II. F. Beaumont.
- g) *Irrthum in allen Ecken*. L. II. F. Goldsmith.
- h) *Glück bessert Thorheit*. L. II. F. Lee.
- i) *Der Ring*. L. II. F. Farquhar.
- j) *Das Blatt hat sich gewendet*. L. II. F. Cumberland.
- k) *Der Diener zweier Herren*. L. II. D. Goldoni b).

SCHRÖTER, CARL F.

Die grosse Toilette, 1788. Vj. — Lehner András: *A nagy pipere. V. ö. Bayer² II : 416.

SEIDEL, KARL AUG.

- a) *Die Macht der Kindesliebe*, 1789. Dr. — Bartsai László: A gyermeki szeretetnek ereje. Kolozsvár, 1793. EJGy. I. szak. 2 db.
- b) *Die Stiefsöhne*, 1790. Dr. — Gvadányi János: A két mostoha fiak vagy az erkölcsös nevelés szül nemes sziveket. 1795.

SINTENIS, CHRISTIAN FRDR.

Hallo's glücklicher Abend, 1783. Reg. — Gelei József: Hallónak boldog estvéje. Pozsony, 1788. V. ö. Beöthy. II : 174.

SODEN, JULIUS GRAF VON.

- a) *Ernst Graf von Gleichen*, Gatte zweier Weiber, 1791. Dr. — Károly Ferencz: *Gróf Baranyi, két feleség férje. 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422. Bayer más helyt (¹ I : 329 és II : 374—375) Méreytől eltérőleg Láng Ádám Jánosnak tulajdonítja a fordítást. Láng vg. csak színre vitte Károly fordítását.
- b) *Ignez de Castro*, 1784. Trag.
  - 1. Vg. e dr. fordításán dolgozott 1793-ban *Kásztrói Ágnes cím alatt egy ismeretlen erdélyi író. A dráma címét említi Bayer² I : 150.
  - 2. Dugonics András: Batori Mária, Pest, 1795. Jeles történetek, II. k. 1 db. V. ö. Heinrich O. K.-i kiadásának bevezetését.

SONNENFELS, JOSEF.

Das Opjër. 1765. Pásztorjáték. — Révai Miklós: Az áldozat. Pásztorjáték egy nyilásban. Elegyes versek, Pozsony, 1787.

SPIESS, CHRISTIAN HEINRICH.

- a) *Maria Stuart*, 1784. Trag. — Egy névtelen erdélyi író fordítja * 1793-ban.
- b) *Das Ehrenwort*, 1790. Vj.
  - 1. Egy névtelen író fordítja 1793-ban A parolára fogadás cz. alatt. V. ö. Bayer² I : 149.
  - 2. Lehner András: *A becsületre tett fogadás. 1795. V. ö. Bayer² II : 416.

c) *Die Perrücken oder Der Diener ist klüger als der Herr.* Ez az egyfölvonásos vj. csak 1802. jelent meg, ha tehát Mérey adata (v. ö. Bayer² II : 416) helyes s az ő magyar egyfölvonásosa, Mérey Sándor: A ravasz asszony vagy A paróka, 1793. valóban Spiesz drámájának fordítása, akkor föl kell tennünk, hogy kéziratból ismerte.

d) *Clara von Hocheneichen*, 1790. Dr.

1. Egy névtelen erdélyi író fordítja 1793. *Hocheneichen Klára cízzel. V. ö. Bayer² II : 149.

2. Ihászi Imre: *Makkfalvy Ágnes (más jelentések szerint: Makfalvi Anna, ill. Sarolta), 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422, I : 172, Bayer¹ II : 378—379.

e) *General Schlenzheim und seine Familie*, 1785. Dr. — Ihászi Imre: *Slenzshajn. 1794. V. ö. Bayer² II : 413.

f) *Die Mausfalle oder die Reise nach Egypten*, 1786. Vj. — Aszalai János: *Az egyiptomi út vagy Így fogják az egeret. 1795. V. ö. Bayer¹ II : 376—377, hol a szerző kétesnek, ifj. Stephaniének vagy Spiessnek jeleze.

STEPHANIE, GOTTLIEB

(der jüngere. V. ö. Zolnai Béla cikkét Irod. tört. 1913 : 334).

a) *Peter Zapfl oder die Schatzgrüber*, 1776. Vj. — Kelemen László: Tsapó Péter vagy a kints-ásók. Pest, 1792.

b) *Die Wirthschafterin oder Der Tambour bezahlt alles*, 1770. Vj. — Kelemen László: A gazda asszony, avagy megfizet az öreg harang. Pest, 1792. V. ö. Bayer² II : 414.

c) *Die abgedankten Officiere*, 1770. Vj. — Kelemen László: *A szolgálatból kimaradt katonatisztek. 1793. V. ö. Bayer¹ II : 382—383.

d) *Die eingebildeten Philosophen.* Nyomatásban nem jelent meg. Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: A magokkal elhitetett filozofusok. Pest, év nélkül (1793).

e) *Der Deserteur aus Kindesliebe*, 1773. Dr.

1. Ungvári János: *A szökött katona. 1793.

2. Vg. ezt a dr.-t ford. Kováts Ferencz *A szökött katona 1789 körül.

f) *Der Oberamtmann und die Soldaten*, 1. II. E. Calderon, a).

STOLBERG, CHR. GRAF VON.

An die Unbekannte, 1775. Vers. — Szentjóni Szabó László: Az én szeretőm, 1791 előtt. Rövidített nagyon szabad átdolgozás. Gálos Rezső közlése.

STOLBERG, FRDR. LEOP. GRAF VON.

a) *An den Abendstern*, 1773. Vers.

1. Kazinczy Ferencz: Az esthajnalhoz. BMM. 1787 : 767, másodsor KMM. I : 4, 1788, harmadszor Helikoni Virágok 1790. Kazinczy maga «csaknem fordítás»-nak nevezi. Ez szerénykedés. Igen szabad utánczás.

2. Dayka Gábor: Az esthajnalhoz, 1793—1796. V. ö. Dayka költ. (Abafi) 7. 1. A 4. versszakot nem fordítja, egyébként híven tolmácsolja az eredetit.

b) *Sie an ihn. Auf einer Herbstreise*, 1782. Vers. — Kazinczy Ferencz: A téli utazás, báró Prónay Ágnesnek, a clavocin mellé, 1788. Későbbi czíme A félénk Leány (1788), végül Az elkésődött leány. Így jelent meg Orpheus. II: 141. 1790 s Helikoni Virágok, 1791. Kazinczy szerint (Kaz. Lev. II: 226) «Gróff Stolbergnek ugyan ennyi sorú s Syllabájú éneke szerint» készült. Kazinczy nem nevezi meg a pontos forrást, de megállapítása helyes. A kis vers külsőségekben hű mása az eredetinek. Nemcsak a sorok s bennük a szótagok száma egyezik, hanem a két vers ritmusa s a rímek elhelyezése is. Tartalmilag azonban nagyon szabad átdolgozás, az eredeti gondolatait és képeit többször más hasonlókkal pótolja, jóformán alig maradt belőle több, mint az alapgondolat s a hangulat.

TRAUN, KARL EMANUEL, GRAF VON.

Almanzi, 1781. Dr. — Seelmann Károly: *Almánzi*, 1793. Bayer József szíves közlése.

TRENCK, FRDR. FREIHERR VON DER.

a) *Des Friedrich Freiherrn von der Trenck merkwürdige Lebensgeschichte*. Von ihm selbst. . . geschrieben, I—III., 1786—87. Regényes életrajz. — (Ungi Pál:) Báró T. Friderik emlékezetre méltó életének históriája. Irattatott magától, I—III. Hely megnevezése nélkül, 1788. Névtelenül jelent meg, a fordító nevét a BMMusa 1788: 176 árulja el. Ballagi Géza szerint (A politikai irodalom, 472) Tállyai Dániel adta ki.

b) *Macedonischer Held*, (1760) 1773. Politikai költ. — L. . . k. . . ts J. . . os (Laczkovits János): A matzedoniai vitéz, stb. Hely nélkül, 1790.

c) *Glückwunsch an die Ungarn*, 1790. Költ.

1. Névtelen: Jó szerentse kívánása a magyarokhoz. Buda, 1790.

2. Szerencsértetés a magyarokhoz. Pest, Buda, Kassa, 1790.

3. Sáray Sámuel: Szerentse kívánás a magyarokhoz, Orpheus, II: 6. 1790.

4. Gy. Cs. I. (Gy. Csépany István): Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz. Hely nélkül, 1790.

d) Egy ismeretlen czímű (Wurzbach sem említi) vg. nyomtatásban meg sem jelent költ.-ét lefordíttatta és a saját neve alatt kiadta B. Trenk Friderik: A nemes magyarokhoz írt idézés. Hely megnevezése nélkül, 1790.

UZ, JOH. PETER.

a) *Der Traum*, 1749. Költ.

1. Révai Miklós: Álom, 1779. (Kézirat a Nemz. Múz.-ban.) Egészben hű, csak itt-ott szabad ford., sorszám megtartva, ritmus eltérő, rím nélkül.

2. Gy. Tsépany István: Álom, Orpheus, II: 186. 1790. Szabad fordítás.

b) *An Galathee*, 1754. Költ. — Verseghy Ferencz: A vén ieányok. Pest, 1793 a Mi a poézis cz. kötetben. Az eredetinel bővebben

kivitt, de kerekebben megkomponált, kiélezettebb pointeű fordítás. V. ö. Verseghy kisebb költ. (Császár-Madarász) 356. l.

c) *Die Geliebte*, 1749. Költ. — Kis János: A jövődébéli szerető, 1793. V. ö. EPhK. 1911 : 456.

VOSS, JOH. HEINR.

a) *Weihe der Schönheit*, 1794. Költ. — Kis János: A szépség felszentelése. 1794—1796. Szabad fordítás.

b) *Die Dichtkunst*, 1795. Költ. — Kis János: A költés mester-sége. 1795—1796. Szabad, rövidebbre vont fordítás (az eredeti 3—4. versszakát egybe vonva össze 5 helyett 4 versszak).

WEBER, VEIT (Sagen der Vorzeit).

Der Harfner, 1787. Elb. — Kazinczy: A vak lantos. 1793. elkészült (v. ö. Kaz. Lev. II: 298), megj. Pozsony, 1794. (Goethe Sztel-lája mellett.)

WEIDMANN, PAUL.

a) *Der Bettelstudent oder das Donnerwetter*, 1776. Vj. — Ungvári János: *A kolduló deák vagy az égi háború, 1792.

b) *Der Dorfbarbier*, 1786 (?). Vj. — Péterli György: A falusi borbély, 1796 előtt. A német vj.-ot zenére tette Johann Schenk (1795), s innen kezdve rendszerint Schenk neve alatt szerepel. (V. ö. Bayer² II : 418.)

WEISSE, CHRISTIAN FELIX.

a) *Romeo und Julie*, 1767. Trag. — Kún Szabó Sándor: Romeo és Julia. Pozsony, 1786. V. ö. Bayer² I : 107.

b) *Richard der Dritte*, 1759. Trag. — Mérey Sándor: *Tongor vagy Komárom állapotja a VIII. században. 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 423.

c) *Die verwandelten Frauenzimmer*. L. II. F. Coffey.

WERTHES, FRDR. AUG. CLEM.

Niklas Zrini oder die Belagerung von Sigeth, 1790. Trag. — Gy. Cs. I. (Csépan István): Zríni Miklós; avagy Sziget várának veszedelme. Komárom, 1790.

WIELAND, CHRISTOPH MARTIN.

(V. ö. Heinrich Gusztáv, Wieland hazánkban. EPhK. 1900: 555—557.)

a) *Geschichte des Agathon*, 1766—67. Reg.

1. Egy részletét, az utolsó könyv pár lapját, lefordította Orczy Lőrincz báró 1778 legvégén s Wieland Agathonnyának utolsó könyvéből ezímmel B. O. L. betűk alatt közölte a KMM. I : 204 s k. lk. 1788/89.

2. Az Agathon olvasásán fölbuzdulva, annak mintájára akarta regényben megírni Kisfaludy Sándor 1795. Medina Máriával folytatott szerelmi viszonyát. (V. ö. Császár, Kisfaludy Sándor 49. l.)

b) *Die Grazien*, 1770. Költ.

1. Ányos Pál: Érzékeny levelek cz. költemény-ciklusának IV. része a Grazien I. könyve egy kis részletének hű fordítása, az egész ciklus pedig egy külső mozzanattal, hogy a verses szöveget prózával váltogatja, emlékeztet Wieland szóban forgó művére. V. ö. Ányos Pál versei (Császár) 269—270. l.

2. Kazinczy Ferencz már 1791. gondolt a Grazien lefordítására (levele Wielandhoz 1791. jan. 8. EPhK. 1913 : 631. l.), 1793. hozzáfogott s Kis Jánosnak mutatványokat is küld belőle (v. ö. Kaz. Lev. II : 298 s k. lk.), de a mennyi belőle elkészült, 1794 őszén elveszett (v. ö. u. ott 384. l.). A Grazienre czéloz Kaz. Lev. II : 399, mikor említi, hogy budai fogságában Wielandból fordít «holmi»-t. A fordítás (az I. k. és a II. egy része) ránk is maradt. (Akadémia, Kazinczy, Budai papirosaim.)

3. Csokonai: A gratiák, későbbi címén: A kellemeik, a 90-es évek első feléből. Töredék. V. ö. Csokonai költ. (Toldy, 1844) LXXXIX. hasáb.

c) *Araspes und Panthea*, 1760. Elb.

1. Kováts Ferencz: Araspes és Pánthea, 1786.

2. P***: Araspes és Panthea. Kolozsvár, 1794.

d) *Lady Johanna Gray*, 1758. Trag.

1. Kováts Ferencz: Gray Johanna, 1788. (V. ö. Kaz. Lev. II : 577, Bayer² II : 416.) Mutatvány belőle: Figyelő (Abafi) IV : 69.

2. Iváncsai Vitéz Imre: *Johanna Gray, 1790. Arról, hogy fordítja, értesíti Kazinczy (Kaz. Lev. II : 70).

e) *Σωζοπάτης ματιόμενος, oder die Dialogen des Diogenes von Sinope*, 1770. Szppr.

1. Szentjóni Szabó László: Glycerium Wielandból, 1789. Megj. Orpheus, I : 44. 1790, azután a Helikoni Virágokban, 1791, és Szentjóni Szabó költeményei során 1791. Az eredeti 31. részének átköltése versebe. Forrására rámutatott már Kazinczy (Kaz. Lev. I : 469).

2. Iváncsai Vitéz Imre: Töredék a Wieland Diogeneséből. Orpheus, I : 35—39. 1790.

3. Kazinczy 1790. hozzáfog a *Σωζοπάτης* lefordításához (v. ö. Kaz. Lev. II : 17) s az egészet befejezve közzétette Sokrates mainomenos az az a szinopei Diogenesz dialogusai cz. alatt, Pest, 1793.

4. Sági Károly: Szokratesz Mainomenos avagy Diogenes beszéltetései 36. darabja. Egy (36.) dialogus fordítása. Pest, 1792 a Pesti magyar társaság kiadásának első darabja.

f) *Empfindungen eines Christen*, 1757 (későbbi címén: Psalmen, 1769). Hű fordítását adta Wályi K. András: Keresztyén érzékenységei. Kassa, 1789. Másodszer u. ott 1791. V. ö. Kaz. Lev. I : 423—424.

g) *Die Abderiten*, 1774. Reg. Kazinczy 1791. tervezte lefordítását (v. ö. id. levelét Wielandhoz), de tervét nem valósította meg.

h) *Neue Göttergespräche XIII*. 1790 Szppr. — B. (valószínűleg Batsányi János): Beszélgetés. Juno, Szemiramis, Aspazia, Livia és Erzsébet angliai királyné. KMM. II : 327 és 452. 1792.

i) *Musarion, oder die Philosophie der Griechen*, 1768. Költ.

1—2. Dayka Gábor * 1793. két ízben is fordította, először páros rímű Zrinyi sorban, azután nyugateurópai formában. Egyik kísérletével sem lévén megelégedve, mindkettőt elégette. V. ö. EPhK. 1913: 236—237. l.

3. Kis János: Musáron, vagy a Gratiák philosophiája cz. alatt megkezdte fordítani 1795. de csak 1800. fejezte be.

j) *II. Richard*. L. II. *F. Shakespeare*, a).

ZACHARIÆ, FRDR. WILHM.

a) *Milton* ford. L. II. *F. Milton*.

b) A *Fabeln und Erzählungen* cz. verses mesegyűjteményből, 1771, négy mesét: *Der Adler und der Wiederhopf*, *Der gefangene Trompeter*, *Die junge Frau im Beichtstuhl*. *Der unvermuthete Ehe-segen* elég híven lefordított Sz. I. (Szüts István) Sas és babuka. A trombitás, A gyónó asszony, A házasság váratlan gyümöltse cím alatt Erköltsi és elegyes versek cz. gyűjteményében, Pozsony és Komárom, 1791.

c) *Der Schnuptuch*, 1754. Komikus eposz. — *Csokonai: A kezkenő, a 90-es évek első feléből.

ZIEGLER, FRDR. JUL. WILHM.

a) *Eulalia Meinau*, 1791. Trag. — Bethlen Elek gr.: *Eulalia és (?) Meinau*. Év nélkül, vg. 1793 körül. V. ö. Figyelő, XVII: 149.

b) *Weltton und Herzensgüte*, 1793. Dr. — Ernyi Mihály (nem Fejér György, mint Bayer² II: 412): *A szokás megköti a józan érzést vagy világ hangja, szív jó volta. 1794. V. ö. Bayer¹ II: 382—383.

c) *Mathilde Gräjin von Giessbach*, 1790. Trag. — Lehner András: *Vashalmi Jerte. 1794. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II: 422.

d) *Der seltsame Onkel*, év nélkül. Vj. — Kelemen László: *A különös nagybátya. 1795. V. ö. Bayer² II: 414.

e) *Die Pilger*, 1791. Dr. — Lehner András: *A szarándokok. 1795. Nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II: 422.

f) *Das Inkognito*, 1792. Vj. — Mérey Sándor: *A fejedelem titkos utazása. 1795. V. ö. Bayer² II: 417.

g) *Rache für Weiberraub*, 1790. Dr. — Mérey Sándor: *A megboszult feleséragadás. 1795. Atdolgozás, nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II: 308.

B) Névtelenül megjelent vagy ismeretlen szerzőjű művek.

a) *Der Bräutigam und Braut in einer Person*. Vj. (Ily című vj.-ot nem ismerek, talán ifj. Stephanie Der unglückliche Bräutigam, 1772.) — Gindl József: *Cserei Krisztina, 1795. V. ö. Bayer² II: 412.

b) *Der hassische Offizier in Amerika*. Vj. — Szabadon fordította Seelmann Károly: A Hassziai hadi tiszt Amerikában, Kolozsvár és Nagyszében, 1793.

c) *Die Erzieher*. Dr. — Fejér György: A nevelők, Pozsony, 1790. V. ö. Bayer² II : 418.

d) *Fanni und Mandeville*. Dr. — Seelmann Károly: Fanni és Mandeville, 1792. V. ö. Bayer² II : 418.

e) *Geschichte des Herrn Andreas Jelky*, Wien, 1779. Elb. — Sándor István: Jelki Andrásnak, egy született magyarnak, történetei. Győr, 1791.

f) *Glaubens-Streit zwischen den Luther, Calvin, Zwingl und Ario*. Vers. — Névtelen: Hitbéli vetélkedés Luther, Kálvinus, Zwingel és Arius között. A nyomt. helye nélkül. 1788.

g) *Heerfort und Klärchen*, 1785. Reg. — Ezt az «etwas für empfindsame Seelen» alcímmel a szerző megnevezése nélkül megjelent német regényt magyarra fordította Sz. I. (Szűts István): Herfort és Klárka. Valami az érzékeny sziveknek kedvéért. Pest, 1792 — 1793. (Két részben.)

h) *Der Nachtwächter*. Operaszöveg. — Szerelemhegyi András: Az éjjeli vigyázó, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 419.

i) *Orpheus und Eurydice*. Opera. — Kónyi János: Orfens és Euridice. Pest, 1774. (Schink hasonló cz. dr.-ja 1777., egy dán opera, K. Fr. Cramer német fordításában, 1787. jel. meg.)

j) *Phyllis an der Quelle*. Elb. költ. a XVII. század végéről vagy a XVIII. sz. elejéről. Szerzője ismeretlen; a vers vg. francia eredetire megy vissza. (Megvan a Meusebach-féle dalgyűjteményben [Volkslieder, 1786], két változatban is.) A verset szabadon, de nagy művészettel átdolgozta magyarra 1770 körül Faludi Ferencz Phyllis cz. alatt, a versmértéket utánozva, a szótagszámot s a rímelhelyezést pontosan megtartva. A magyar szöveg értékben meghaladja mintáját. Idegen eredetét már az EPhK. 1903 : 30—31. említettem, a pontos forrást Trostler József kutatta ki.

k) *Der Ritter vom goldenen Sporne*. Dr. — Ihászi Imre: *Turi György, az aransarkantus vitéz, 1794. Átdolgozás, több más daraból összetoldozva, nemzetiesítés. V. ö. Bayer² II : 422.

l) *Der Schreiner*. Vj. — Pecse Mátyás: *Az asztalos, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

m) *Der Schulgelehrte*. Vj. (Bayer² II : 416 szerint Kotzebuetól!). — Láng János: *Az iskolai tudós, 1793.

n) *Weiberlist*, a nyomt. helye nélkül 1753. Vj. — Bodnár Antal: *Az asszonyi fortély vagy férjfiak jól megjegyezzétek, 1794.

o) *Die Wiege*, Vj. — Krammer Boldizsár: *A bölcső, 1796 előtt.

C) Ismeretlen német művek fordításai.

ANDRÁD SÁMUEL.

Elmés és mulatságos rövid anekdoták, melyeket iminnen amonnan vallogatva egybe-gyűjtött. 2 darab. Bécs, 1789—1790. V. ö. Katona Lajos, Ethnographia, 1901 : 41—42.

ÁNYOS PÁL. [V. ö. Ányos versei (Usászár) 260 s k. lk.]

a) Az isteni gondviselés, 1780, megj. 1785 (Énekes könyv, Székesfehérvár) és KMM. I. 65. 1788-89. Költ. Batsányi szerint németből.

b) Batthyáni Károly halálán, 1782. Vers. Maga Ányos czéloz versében fordított voltára, Batsányi határozottan állítja, hogy a fordítás németből történt.

c) Hiv barátinak hivatól fájdalmas elválása, 1782—1784. Vers. Batsányi szerint németből, de vg. eredeti.

BARANYI LÁSZLÓ.

Mulatságos beszélgetés, vg. a 70-es évekből, megj. Pozsony, 1797. Bohózat.

BÁRÓTZI SÁNDOR.

Amália története, 1790. megj. Bécs, 1810. Reg. Forrása talán a következő három, tőlem csak czímük szerint ismert német regény valamelyike: Begebenheiten eines tugendhaften Frauenzimmers, 1764; Amalia, eine englische Anekdote nach d'Arnaud, 1783; Amalia und Karl, év nélkül.

BESSENYEI GYÖRGY.

Tzerim Cariteshez (Próbára fordított magyarság németből). Szppr. (műlévél). A Holmi, Béts, 1779. (268- 279. l.)

BOD PÉTER.

Szent Hilárius, 1760, ² bizonytalan korú, ³ 1768, ⁴ 1789. Tréfás kérdések és feleletek. Fordított voltára utal az előszó; forrása valamilyen német anekdota-gyűjtemény. V. ö. Figy. IV : 23.

DAYKA GÁBOR.

Kézirati hagyatékában, az ú. n. Sk.-ben (Sárga kötet, Sárospataki könyvtár) van több regényes életírás, czímük szerint: Jézus, Socrates, Damon és Pythias, Marcus Aurelius, Antoninus Pius, Julianus, Diogenes és Alexander, Ferdinandus Catholicus, Cortes, Pizarro, VII. Gergely, Johanna Gray, Essex, II. József. (V. ö. Szemere Pál levelét Kazinczyhoz 1810. decz. 27. Kaz. Lev. VIII : 232.) E prózai életírások közül a II. József czímen említett igazi czíme Novella s már Kazinczy «regé»-nek nevezi; a Damon és Pythiast, melynek tárgya a Bürgschaft-motivum, közölte Gálos Rezső EPhK. 1913 : 231 s k. lk. Az elbeszélések német eredetére Szemere is (id. levelében), Kazinczy is utal.

CZINKE FERENCZ.

A hegyfalvi, történetbéli képszálának magyarázatja. Pécs, 1789. Költ. A czímlap szerint szabad ford. németből.

DUGONICS ANDRÁS.

a) Etelka, 1786. megj. Pozsony és Kassa, 1788. ² Pozsony és Pest 1791. Reg. Valamilyen német szentimentális regény szolgált alapjául (a politikai tendenzia bevitelét Barclaytól tanulta). V. ö. Prónai, Dugonics, 114 s k. lk. -

b) Etelka Karjelben, 1794. Dr. L. II. F. Shakespeare, f)—g).

FARKAS ANTAL.

Erkölesi iskola. Kassa, 1790. 24 rémregényszerű elb. (több, p. o. Riptzél, a dánus országbeli részeges paraszt, ponyvára is került). A német forrásra a címnap utal.

FÖLDI JÁNOS.

Egy kevély széphez, 1790. Vers. Az első sora egy ismeretlen német költemény kezdő sorának (Stolze Schöne, fahre hin . . .) fordítása. Vg. valamilyen Musen-Almanachból. V. ö. Kaz. Lev. II : 122.

G. 1.

Az által változott törpe, Uránia, I : 20, II : 1 s k. lk. 1794. Elbeszélés. A cím szerint: Gróf H . . . l-né írásaiból. A mint a «törpe» mellé zárójelbe tett «Zwerg» mutatja, németből.

HRIÁGJEL MÁRTON.

Luther Márton házasodik, L. M. ördögöt üz, 1753, L. M. haláláról, vg. 1758. Ismeretlen, 1731-ből való német krónika után. V. ö. Bobory Zoltán, A hanyatlás korának elb. költ. 49. s k. lk.

KAZINCZY FERENCZ.

Édes aggódás, más címén : Az elhagyott leány, 1788. Vers. Német forrást említ Kaz. Lev. II : 299.

KÁRMÁN JÓZSEF (?).

A kincsásó, Uránia, III : 1. s k. lk. 1794. Elbeszélés. Alapja «régii krónika», vg. német. V. ö. Gyulai, A magyar irod. tört. 1807-től (könyomatos ívek) 36. l.

KIS JÁNOS.

A szépség, 1794. Vers. Toldy szerint német költő után. V. ö. Kis versei (Toldy, 1846) 459. l.

KOVÁTS FERENCZ.

a) - e) Öt mese : A Házi Tanító, A Légy és a Hangya, A Kalamász Kőcsög és a Szekér, A Publikán madár és a Tyúk, A Szüzesség

a 80-as évek felé készült kéziratos gyűjteményében (Beöthy Zsolt tulajdona) kétségtelen német eredetiek fordításai.

MÉSZÁROS IGNÁCZ.

a) Három napkeleti történetek (A megbosszúzott Osiris, A szeretetnek temploma avagy Zelitis és Zophire, A szeretetnek győzedelme avagy Arsan és Sofia) bizonytalan korú (vg. 1795) kéziratok a Nemz. Múz.-ban. Fordított voltakra céloz a szerző, német eredetük valószínű. V. ö. Beöthy I: 241.

b) *Astriane* vagy a hív szeretetnek tüköre. Elb. L. az előbbi pont adatait.

NÉVTELEN.

a) Cím nélküli négyesoros magyar vers (Nagy Frigyesről?) 1765—1782. Kéziratban a Radvánszky-család radványi levéltárában, ugyanott német eredetije. Mindkettőt közölte Baross Gyula IK. 1903: 321, 1904: 350.

b) *Valeria és Scipió!* Avagy a' Toskánai Változások. Reg. Pest, 1790. A munka fordítás, valószínűleg németből, noha erre nézve biztos adatunk nincs. Elítélőleg nyilatkozik róla Kazinczy. V. ö. Kaz. Lev. II: 137, 186.

RÉVAI MIKLÓS.

a)—h) A szerelem' énekesihez, Rózsa virágon meg illetődött szeretők, Lutzá' szépsége, A szökevény Cupidó, Cupidó éneket kér a költőtől, Szeretővel való öszve jövés, Szerető kívánság, A meg hűlt szeretet, Elegyes versek cz. kötetben, Pozson, 1787 vg. német Anakreon-tánzatok fordításai.

SARTORIUS JÁNOS.

a) Az igaz idvösség uttyára mutató... magyar lelki ora. Wittenberg, 1730. Énekes könyv. Az énekek egy része németből fordított, de még nincs megállapítva, melyek a fordítottak, annál kevésbé a forrásaik.

b) Szent penitentiara serkenető... magyar lelki ora. Wittenberg, 1732. L. az előbbi pont adatait.

S. J.

Az embernek leírása (Oh te föld népinek kegyetlen királya, Ki álmaid szerint vagy világ birája...) BMMusa, 1788: 9. l. Vers. Egy 1788. esztendőre szóló bécsi kalendáriumban lévő német vers fordítása.

SZATSVAY SÁNDOR.

a) Sz. S.: Az — Izé — purgatóriumhoz való utazása, a nyomtatás helye nélkül, 1786, ² 1787. Szatirikus, vallásos tárgyú röpirat. Szeitz Leo szerint Szatsvay Sándor a fordító. V. ö. Ballagi Géza, A politikai irodalom, 169. l.

b) Névtelen: Zakkariás-nak a pápa titkos író-deákjának . . . Romából költ levelei . . . , a nyomt. helye nélkül, 1786. Szatirikus, vallásos tárgyú röpirat. A címlap szerint a fordítás olaszból történt, de ez nyilvánvalólag az olvasók félrevezetésére szolgált s már Szeitz Leo utalt német eredetijére. Ugyanő nevezte meg Szatsvayt a könyv fordítójául s Gyórt a kiadás helyeül. V. ö. Ballagi id. művét 171. l.

SZÜTS ISTVÁN.

a) A hörtsök, Pest, 1791. Vers (mese). Erkölsös és elegyes versek. A címlap szerint németből.

b) A nap és a szél. L. az előbbi pont adatait.

c) Az utas és a bot. L. az a) pont adatait.

GY. TSÉPÁNY (CSÉPÁNY) ISTVÁN.

a)—b) Abelárd utolsó szavai Heloizhoz és Viszont a Heloizé Abelárdhoz, Orpheus, II:133. 1790. Vers. A fordító szerint «a német originál után». (Forrása nem az Eschenburgtól is, Bürgertől is lefordított Pope-féle költemény!)

VERSEGHY FERENCZ.

Az álomban vett csók. Pest, 1793 (Mi a' poézis? cz. gyűjt.-ben). Vers. Ismeretlen német költő ismeretlen verse után. V. ö. Verseghy költeményei (Császár-Madarász) 353. l.

II. Német közvetítéssel
idegenből hozzánk került művek.

A) Görög.

ANAKREON.

Zechenter Antal: A magyar Anakreon. Prága, 1785. A címlap tanúsága szerint ugyan «egyenesen görög nyelvből» készült, de hogy a német fordítás is előtte volt, sőt első sorban azt használta, arra v. ö. Kaz. Lev. II: 175.

B) Perzsa.

SZÁDI.

A *Busztan* cz. verseskönyv egy regéjét Meissner német fordításából magyarra átültette Kazinczy Miklós: Vallás türedelem. Orpheus, I: 382. 1790.

C) Francia.

D'ARNAUD, F. TH. M. DE BACULARD.

Fayel, ou Gabriel de Verqy, 1770. Trag. Chr. H. Schmidtől készített fordításából (Fayel, 1771) lefordította magyarra Bartsai László: Fayel, Kolozsvár, 1713. (EJGy. I. szak. 1 db.)

MME D'AULNOY.

A *Contes nouvelles ou les Fées à la mode* cz. mesegyűjteményének (1698) három darabját: *L'oiseau bleu*, *Belle-Belle ou le Chevalier fortuné* és *La Princesse Carpillon* valamilyen, eddig még nem ismert német átdolgozásából magyarra fordította és kiadta Kónyi János az elsőt Várta-mulatság avagy Sarmant királynak és Florinda kisasszonynak történeti, Pozsony, 1774, s még sokszor ponyván (v. ö. Beöthy, III: 114—116) a másik kettőt Elmefuttatások cz. kötetben, Buda, 1792. A két magyar mese címe: Bellebelle avagy a szerentsésített vitéz és Kárpillo Printzeszné. V. ö. György Lajos: Kónyi és D'Aulnoy, 1911. (Különnyomat a Szent Imre egyesület évkönyvéből.)

BEAUMONT, MARIE PRINCE DE.

Lettres de Mme du Montier à la Marquise de *** sa fille avec les réponses, 1757. Reg. Németül: Der Frau du Montier lehrreiche Briefe an ihre Tochter . . . nebst . . . den Antworten, 1771—1784. Ez utóbbit magyarra fordította Mészáros Ignác: Montier asszonynak a maga leányával . . . közlött tanulságos . . . levelei. Pest, 1793. V. ö. EPhK. 1879: 232 és Heinrich Kártigám kiadásának előszavát 13. s k. lk.

BILDERBECK, L. FR. ALEX., BARON DE.

Cyane ou les jeux du destin cz. regényét egy névtelen német író fordításából, *Cyane oder das Spiel des Schicksals*, 1792.

1. Magyarra átültette szintén neve kitétele nélkül egy ismeretlen magyar író (vg. Ságly Ferencz) *Cyane* vagyis a szerencse játéka, Pozsony 1794.

2. Ugyanazon cím alatt dr.-vá átdolgozta, énekekkel és tánczokkal megbővítette Ságly Ferencz, 1795. V. ö. Bayer¹ II: 309—310. l. A fordító nevét Bayer József volt szíves velem közölni.

BOILEAU.

Le lutrin. Komikus eposz. Egy 1767. drezdai német fordításából magyarul adta Kováts Ferencz: A pulpitus. Győr, 1789.

DESTOUCHES.

Le dissipateur cz. vj.-ának Gottschednétől származó német fordításából (Der Verschwender oder die tugendhafte Betrügerin) vette

Pállya István Pazarlay és Szükmarkossy cz. vj.-ának 1767, cselekvényét. V. ö. IK. 1907 : 34 s k.

DIDEROT, L. I. A. GEMMINGEN.

FALBAIRE, CH. GE. FENOUILLOT DE.

a) *Honnête Criminel ou l'amour filial*, 1767. Dr. — Névtelenül megjelent német fordítását, *Der Galeerensclave*, 1769. magyarul adták:

1. Vesselényi Susánna (Bánfi Györgyné): Gallya rabb avagy jutalma a fiui. . . szeretetnek. Kolozsvár, 1785. A címlap szerint német fordításból. V. ö. BMMusa, II : 349. 1787.

2. Báró ifj. Ráday Gedeon (később gróf), 1790. V. ö. Kaz. Lev. II : 96.

b) *Le fabricant de Londres*, 1771. Dr. — Valamelyik német fordítása után — vg. J. A. von Wieland, *Der Tuchmacher von London*, 1771. — magyarul adta Kováts Ferencz A londoni posztócsináló cz. alatt 1789. V. ö. Mérey följegyzését (l. Bayer² II : 416), a ki azonban a német dr.-t eredetinek és Stephanie művének tartja. Az állítás első fele nyilvánvalóan téves, a másik is valószínűtlen. Lehet, hogy akár az idősb, akár az ifjabb Stephanie lefordította Falbaire darabját s ez szolgált Kováts forrásaul, de sem nyomtatott szövegnek nem akadtam nyomára, sem német bibliografiai művekben e tény említésének.

LE MIERRE.

La veuve de Malabar. Dr. — Karl Martin Plümicke Lanassa 1782. cz. fordításából magyarul Kazinczytól MJSz. IV. k. 1 db. 1792—1793. V. ö. Bayer² II : 413.

MARMONTEL.

Három novelláját német közvetítéssel magyarra fordította Kónyi János: Laurette, Havasoki juhászné, Lausus és Lidie s megjelentek Pest, 1775 két különböző című, de egyező tartalmú könyvben: Unalmas időkre szabható mulató óra és Díszes erkölcsre tanító beszédek. A német közvetítést elismeri az előbbi címlapja. V. ö. Beöthy, II : 120.

MOLIÈRE.

a) *L'avare*. Vj. Német fordításából magyarra átdolgozta 1788. Simai Kristóf: Zsugori, telhetetlen fősvény ember. Pest, 1792 93. MJSz. I. k. 2 db. V. ö. EPHk. 1890 : 783 és Bayer, IK. VII : 297—311, V : 282—293.

b) *Le malade imaginaire*. Vj. — Kelemen László: *A tettetett beteg, 1792. Mérey szerint (Bayer² II : 414) Kelemen Schröder színművét, Bayer¹ I : 329 szerint Molièreét fordította. A magyar szöveget nem ismerjük, de mivel tudomásunk szerint Schrödernek sem a magyar címnek megfelelő eredeti drámája nincs és Molière e vig-

játékát sem dolgozta át, Molièrenek valamelyik német fordítását kell Kelemen közvetlen forrásának tartanunk. Lehet, hogy Mérey nem Fr. Ludw. Schröderre, hanem Emilie Schröderre gondolt, a ki valóban több Molière-darabot lefordított.

c) *Sganarelle*. Vj. Német közvetítéssel magyarra átdolgozta és elnevezetisítette Simai Kristóf: Gyapai Márton, feleség-féltő gyáva lélek. Buda. 1792. V. ö. EPhK. 1893 : 276 és 466.

MONVEL, J. M. B. DE.

Egy dr.-ját, melyet Joh. Engelbrecht dolgozott át németre: *Weiler und Louise*, 1782, magyarra fordította Seelmann Károly: Vajler és Alojzia, Károly-Fehérvár, 1791. V. ö. Bayer¹ II : 382—383.

NÉVTELEN.

A *Jerôme pointu* cz. a szerző megnevezése nélkül megj. vígjátékot, melyet Frdr. Wlh. Meyer 1783. Jeder fege vor seiner Thür cz. alatt németre átdolgozott, igen ügyesen magyarosította el a német dráma nyomán, Szomor Máté: Kiki a saját háza előtt seperjen, 1792. Bayer² II : 420. szerint L. Schneider német fordítása volt a közvetítő. Ilyen fordításának azonban nem tudtam nyomára akadni, ellenben annak, hogy Schröder is lefordította, van némi nyoma.

SZTÁRAY MIHÁLY GRÓF.

Le nouveau Sans-Souci. Leírás. Németből magyarra fordította 1790. Ivánkai Vitéz Imre: Az új Sans-Souci cz. alatt. A kéziratban maradt fordítás olvasható Kaz Lev. II : 71 s k. lk.

Ismeretlen szerzőjű munkák.

a) *Octavianus császár*. Lovagregény. Kónyi János: Ártatlan multság avagy Flórentz és Lion vitézeknek . . . története. Buda, 1785. Azóta többször, ma is, a ponyván. Végső forrása egy latin krónikára hivatkozó francia lovagregény, melynek első német fordítása Salzmann Vilmostól 1535.

b) *Lettres de Julie à Ovide*. Szppr.

1. Aranka György: Julia levelei Ovidiushoz. Ford. 1789, megj. (vg. Kassa) 1790. A címlap szerint németből. Kazinczy kéziratban olvasta és sokat igazított rajta. (V. ö. Kaz. Lev. I : 457 s k. lk.) Rövid bírálatát Kazinczytól l. u. ott II : 55.

2. Dayka is lefordította * 1796 előtt, vg. németből. A fordítás elveszett, sőt az sem bizonyos, több volt-e belőle, mint a pusztá terv. V. ö. EPhK. 1913 : 154.

c) A Christian Freiherr von Bonintól németre fordított vj.-ot, *Die Drillinge*, 1778. szabadon lefordította magyarra Mérey Sándor *A hármások cím alatt, 1795.

D) Olaszok.

GOLDONI.

a) *La finta ammalata* cz. vj.-át, melyet Joseph Laudes Die verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt cz. 1767. németre fordított, magyarra átültette Seelmann Károly: A tettett beteg kisaszony, Károly-Fehérvár 1795. A címlap szerint Laudes fordításának átültetése.

b) *Il servitore di due padroni*. Vj. Németül Schrödertől: Der Diener zweier Herren, 1791. Magyarul Sághy Ferencz: A két úr szolgája, 1796 előtt. V. ö. Bayer² II: 418.

c) *Il Feudatario*. Vj. A vg. Heermann ford. alapján C. W. Wolf-tól készített operaszöveget, Die Dorfdeputierten, 1773. magyarra lefordította Szerlemhegyi András 1796 előtt A falusi deputatio címmel.

LEMENE, FRANCESCO.

Egy költeményét prózában lefordította Ivánkai Vitéz Imre: Phyllis, Amor, Vénus cz. alatt, Orpheus, II: 390. 1790. Hogy a fordítás németből történt, az kétségtelen, mert Vitéz nem tudott olaszul (v. ö. az Orpheus februári füzetének kék borítékát, a hol Kazinczy határozottan állítja ezt).

PARINI, GIUSEPPE.

Il giorno, 1763. Verses szatira. Német átültetéséből, mely a Jugendfrüchte des Theresianums (1774—1778) című gyűjteményben olvasható, lefordította 1789-ben Aranka György: A napnak négy részei jeles példája a városban. Hely és év nélkül (vg. Kassa 1790). Kazinczy határozottan mondja, hogy a fordítás németből történt (Kaz. Lev. I: 405), de a magyar címe föltűnően hasonlít a francia fordításéhoz: Les quatre parties du jour à la ville, 1776. Aranka fordításáról rövid bírálatot írt Kazinczy u. ott, II: 55.

RAO E REQUESENZ, SIMONE.

Szicíliai olasz költő, a kinek nyolcz költeményét német közvetítéssel lefordította prózában Ivánkai Vitéz Imre, Orpheus II: 274 s k. lk., 1790. (Ivánka tévesen *Rau*-t ír.) Címük: a) Szeretőjének küldi képét; b) Beszélő némaság; c) Szemeinek javasolja, hogy egy tsekélységért ne sírjanak olly igen; d) Egy halál-főre; e) Fortunához; f) Kedvesének nyújtott zálog; g) Három gráziák; h) Szépjéhez, annak neve napjára. A német közvetítésre vonatkozólag l. a Lemenehez írt megjegyzést.

VALLE, DELLA.

Della Valle gróf regényes élettörténetét, a melyet maga állított össze, lefordította németből magyarra Kép Gejza László 1784: Szerlem példája az az... Della Valle olasz grófnak... történeti. Vác,

1787. A német közvetítést említi a címlap. Rövid bírálatot írt róla Kazinczy, Kaz. Lev. II : 137.

E) Spanyol.

CALDERON, DON PIETRO, DE LA BARCA.

a) *El Alcalde de Zalamea* cz. színművét, melyet ifj. Stephanie lefordított németre s a tragikus befejezést szerencsésre változtatta (Der Oberamtmann und die Soldaten, 1780), e német fordításból magyarba átültette Krammer Boldizsár, *Az udvarbíró és a katonák cz. 1795. V. ö. Bayer² II : 416 és Bayer, Ung. Calderon-Daten. (Ungarische Rundschau, 1913 : 716—717).

b) *El escondido y la tapada* cz. Verwirrung über Verwirrung cz. alatt ismeretlen írótól 1775. németre fordított vígjátékát egy névtelen író 1796 előtt átültette magyarra *Tsupa zűrzavar cz. alatt. V. ö. Bayer² II : 417. és Calderon-Daten, id. h.

ESCLAVA, ANTONIO DE.

Parte primera del libro entitolado Noches de invierno. 1609. Szppr. Matthæus Drummer német fordításából: Noches de invierno, Winternächte, 1666. öt éjszakát (az eredeti tizenegyéből) szabadon átültetett magyarra 1778. Faludi Ferencz Téli éjszakák cz. alatt. Megj. Pozsony, 1787. V. ö. EPhK. 1901 : 97.

Ismeretlen szerző nyomán

Brandes: *Rahel die schöne Jüdin*, 1789. Dr. — Névtelen: *Rákhel vagy a szép zsidóné, 1793 előtt.

F) Angol.

BANKS, JOHN (az ifj.).

The Earl of Essex cz. (1682) Chr. H. Schmidtől németre fordított tragédiáját (Graf Essex, 1777) magyarra átültették:

1. Osváld Zsigmond: Groff Eszeksz. Pozsony, 1785. A címlap szerint németből.

2. Seelmann Károly: A maga mátkájáért ártatlanul halált szenvedett groff Essex. Kolozsvár, év nélkül (1792).

BEAUMONT és FLETCHER.

A Rule a Wife and have a Wife vígjátékát Schröder Stille Wässer sind tief, 1786 -1790 cz. fordításából magyarra átültette Kelemen László: *Lassú víz partot mos cz. alatt 1794. V. ö. Bayer² II : 414.

CENTLIVRE, MISTRESS.

Jüngertől németre fordított vígjátékát *Er mengt sich in alles*, 1791. magyarul adta szabadon Aszalai János, *Minden lévben kanál, 1795. V. ö. Bayer¹ II : 310.

COFFEY.

The devil to pay cz. operettjét, melyet németre Weisse dolgozott át Die verwandelten Frauenzimmer cz. alatt 1792. magyar vígjátékká nemzetiesítette Simai Kristóf: A házi orvosság cz. alatt, Pest, 1792—1793. MJSz. IV. k. 4 db. V. ö. EPhK. 1888 : 559 s k. lk.

CUMBERLAND.

Brothers cz. vígjátékának német átdolgozását, Schröder: Das Blatt hat sich gewendet, év nélkül, magyarra fordította szabadon Mérey Sándor: *Megfordult a koczka, 1795. V. ö. Bayer² II : 417.

FARQUHAR és SIR HARRY WILDAIR.

Constant couple cz. angol vj.-ok német átdolgozásait Schröder: Der Ring, I. und II. Theil 1786—1790 magyarra fordította egy névtelen szerző *A Gyűrű s a Gyűrűnek második része cz. alatt 1796 előtt. V. ö. Bayer² II : 417.

FLETCHER, I. BEAUMONT.

GOLDSMITH.

She stoops to conquer cz. vj.ának Schrödertől készített német átdolgozását: Irrthum in allen Ecken, év nélkül, magyarra fordította Aszalai János, *Minden lépés egy botlás. 1795.

LEE, MISS.

The chapter of accidents cz. vígjátékát német átdolgozásából, Schröder: Glück bessert Thorheit, 1781. szabadon magyarra fordította Ernyi Francziska: *Az új emberi nem, 1795. V. ö. Bayer¹ I : 328 és II : 307 és 383. Mérey szerint (Bayer² II : 412) a magyar fordító Ernyi Mihály.

MILTON.

Paradise lost, 1667. Eposz. — Az I. éneket Zachariä német fordításából «próbatételként» magyarra átültette Kováts Ferencz a 80-as évek végén. Kéziratban (Beöthy Zsolt tulajdona).

MOOR, EDW.

Foundling cz. vígjátékát Schröder átdolgozásából: Wer ist sie?, 1790 magyarra fordította K. Boér Sándor: Ki légyen ő? cz. alatt,

Kolozsvár, 1793. Erd. Ját. Gyűjt. I. szakasz 3. db. Vg. ugyanerre a fordításra utal egy 1793-ból való híradás, hogy Erdélyben fordítják a Wer ist sie?-t. V. ö. Bayer² I : 149.

NÉVTELEN.

The rural probity cz. 1773 (London Magazine) megj. vígjáték-nak Josef v. Pauersbachtól készített német fordítását Der redliche Bauer und grossmüthige Jude oder der glückliche Jahrtag, 1774. magyarul adta Mérey Sándor: *A becsületes paraszt és a nagyszívű zsidó, 1794. Bayer² II : 416.

OSSIAN.

a) *Ossian letztes Lied* cím alatt Haroldnál (Die Gedichte Ossians² 1782. Anhang 297—310) közölt német fordítást magyarul, prózában adta Batsányi János Ossian utolsó éneke cz. alatt KMM. I : 41. s k. lk. 1788 89. Hogy a fordítás németből Denis vagy inkább Harold átültetéséből készült, azt Kazinczytól tudjuk. V. ö. Kaz. Lev. XIII : 77.

b) *Der Tod Oscars* cím alatt Haroldnál (i. m. II : 286—293) közölt német fordítást magyarul, versben tolmácsolta Batsányi János Oskár halála cz. alatt u. ott I : 197 s k. lk. A német közvetítésre vonatkozólag l. az előbbi pontot.

c) *Evirallen* cím alatt Haroldnál (Neu entdeckte Gedichte Ossians, 1787. 24—34.) olvasható fordítást magyar prózába áttette Ráday Gedeon Eviralla címmel Orpheus I : 103—124. 1790. Ráday nem említi, hogy milyen forrást használt, a fordítás alatt lévő jegyzetkből azonban kitűnik, hogy németből s valószínűleg Haroldból dolgozott.

d) *Carthon* cím alatt Haroldnál (Die Gedichte Ossians² 1782. I : 108—134) olvasható fordítást magyar prózában adta Batsányi János Kárthon cz. alatt KMM. II : 279. 1792. A német forrásra vonatkozólag l. az a) pont jegyzetét.

e) *Die Lieder von Selma* cím alatt Petersen fordításában megjelent részletet németből magyarra átültette Kazinczy Ferencz Szelmai dalok cz. alatt. V. ö. Kaz. Lev. II : 591. A kézirat a Nemz. Múz.-ban (140. Fol. Hung.).

PILON, FREDERICK.

The deaf Lover cz. vj.-át (1780), melyet Schröder költött át németre Der taube Liebhaber cz. alatt, év nélkül, ez utóbbiból magyarra fordította Varsányi Ferencz: A süket szerető cz. alatt, 1793. V. ö. Bayer² II : 420.

POPE.

a) *The dying christian to his soul*. Költ. Valamilyen német fordítását (talán Bürdeét: Der sterbende Christ an seine Seele) használta föl

1. esetleg Csokonai: A haldokló keresztyén az ő lelkéhez cz.

fiatalkori (1795 előtti) költeményében, melyet Toldy elveszettnek jelez, de a melyet Csokonai később beolvastott A lélek halhatatlansága cz. alatt ismert búcsúztatójába (1801). A német közvetítés valószínű, mert (Csokonai tanuló korában nem tudott angolul. Az adatot illetőleg l. Haraszti Csokonai-jának 316. l.-ját és Teveli. Csokonainak «A lélek halhatatlanságá»-ról írt tanítókölteménye 15. l.

2. Szentjóni Szabó László: A haldokló keresztyén cz. költ.-hez 1791. gondolatokat merített belőle. Utalás a forrásra: Szentjóni költeményei (Gálos) 231. l.

b) *The universal prayer*. Vers. Hagedorn német bővített fordítása alapján (Allgemeines Gebeth 1742), még nagyobb szabadsággal és a német szöveget másfélszeresére kibővítve lefordította Kováts Ferencz Reggeli Enek cz. alatt 1791.

SHAKESPEARE.

(V. ö. Bayer, Shakespeare drámái hazánkban II : 325 s k. lk.)

a) *II. Richard*. Wieland német fordításából (1764) hét részletet (I. f. 4—6. jel.; II. f. 1—5., 9. j.; III. f. 4—6. j.-ből részleteket; V. f. 10. és 12. j. pár sorát) lefordított prózában Aranka György 1785. aug. 9—13. A kéziratban maradt fordítást Ferenczi Zoltán közölte a M. Shaksp. Tár 1912 : 268—281. l.

b) *Hamlet*. Schröder német átdolgozásából 1781. lefordítja

1. Földi János szabadon, körülírásokkal a III. f. 2. jel.-nek (az angolban II. f. 2. jel.) 5 sorát. BMMusa 1787 : 246—247 l. V. ö. M. Shaksp. Tár 1911 : 65 s k. lk.

2. Kazinczy Ferencz 1788. dolgozik az átültetésén, Hamlet cz. alatt megj. Kassa, 1790. Hogy németből dolgozott, nemcsak a cím-lap (hat f. 2. jel.) s a két ford. összevetése igazolja, hanem maga Kazinczy is említi: Kaz. Lev. I : 523.

3. Bartsai László *Hamlet-fordításának kora bizonytalan (1793—1834) s maga az adat is kétes.

c) *Macbeth*. Bürger fordítása alapján, 1783—84, lefordította Kazinczy Ferencz 1790 91. V. ö. Kaz. Lev. II. 85, 185. Mérey jegyzéke szerint nem Bürger, hanem ifj. Stephanie fordítását használta (l. Bayer² II : 414). Ez téves, Bürgerét említi Kazinczy az Orpheus febr.-i két borítékán. A kézirat, bár Kaz. Lev. II : 384 és Pály. Eml. 304 l. szerint 1794 őszén elveszett, jelenleg is megvan a Nemz. Múz.-ban.

d) *A makranczos hölgy*. Német átdolgozását, melyet Schink készített Die behähmte Widerbellerin oder Gassner der II. cz. alatt 1783, lefordította *Koréh Zsigmond: II. Gaszner cz. alatt 1792.

e) A Shakespearenek tulajdonított *Londoni tékozlót*, melyet Schröder Die Kinderzucht oder das Testament cz. alatt 1781. németre átdolgozott, lefordította a németből Kelemen László: A gyermekek fenytése vagy a testamentom cz. alatt 1793.

f)–g) *Vihar és Téli regé*. A két regényes színmű cselekvényéből és indítékából van megszerkesztve Dugonics András: Etelka Karjelben cz. dr.-ja, Pest, 1794. (Jeles történetek I. k. 2 db.) Nem az angol eredetiből, sőt vg. nem is német fordítása alapján készült,

hanem egy olyan német dr. fordítása, mely a két shakespearei darabot már összeolvasztotta. V. ö. Prónai, Dugonics, 165.

h) *Othello*. Valamelyik német fordításából átültette magyarra
1. K. Boér Sándor, * 1794.

2. Kelemen László: **Othello a velencei szerezseny cz. alatt*, 1795.

i) *Lear király*. Valamelyik német fordítása nyomán elnemzetiesítette Mérey Sándor: **Szaboles vezér cz. alatt*, 1795.

WILDAIR, SIR HARRY I. FARQUHAR.

YOUNG.

A *Night thoughts*-nak J. A. Ebert-féle német fordításából (Klagen oder Nachtgedanken) 1768. az I. éjtszaka kezdetét lefordította Kazinczy rímtelen iambusokban KMM. I: 98. 1788. A fordítás ugyan állítólag «szorossan az ánglus szerint» készült s a jegyzetekben idézi is az angol szöveget, de hogy németből történt, azt más helyen maga Kazinczy elárulja (Kaz. Lev. I: 226).

G) Dán.

HOLBERG. (V. ö. IK. 1900: 306 s k. lk.)

a) *Jakob von Tyboe*. Vjáték. Holbergnek ezt a Plautusra (Miles gloriosus) visszavezethető vígjátékát németre fordította Georg August Detharding s kiadta Bramarbas oder Der grosssprecherische Offizier címmel a Gottsched-féle Deutsche Schaubühne III. k.-ben, 1746. Elnemzetiesítve, a dráma főindítékát, a szerelmi motívumot, mással pótolva szabadon átdolgozták

1. Pállya István: Ravaszi és szerencsés cz. alatt emlegetett isk. dr.-jában 1768. V. ö. EPhK. 1904: 433, 735 és 827 s k. lk., hol a színmű teljes szövegében is olvasható, és Bleyer, Gottsched hazánkban 45. l.

2. Dugonics András: Gyöngyösi címmel 1770 iskolai drámának (v. ö. Bleyer id. mű 47).

3. Úgyanő: Tárházi címmel 1789 kiadásra, de csak 1882. jel. meg (EPhK. 1882: 777 s k. lk.). V. ö. Bleyer id. helyen.

4. Fejér György: A tisztségre vágyódók, Pozsony, 1790. V. ö. Bleyer, id. mű 49. l.

b) *Erasmus Montanus*. Dr. Valamilyen német fordítása alapján isk. dr.-vá átdolgozta egy ismeretlen szerzetes, 1769. Megj. IK. 1910: 300 és 432 s k. lk. A magyar fordító vg. nem a Brummer-féle nyomtatott fordítást (1759—1762) használta, hanem valami kéziratos, iskolai cselzra készült átdolgozást.

c) *Abracadabra*. Német fordításából, Das Hausgespenst (Kopenhága és Lipcse 1761—1765, vagy a Brummer féle, 1759—1762) többkevesebb motívumot vettek át mindazon magyar isk. dr.-szerzők, a kik dr.-jukat ép úgy mint Holberg az Abracadabrát, Plautus Mostelkiriája cselekvényének fölhasználásával alkották meg. Névszerint

1. Benyák Bernát 1769—1770 készült *Mostellaria*-fordításában. V. ö. EPhK. 1895 : 394 s k. lk.

2. Simai Kristóf: *Váratlan vendég*, 1773 előtt, megj. KMM. I : 158, 231, 432 s k. lk. 1788—1789. V. ö. EPhK. 1895 : 392, 474 s k. lk.

3. Ugyanő: *Mesterséges ravaszság*, 1773, megj. Pest, 1775. V. ö. EPhK. id. h.

4. Ismeretlen piarista szerző *Filargus* cz. isk. dr.-jában 1774. a ki azonban vg. nem a német fordítást, hanem Simai *Váratlan vendégét* aknáta ki. V. ö. EPhK. u. ott.

5. Csokonai Gerson du *Malheureux* cz. vígjátéka 1795. is tulajdonképen beletartozik az *Abracadabra* hatáskörébe. Csokonai a maga gazdagabb fantáziája miatt nem szorult arra, mint az előbbi szerzetes írók, hogy a dán ill. német dr. cselekvényét másolja. Pusztán az ötletet vette át belőle, a kísértetjárást s a csel leleplezését, a mese azonban az ő leleménye.

d) *Don Ranudo de Colibrados* cz. vígjátéknak német fordításából, Brummer: *Don Ranudo di Colibrados oder Armuth und Hoffarth*

1. átvett egy pár mozzanatot Illei János: *Tornyos Péter* cz. bohózatban. Készülésének ideje bizonytalan, megj. Komárom és Pozsony 1789. V. ö. EPhK. 1908 : 595.

2. Kornéli József: **A szegény kevély* cz. alatt 1793. lefordította az egész darabot. V. ö. Bayer¹ II : 305.

e) *Det arabiske Pulver* cz. vjjátékának német fordításából, *Die arabische Pulver* 1761—1765

1. szintén fölhasznált egy-két vonást Illei: *Tornyos Péterében*. V. ö. EPhK. id. h.

2. Hatvani István: *Az arabiai por* cz. alatt lefordította az egész darabot, Pest, 1793 (*Theátrumra alkalmaztatott munkák*). V. ö. Bayer² I : 194.

f) A *Gottsched Deutsche Schaubühne* I. k.-ben megj. *Holberg-vígjátékot*, *Der politische Kannegiessert* bécsi átdolgozásából (*Der politische Schuster*, v. ö. Tóth Béla, *Szójrúl szájra*² 395. l.) magyarra fordította egy névtelen író — Mérey szerint (l. Bayer² II : 418): Pétzeli József — *Politikus csizmadia* cz. alatt, 1793. Bayer (¹ I : 329) föltételelesen, Szinnyi (M. Írók I : 281) határozottan *Aszalai Jánost* nevezi meg fordítóul.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.¹

- Aesopus 38.
A gyűrű 133.
 Ajkai Pál *Nevetlen szerető* 100.
A jószívű mezei gazda 115.
 Albrecht, J. F. *Alle strafbar*; magy. 89.
 Amade László 8. 9. 39. 59.
Amalia u. Karl 124.
 Anakreon 5°—63. — magy. 127.
 András Sámuel 64. — Ovidius-ford. 103. — *Alfred* 102. — *Anekdóták* 123.
 Ányos Pál 31. 39. 52. — és a szentimentalizmus 48. — *Barcsayhoz* (1779. III. 30.) 111. — (1781. XII. 30.) 104. — (1782. IX. 2.) 97. — *Bathyháni halálán* 124. — *Boldogtalan panasza* 103. — *Egy barátomnak* 103. — *Érdekeny levelek* 69. — *Grazien* 121. — *Hír barát* 124. — *Isteni gondv.* 124.
A páperli 109.
A parolára fogadás 117.
A polgármester 92.
 Aranka György 44. 64. — Anakreon-utánzatok 62. — *Budai basa* 24. — *Igazság képére* 102. — *Julia levelei* 130. — *II. Richard* 135.
 Arany János 33. 68.
 D'Arien, B. E. 79. — magy. 93.
 D'Arnaud, F. Th. 116. — *Amalia* 124. — *Fayel*; magy. 128.
 Arnstein, B. D. *Maske*; magy. 89.
 Arnt, *Die Masquen* 89.
 Aszalai János Gellert-ford. 36. 97. — Herder-ford. 37. 103. — Lessing meséi 37. 110. — *Egyiptomi út* 118. — *Minden lépés egy botlás* 133. — *Minden lévben kándl* 133. — *Politikus csizmadia* 137. — *Prókátor és paraszt* 114. — *Tanáts-adás* 96.
A titkos 17. 116.
 D'Aulnoy, *Contes* 24. — magy. 128.
A vándorló 110.
 Ayrenhof, C. H. v. drámái 77. — magy. 89.
 Babo, J. M. drámái magy. 89.
 Bálintit János b. Kodrus 20. 93.
 Ballagi Aladár 21. 127.
 Bánffy Györgyné *Gályarab* 20. 129.
 Banks *Essex* 20. 22. 80. 116. magy. 132.
 Bárány Péter *Don Carlos* 75. 92. — *Talált gyermek* 92.
 Baranyai László Dusch-ford. 42. 94. *Mulatságos beszélgetés* 21. 124.
 Barclay *Argenis* 46.
 Barcsay Ábrahám 35. 96.
 Baross Gyula 126.
 Baróti Lajos 51. 90.
 Baróti Szabó Dávid 32.
 Báróti Sándor 26. *Amália tört.* 42. 124. *Erkölcsi lev.* 42. 94. — *Kassandra* 10.
 Bartsai László *Az óra járásához* 103. — *Fayel* 128. — *Gyermeki szeretet* 117. — *Hamlet* 125. — *Jártas-költés völegény* 94. — *Tolvajok* 74. 115.
 Bartzafalvi Szabó *Siegwart* 43. 111.
 Batsányi János 5. 30. 31. — és a szentimentalizmus 48. — Ossian-ford. 53. 134. — *Beszélgetés* 69. 121. — *Chlöris* 60. 105. — *Zauberflöte*-ford. 85. 115.

¹) A 89-től/137-ig terjedő számok a Függelékre utalnak; az idegen írók művei után olvasható magy. (= magyarul) azt jelenti, hogy a Függelék idézett helyén az illető író művének vagy műveinek magyar fordításai vannak felsorolva.

- Bayer József 17. 19. 21. 82. 83. 88—95. 98—106. 108. 111. 114—120. 122. 128—137.
- Beaumont és Fletscher *Rule a Wife*; magy. 132.
- Beaumont, M. de, *Montier*; magy. 128.
- Beck, H. *Verirrunj*; magy. 89.
- Bécsi Magyar Musa* 64.
- Begehnrheiten eines Frauenzimmers*; magy. 124.
- Bene József, *Jószirü urasáy* 108.
- Benyák Bernát *Mostellaria-átd.* 16. 137.
- Beöthy Zsolt 23 25. 88. 93. 96. 126. 133.
- Bernard 50. 91.
- Bernouillet S.
- Bertuch, F. J. *Elfrida* 81. — magy. 90.
- Berzsenyi Dániel 5. 64. 68.
- Bessenyei György 19. 21. 26. 30. 32. 95. — *Agis* 18. 19. 23. 100. — *Amerikaner* 64. 90. — *Hunyadi* 22. — *Tzerin Cariteshez* 124.
- Bethlen Elek *Eulalia és Meinau* 122.
- Bethlen Imre gróf 77. *Posta-tzug* 89.
- Bidpai meséi 10.
- Bilderbeck, L. F. A. de *Cyane* 24. — magy. 128.
- Binder Jenő 19. 24.
- Bittenbinder Miklós 16. 17.
- Bleyer Jakab 15. 16. 19. 28. 100. 130.
- Blumauer művei 65—67. — magy. 90.
- B. M. J. *Gróf Pontisz* 108.
- Bobory Zoltán 13. 125.
- Bod Péter S. *Hilarius* 13. 124.
- Bodmer Milton-ford. 12.
- Bodnár Antal *Asszonyi fordély* 77. 123.
- K. Boér Sándor 81. — *Elfrida* 90. — *Formentérai remete* 108. — *Ki légyen ő* 133. — *Othello* 136.
- Boethius 10.
- Boie 31. — *Rose* 50. — magy. 91.
- Boileau 10. — *Lutrin*; magy. 128.
- Bonin, C. F. *Drillinge* 91. 131.
- Brandes, J. K. drámái 77—78. — magy. 91. 132.
- Bremer Beyträge* 31. 35. 36.
- Bretzner, C. F. 79. drámái magy. 91.
- Brockes, H. 11.
- Brummer 91. 136. drámái magy. 137.
- Brückner, E. J. T. *Dinah* 49. — magy. 91.
- Brühl, A. Gr. v. *Bürgermeister* 78. — drámái magy. 92.
- Bürde, *Sterbender Christ* 134.
- Bürger, G. A. 29. 30. 80. 135. — Pope-ford. 127. — *Prinz. Europa* 66—67. — magy. 92.
- Byron 68.
- Calderon 78. drámái magy. 132.
- La Calprenède, *Cassandra* 10.
- Campe 26. 92. — elbeszélései 25. — magy. 93.
- Centlivre 133.
- Christmann *Statthalter* 81. — magy. 93.
- Clodius *Medon*; magy. 93.
- Coffy *Devil to pay*; magy. 133.
- Cornides Dániel 28.
- Cramer K. Fr. 20. 123.
- Cronegk, J. F. *Codrus* 20. 22. 77. — *Wünsche* 37. — magy. 93.
- Csépány I. Tsépány.
- T. Csóka József *Adolf* 45. 105.
- Csokonai V. Mihály 5. 38. 61. 84. — állatmeséi 38. — Anakreon-utánzatai 63. — és Blumauer 65—67. — Bürger-átdolg. 50—52. 92. — Gessner-utánz. 57. 99. — és a szentimentalizmus 50. — *Árnyékszék* 65. — *Asszonyok állhatatlansága* 66. 91. — *Bácsmezejre* 44. — *Békaegérharcz* 66. 90. — *Boszorkánysíp* 85. 115. — *Csikóbőrös kulacs* 105. — *Csókók* 59. 99. — *Daphnis hajmalkor* 57. 99. — *Elmatronásodott Dóris* 66. 90. — *Felédett pásztor* 50. — *Ferdelő* 57. — *Gerson* 83. 108. — *Grátiák* 121. — *Haladokló keresztjén* 134. — *Istenek oszt.* 66. 90. — *Kezkenyő* 122. — *Lélek halhatatlansága* 135. — *Rózsabimbó* 50. 91. — *Reggeli dal* 57. 99. — *Szelemdal* 63. 106.
- Cumberland *Brothers*; magy. 133.
- Czeckó Antal 16.
- Czinke Ferencz 64. *Hegyfalvi képszála* 124.
- Darvas Ferencz *Fiesco* 75. 116.
- Darvas János *Moor Károly* 74. 115.
- Dayka Gábor 5. 28. 68. 108. — regényes életírásai 124. — és a szentimentalizmus 48. — *Az én szeretőm* 47. 118. — *Első veszteség* 68. 118. — *Esthajnal* 47. 118. — *Musarion* 69. 122. — *Szerelmesemhez* 92. — *Vállástétel* 65. 91.
- Defoe 25.
- De la Plume 95.
- Denis Ossian-ford. 134. — *Donnerwetter. Gibraltar* 55. — magy. 93.
- Der Bräutigam und Braut*; magy. 122.

- Der hassische Offizier*; magy. 122.
Der Nachtwächter; magy. 123.
Der politische Schuster; magy. 137.
Der Ritter vom goldenen Sporne; magy. 123.
Der Schreiner; magy. 123.
 Destouches, *Le dissipateur* 15. — magy. 128.
 Detharding, G. A. *Bramarbas* 15. 16. 93. 136.
Deutsche Schaubühne 14—18. — magy. 136—137.
 Diderot *Père de Famille* 98.
Die Erzieher 17. magy. 123.
Die Wiege; magy. 123.
 Diószeghy Erdődi Lajos *Átok* 102.
 Dodsley-féle gyűjt. 103.
 Dohány József 111.
 Dohm és Boie *Museum* 31. 32.
 Drummer, M. 132. — *Winternächte* 26. 94.
 Dugonics András 5. 77. — *Bátori Mária* 81. 117. — *Etelka* 46. 125. — *Etelka Karjelen* 135—136. — *Gyöngyösi* 16. 136. — *Kún László* 81. 90. — *Tárházi* 16. 136. — *Toldi* 81. 93.
 Dusch, J. H. művei 42. magy. 94.
 Dyk, J. G. 79. 80. — magy. 94.
 Ebert Young-ford. 53. 136.
 Eckartshausen, K. v. művei magy. 94.
 Édes Gergely Anakreója 62.
Egy boros csillagot vizsgáló 106.
 Engel, J. J. *Der dankbare Sohn* 20. 78. — művei magy. 94—95.
 Engelbrecht, J. 45.
Erasmus Montanus cz. dráma 16. 136.
 Epikuros 59.
Erdélyi Játékos Gyűjtemény 74.
 Erdélyi Pál 45.
 Ernyi Francziska *Új emberi nem* 133.
 Ernyi Mihály 78. 133. — *Átorczások* 89. — *Halotti tor* 102. — *Háladatos fiú* 95. — *Pestre vándorlott szabólegény* 84. 101. — *Szabó és fia* 95. — *Szűdneý és Szilly* 101. — *Szokás megköti az észet* 122.
 Eschenburg Pope-ford. 127.
 Esclava, A. *Noches de Invierno* 24. 94. — magy. 132.
 Falbaire-Fenouillot *Honnête crim.* 20. — drámái magy. 129.
 Faludi Ferencz 26. 59. 61. — *Clorinda* 63. — *Phyllis* 63. 123. — *Téli éjszakák* 24. 132.
Fanni u. Manderille; magy. 123.
 Farkas Antal, *Erkölcsei iskola* 25. 125.
 Farquhar *Constant couple*; magy. 133.
 Fazekas Mihály *Serdülő bajusz, Szerelem* 63.
 Fejér György 122. — *Nevelők* 17. 123. — *Tisztségre vágyók* 16. 136.
 Fekete János gr. 113. — Blumauerford. 65. 90.
 Fellner, *Chargen-Verkauf* 109.
 Fénelon, *Télémaque* 10.
 Fletscher 132—133.
 Ferenczi Zoltán 57. 99. 115. 135.
Filargus cz. dráma 16. 137.
 Fodor Pál *Bibliai históriák* 13. 104.
 Földi Ferencz *Erkölcst-könyv* 25. 93.
 Földi József 31. 33. 60. 64. — *Anakreon* 62. — *Hamlet* 21. 135. — *Kévély szép* 125. *Lucinda* 36. 98.
 Friedrich der Grosse 95.
 Fuss, F. *Der Schneider u. sein Sohn*; magy. 95.
 F. Őri Fülep Gábor *Uzong* 38. 102.
 Fürst Aladár 57. 98.
 Gálos Rezső 49. 57. 88. 99. 108. 118. 124.
 Gebler, T. Ph. v. *Clementine* 20. 22. — drámái 77. — magy. 95.
 Gelei József *Halló* 38. 117. — *Robinzon* 25. 93.
 Gellert, Ch. F. 34—41. — *Schwedische Gräfin* 34. 38. — művei 34—36. — magy. 95—98.
 Gemmingen, O. H. v. *Der Hausvater* 78. — magy. 98.
Gesch. d. A. Jelki; magy. 123.
Gespräche im Reich der Todten 9.
 Gessner, S. 27. 29. 30. 36. — művei 55—58. — magy. 98—99.
 G. i. *Altal változott törpe* 125.
 Gindl József, *Cseri Krisztina* 122. — *Házasság-szerző prókátor* 91. — *Nemes hazugság* 109. — *Unokagyermek* 102.
Glaubensstreit zwischen Luther etc. 123.
 Gleim, J. L. 29. 30. 33. 60. 61. — művei magy. 99—100.
 Goedeke 46.
 Goeking, L. F. G. *Fauler Bibliothecar* 47. — magy. 100.
 Goethe, J. W. 29. 67. 68. 71. 79. 89. — drámái 73—74. — *Erster Verlust* 68. — *Götz* 31. — *Werther* 43—46. — magy. 100.
 Goldoni 80. 102. 109. — drámái magy. 131.
 Goldsmith *She sloops*; magy. 133.

- Gotter, F. W. *Medea* 77. — művei magy. 100.
- Gottsched, J. Ch. 12—19. 22. 35. — *Agis* 18—19. — magy. 100.
- Gottschedné drámái 15. — magy. 101.
- Götz, J. N. 60. — *Dicht. Knabe*; magy. 101.
- Gragger Róbert 40. 88. 103.
- Grimmelshausen *Simplicissimus* 11.
- Gross *Zondi* 81. — magy. 101.
- Gugler *Sidney u. Sully*; magy. 101.
- Günther, Chr. 12.
- Gvadányi János: *Két mostoha fia* 117.
- Gvadányi József 8. — *Nótárius* 40. 103. 114.
- Gyarmathy Sámuel, *Robinson* 25. 92.
- György Lajos 24. 128.
- Gyulai Pál 83
- Gyülölség és szeretet* 116.
- Gyürky István 28. — Kästner-ford. 105.
- Hafner, Ph. drámái 84. 112. — magy. 101.
- Hagedorn 12. 30. 34—37. 59. 135. — meséi 36. — magy. 101—102.
- Haller, A. v. *Alpen* 12. — regényei 37. — magy. 102.
- Haller László, *Telemakus* 10. 23.
- Haraszti Gyula 13. 91. 108. 135.
- Harold Ossian-ford. 53. 134.
- Haschka, L. L. 64. — magy. 102.
- Hatvani István 79. — *Arabiai por* 137. — *Clementina* 95. — *Siketnéma* 104.
- Havas Adolf 16.
- Házi atya* 98.
- Heermann, G. E. *Dorjédeputirten*; magy. 102.
- Heinrich Gusztáv 11. 12. 19. 23. 44. 45. 111. 115.
- Hensler, K. F. *Der Soldat aus Cherson* 78. — drámái 84. — magy. 102.
- Herder, J. G. 110. — *Paramythien* 37. — *Stimmen d. Völker* 68. — magy. 103.
- Herfort und Klärchen* 46. — magy. 123.
- Hermes, J. T. *An Jenny* 47. — magy. 103.
- Henzi, S. *Grissler* 22.
- Heufeld, F. *Bauer in d. Stadt* 40. művei magy. 103.
- Hevesi Lajos, *Jelki* 25.
- Hippel, G. T. *Mann nach d. Uhr*; magy. 103.
- Hítbéli vetélkedés Luther stb. között* 123.
- Hoheneichen Klára* 118.
- Hoffmann, F. 43.
- Hoffmann, J. A. magy. 103.
- Holberg 80. 91. 93. — drámái 14—18. — magy. 136—137.
- Homeros 66. 68.
- Horatius 10. 59. 68.
- P. Horváth Ádám *Bácsmegyey Munizija* 44. 105. — *Fillis* 39. 98. — *Prometheus* 50. 92.
- Horváth Cyrill 15.
- Hölyt 30. 33. 48. 68. — *Mir träumt* 47. művei magy. 103—104.
- Hriágjel Márton históriái 13. 125.
- Huber, F. X. *Julchen* 84. — magy. 104.
- Hunnius, A. C. *Taubstumme* 79. — magy. 104.
- Hübner, J. *Bibl. Historien* 13. 28. — magy. 104.
- Iffland, A. W. 78. 81. — *Jäger* 83. 104.
- Ihászi Imre *Indusok* 109. — *Kettősök* 75. 106. — *Makkfalvay Agnes* 81. 118. — *Sándor* 94. — *Slenszhájum* 118. — *Szelem és szövévény* 75. 116. — *Természet és szerelem* 93. — *Turi György* 123.
- Illei János fordításai 10. 11. — *Tornyos Péter* 137.
- Ivánkai Vitéz Imre 64. — Lemene-ford. 131. — Rao-ford. 131. — *Joh. Gray* 69. 121. — *Klavigo* 74. 100. — *Sokrates* 69. 121. — *Tiszta és nemes szeretet* 42. 94. — *Uj Sans-Souci* 130.
- Jacobi, J. G. 29. 59. — magy. 105.
- Jerôme pointu* 130.
- J... i *Lalage* 61. 106.
- Jó szerencse kívánás* 119.
- József császár 72. 85.
- Jünger, J. F. drámái 84. 133. — magy. 105.
- Kalchberg, N. J. *Maria Theresie* 82. — magy. 105.
- Kálvin 6.
- Kármán József 5. 52. 64. — meséi 39. 110. — *Fanni* 45—46. 100. — *Festett vénasszony* 61. 106. — *Kincs-ásó* 125. — *Vándorló* 37.
- Károly Ferencz, *Gróf Baranyi* 81. 117. — *Leányragadás* 105. — *Nap szüze* 108. — *Mária Terézia* 105.
- Kassai M. Museum* 32.

- Kásztrói Agnes* 117.
 Katona Lajos 123.
 Kayser, A. Ch. *Adolf* 44. 45. 68. — magy. 105.
 Kazinczy Ferencz 5. 6. 20. 26. 28. 30—33. 36. 37. 52. 55. 64. 67. 75. 85. 88. 99. 100. 110. 121. 124. 130. 131. 134. 136. — *Anakreon*-ford. 56. — *Gessner*-ford. 56. 90. — *Klopstock* ódáinak ford. 54. 107. — *Ossian*-ford. 53. — és a szentimentalizmus 48. — *Young*-ford. 53. 136. — *Alderitök* 70. 121. — *Ábel* haldia 98. — *Atom* 47. 114. — *Bácsmeggyey* 44. 105. — *Caesar és Róma* 67. 105. — *Chloe* 60. 106. — *Clavigo* 73. 100. — *Don Carlos* 73. 115. — *Édes anyjodás* 125. — *Elkésődött leány* 47. 119. — *Első részteség* 68. 100. — *E. Galotti* 73. 110. — *Esthajnal* 47. 118. — *Gibraltár* 55. 93. — *Gráciádák* 56. 70. 121. — *Gyermek poéta* 60. 101. — *Hamlet* 73. 79. 135. — *Helikoni Virágok* 32. — *Henyé bibliothekárius* 47. 100. — *Holnap* (Bürger) 50. 92. (Lessing) 61. 110. — *Idylliumok* 98. — *Ianassa* 129. — *Marbeth* 80. 135. — *Maitresse sírkövére* 67. 106. — *Medea* 77. 100. — *Mennydörgés* 55. 93. — *Messias*-ford. 54. 107. — *Minna c. Barnhelm* 73. 110. — *Miss S. Sampson* 73. 110. — *Paranythien* 37. 103. — *Podotz és Kazimír* 64. 90. — *Sokrates* 69. 121. — *Szevári* 43. 44. 111. — *Szelmai dalok* 134. — *Sztella* 73. 100. — *Tarasz* 33. 104. — *Téli utazás* 119. — *Testvérek* 73. 74. 100. — *Vak lantos* 25. 120. — *Vétkek* 89. — *Werther*-ford. 45. 100.
 Kazinczy József (id.) 9. 28. 112.
 Kazinczy József (ifj.) *Vétkek* 89.
 Kazinczy Miklós, *Osmوندok* 95. — *Vallás türelem* 25. 127.
 Kästner, A. G. epigr. jai 67. magy. 105.
 Kelemen László 78. — *Garabontzai* 114. — *Gazdaasszony* 118. — *Gyermekek fenytése* 135. — *Különös nagybánya* 122. — *Lassú víz* 132. — *Módi szeretőik* 103. — *Othello* 80. 136. — *Szolydaltól kimaradt katonatisztek* 118. — *Tettett beteg* 129. — *Tsapó Péter* 118. — *Záide* 102. — *Zászlótartó* 79. 116.
 Kemény József gr. 65.
 Kép Gejza László, *Szelem példája* 24. 131.
 Kereskényi Ádám drámái 11.
 Kis János 5. 28. 41. — *Álmudott kép* 47. 104. 120. — *Amália* 61. 100. — *Hajós ének* 48. 111. 114. — *Hymnus* 68. 115. — *Jövendőbeli szerető* 61. 120. — *Költés* 47. 120. — *Musarion* 69. 122. — *Szépség* 48. 125. — *Szépség jólszent.* 47. 120. — *Szelem* 100.
 Kisfaludy Károly 82.
 Kisfaludy Sándor 5. 25. 29. 38. 64. 121. — és Wieland 70. — *Seneca* 22. 106. — *Testvérgyilkosság* 75.
 Kleist, E. Chr. 30. 59. 60. — *Frühling* 58. — *Liebeslied* 63. — *Seneca* 22. — művei magy. 106.
 Klemm, F. M. v. *Schuster v. Goldmacher*: magy. 106.
 Klinger 79. *Zwillinge* 75.
 Klopstock, F. G. 34. 55. 56. — ódái 54. — *Messias* 29. 53—54. — magy. 107.
 Knebel, M. v. *Vergiss mein nicht* 49. — magy. 108.
 Kónyi János 26. — *D'Aulnoy*-ford. 128. — elbeszélései 24. — *Gellertmesék* ford. 96. — *Marmontel*-ford. 129. — *Ábel* halála 55. 98. — *Ártatlan mulatság* 130. — *Első hajós* 55. 98. — *Erköltés mesék* 36. 96. — *Orfeus* 19. 123. — *Valtron* 20. 111.
 Koréh Zsigmond *Embergyűlölet* 108. — *II. Gászner* 80. 135. — *Jacques Spleen* 94. — *Nemes hazugság* 109. — *Strelitzek* 89.
 Korn, Ch. B. M. novellái 46. — *Gr. Pontiss* 25. — magy. 108.
 Kornéli József 79. — *Félnék kedet* 101. — *Süketnéma* 104. — *Szegény kevély* 137.
 Kornmann, R. *Getreue Unterthanen*: magy. 108.
 Kotzebue, 78. 94. 123. drámái 80—83. — magy. 108—109.
 Kovács Dezső 15.
 Kovács Ferencz 75. 89. — *Gellertford.-ai* 36. 96—97. — *Hagedorn*-ford. 36. 60 101—102. — ismeretlen eredetű meséi 125. — *Araspes* 69. 120. — *Becshalmi* 25. 93. — *E. Galotti* 72. 110. — *Elt. paradicsom* 133. — *Piesco* 72. 116. — *Hegyi toltajok* 72. 115. — *Joh. Gray* 69. 121. — *Londoni posttűcsindló*

129. — *Minister* 95. — *Náthán* 72. 109. — *Pulpius* 128. — *Peggeli ének.* 135. — *Szökött katona* 118. — *Tsalárd a szír* 78. 91.
- Kozma Ferencz *Jekoniás* 11.
- Kölcsey Ferencz 51. 64.
- Krammer Boldizsár *Bölcső* 123. — *Udvarbíró és katonák* 78. 132.
- Krätter, F. drámái magy. 109.
- Kreskay Imre 69.
- Kun Szabó Sándor *Romeó* 20. 21. 120.
- Kunits Ferencz *Szedecziás* 11.
- Kühne *The masquerades* 89.
- Lafontaine, A. *Tochter d. Natur*; magy. 109.
- Lafontaine, Jean de 38.
- Lakos János *Szegyalvy Agnes* 109.
- Láng János 117. — *Czigányok* 111. — *Oskolai tudás* 123. — *Pikszis* 112.
- Látzai József Gellert-ford. 36. 96.
- Laudes, J. *Vorstellte Kranke* 109. 131.
- Lázár Béla 16.
- Lázár János gr. 8. — *Florinda* 10.
- Lehner András *Becsületre tett fogadás* 117. — *Nagy pipere* 117. — *Szaránulokok* 81. 122. — *Vashalmi Jerte* 81. 122.
- Lederer, J. *Chargen-Verkauf*; magy. 109.
- Lee *Chapter of accidents*; magy. 133.
- Leisewitz 75. 79.
- Lemene, F. 131.
- Le Mierre *Veure de Malabar* 112; magy. 129.
- Lenz 79.
- Les quatre parties du jour* 131.
- Lessing, G. E. 29. 34. 59. 61. 67. 68. 71. 77. 78. 84. 113. — drámái 72. 74. — meséi 37. 39. — *Minna v. Barnhelm* 78. — magy. 109. 110.
- Lettres de Julia* 130.
- Lichtwer, M. G. *Selts. Menschen* 37. — magy. 110.
- Liptai Mária*, Tékozló 91.
- Luther 7. 13.
- Macpherson 52.
- Máncsi *Római mesék* 46. 108.
- Mária Terézia 6. 7. 21.
- Marmontel 24. 26. 36. — novellái magy. 129.
- Martinovics Ignác 5. 27.
- Mason *Elfrida* 90.
- Matthisson, F. v. 29. 68. — *Seefahrer* 48. — magy. 111.
- Médon* 93.
- Meissner Szádi-ford. 25. 111.
- Menander *Schöne Türkin*; magy. 111.
- Mérey Sándor 89. 94. 117. 118. 129. 130. 133. 135. 137. — *Aranyolvasztó varja* 106. — *Bécsi ruha* 105. — *Bosszú kívánsából lett harania* 102. — *Féjedelm utazása* 122. — *Hármasok* 130. — *Haza atija* 91. — *Igazság temploma* 111. — *Juliska* 104. — *Kismartonyi zsidó leány* 102. — *Mejbosszult feleség-ragadás* 81. 122. — *Ravasz asszony* 118. — *Szabolcs vezér* 80. 136. — *Tévelyedés* 89. — *Tunyor* 77. 120.
- Mészáros Ignács elb. 126. — regényei 23. — *Kartigam* 26. 111. — *Montier* 128.
- Metastasio *Titus* 10.
- Meusebach-féle dalgyjűt. 123.
- Meyer, F. L. W. 79. 130. — drámái magy. 11.
- Mikes művei 10.
- Miller, J. M. 48. — *Siegwart* 29. 43. 47. — művei magy. 111.
- Milton *Paradise lost*; magy. 133.
- Molière *Bourgeois gentilhomme* 10. — vj.-ai magy. 129-130.
- Monvel, J. M. de 130.
- Moor, E. *Foundling*; magy. 133.
- Mozart *Zauberflöte* 85.
- Möller *Sophie* 20. — *Waltron* 20. 78. — magy. 111.
- Musen-Almanach*, Gött. 28. 32. 47. 51.
- P. Nagy Gábor *Europa elragadt.* 67. 92.
- Nagy János (Szanyi) Rabener-ford. 37. 112-113.
- Nagy Sándor (Campe) 92.
- Nagyváthy János 64. — *A veres barát* 95.
- Négyesy Iászló 33. 107.
- Neuberné 15.
- Nicolai *Allg. Deutsche Bibl.* 31.
- Octavianus*; magy. 130.
- Olufsen *Dose*; magy. 112.
- Orczy Lőrincz 8. 10. — szatirikus költ. 39. — *Agathon* 69. 120.
- Orpheus* 32. 64.
- Orpheus u. Eurydice* 123.
- Ossian 52. 53. magy. 134.
- Osváld Zsigmond *Esseksz* 20. 132. — *Sofia* 20. 111.
- Ostwald 3.
- Overbeck, Ch. A. *Knabe an e. Veilchen*; magy. 112.
- Ovidius *Tristium* III: 7.

- Oxenstirn *Pensées* 10.
 P*** *Araspes*-ford. 69. 121.
 Pállya István *Pazarlay és Szükmar-kossy* 15. 101. 129. — *Ravaszí és Szerencsés* 15. 136.
 Parini, G. *Giorno*; magy. 131.
 Pászthory Sándor 29.
 Pauersbach, J. v. 112. 134.
 Pécse Mátyás *Asztalos* 123.
 Perinet 101. *Schwestern v. Prag* 84. — drámái magy. 112.
 Perlaki Dávid *Kotzebue*-ford. 108.
 Petersen Ossian-ford. 53. 112.
 Petőfi 33.
 Pétzeli József 38. 53. Gellert-ford. 36. — *Politikus csizmadia* 137.
 Pétzlerli György *Falusi borbély* 120. — *Zondi* 101.
 Phaedrus 38.
Phyllis an der Quelle 63. 123.
 Pilon *Deaf Lover*; magy. 134.
 Plautus *Miles glor.* 15. 136. — *Mos-tellaria* 16. 136.
 Plümicke *Laanassa* 112. 129.
 Poinet 94.
 Polay Vilmos 90.
 Pope 102. — magy. 134—135.
 Pröls 83.
 Rabener, G. W. szatirái 37—40. — magy. 112—113.
 Ráday Gedeon (id.) 8. 9. 30—33. 56. — *A keresztényen meg vizsgálása* 36. 98. — *Ervilla* 53. 134. — *Kérés* 98. — *Mezei dal* 60. 105. — *Vén ember* 36. 96. — *Violdcska és rózsza* 114.
 Ráday Gedeon (ifj.) *Falbaire*-ford. 20. 129. — *Clementine* 20. 95.
 Ráday Gedeonné (ifj.) 6. — Engel-ford. 20. 95.
 Radvánszky Bénes 8.
 Radvánszky Ferencz 8.
 Radvánszky János 35. 96.
 Rájnis József, *Atila* 40.
Rákkel v. a szép zsidóné 78. 132.
 Rao, S. költ. magy. 131.
 Ramler, K. W. *Blumenlese* 31. 59. 61. — magy. 113—114.
 Ráth Pál *Katona szerencse* 74. 110.
 Rautenstrauch, J. *Jurist u. Bauer*; magy. 114.
 Révai Miklós 64. 82. — *Kotzebue*-ford. 108. — *Szerelmi énekei* 60. 126. — *Atom* 61. 119. — *Áldozat* 21. 117. — *Amint* 61. 106. — *Jámbor falusi leány* 65. 90.
 Richter, J. *Eipeldauer* 40. — magy. 114.
 Romanus, K. F. *Krispin*; magy. 114.
 Rousseau 9. 25. — *Émile* 57.
 Rudnyánszkyéné *Papayoj* 109. — *Praeddicatum* 95.
 Rudolphi, C. 64. *Veilchen u. Dorn*. magy. 114.
 Sághy Ferencz *Cyane* 128. — *Két úr szolgálója* 131. — *Posta kotsisok* 114.
 Sági Károly *Sokrates* 69. 121.
 Salis Seewis, J. G. v. 29. — *Lied* 48. — *Tündeley* 47. — magy. 114.
 Salzmann, W. 130.
 Sándor István 42. 94. — Gellert-ford. 35. 95. — Rabener-ford. 37. 112. — *Felelő bálvány* 35. 98. — *Jelki* 25. 123. — *Juhászi játékok* 35. 97. — *Szedi grófné* 35. 95.
 Sáray Sámuel 64. — *Szerentse kirá-nás* 119.
 Sárközy István *Vallástétel* 65. 91.
 Sartorius János *Lelki óra* 12. 126.
 Schenk, J. *Dorjbarbier* 120.
 Scherer, J. 55.
 Schikaneder, E. drámái 84—85. — magy. 114—115.
 Schiller, F. 29. 30. 67. 71. 79. — drámái 72—75. — *Götter Griechen-lands* 68. — *Kabale u. Liebe* 78. — művei magy. 115.
 Schink 79. 123. 135. — *Bezähmte Widerbellerin* 80. — drámái magy. 116.
 Schlegel, J. E. *Geheimnissrolle* 17. — magy. 116.
 Schmid, Ch. H. 20. 116. 132.
 Schneider, L. 130.
 Schröder, E. 130.
 Schröder, L. 21. 80. 84. 95. 103. 129—135. — drámái 78. 79. — magy. 116—117.
 Schröter, C. F. *Grosse Toilette*; magy. 117.
 Sebestyén László *Asszonyi jarohita club* 109.
 Seelmann Károly *Almánzi* 119. — *Aurelius* 77. 89. — *Essex* 132. — *Fanni és Manderille* 123. — *Hassziai hadi tiszt* 122. — *Mimiszer* 95. — *Tettetett beteg* 131. — *Vájler és Aloj-zia* 130.
 Sehy Ferencz 78. *Erősszak és ju-talom* 94. — *Máriazári leány* 109. — *Muska katona* 103. — *Természet leánya* 109.

- Shakespeare 22. 77. — drámái 80 — 81. 135—136. — *Hamlet* 21. 73. 79. — *London prodigal* 79. — *Romeo* 20. — magy. 135—136.
- Sinai Kristóf *Házi orvosság* 77. 133. *Gyapay Márton* 130. — *Mesterséges ravaszság, Váratlan rendlégy* 16. 137. — *Igazházi* 78. 92. — *Zsujgori* 129.
- Sintenis, Chr. F. *Hallo* 38. — magy. 117.
- S. J. *Embernek leírása* 126.
- Soden, J. Gr. v. drámái 81. — magy. 117.
- Sonnenfels, J. *Opfer* 21. — magy. 117.
- Spiess, Ch. H. *Clara v. Hochewichen* 81. drámái magy. 117—118.
- Steinmetz Ninon 29. 54.
- Stephanie, Gottlieb 103. 119. 122. 132. 135. — drámái 78. — magy. 118.
- Stolberg, Chr. v. 29. — magy. 118.
- Stolberg, F. L. v. 29. — *Abendstern* 47. versei magy. 118—119.
- Stuart Mária* (Spiessé) 117.
- Szabó Ferencz 100.
- Szabó József *Tisztesség eladása* 109.
- Szabó László 45.
- Szádi *Busztan* 25. magy. 127.
- Szalkai Antal *Aeneis* 65. 90. — *Piko hercegy* 84. 101.
- Szatsvay Sándor 64. — és Blumauer 65. — röpiratai 126.
- Szeitz Leó 127.
- Székely György 51.
- Szekér Alajos *Magyar Robinzon* 26.
- Szemere Pál 6. 124.
- Szentjóni Szabó László 5. 28. 31. 44. — és a szentimentalizmus 48. — *Az én szeretóm* 118. *Czenczi rózsája* 47. 112. — *Egy megretett* 103. — *Glycerium* 69. 121. — *Haldokló kereszttyén* 135. — *Kivánság* 57. 99. — *Mátyás* 83. — *Panasz* 49. 91. — *Pántlika* 35. 39. 97. — *Poéta* 60. 105.
- Szerlembhegyi András 101. — *Féjjelei vigyázó* 123. — *Jó-tévő szarándok* 115. — *Falusi deputatio* 131. — *Lantosok* 114. — *Magokkal elhittett filozofusok* 118.
- Szerencsétetés a magyarokhoz* 119.
- Szilágyi Gábor 84.
- Szilágyi Sámuel Klopstock ódáinak ford. 54. 107.
- Szinnyei József (id.) 74.
- Szomor Máté *Kiki a saját háza előtt seperjen* 130.
- Szrógh Sámuel *Kodrus* 77. 93.
- Sztáray Mihály gr. *Nouveau Sans-Souci*; magy. 130.
- Szűts István Gellert-ford.-ai 36. 96—98. — Hagedorn ford. 60. 101. — Hölty-ford.-ai 47. 104. ismeretlen eredetű versei 127. — Kleist-ford. 60. 106. — *Erkölesei versek* 33. — *Herfort és Klárka* 123. — *Kivánsók* 37. 93. — *Tavas* 58. — Zachariae-mesék ford. 36. 122.
- P. Takáts József *Erköles okt.* 41.
- Tasso *Amyntas* 58.
- Taxonyi János *Az emberek erköltsei* 11.
- Teleki József gr. 8.
- Teleki László drámái 21. — *Seneca* 106.
- Teleki Miklós 8.
- Testőrörök 56.
- Teveli Mihály 135.
- The rural probity*; magy. 134.
- Thomas 10.
- Thomson *Seasons* 58.
- Toldy Ferencz 45. 57. 73. 98—100. 110.
- Torday Sámuel *Széczi grófné* 34. 95.
- Tóth Béla 137.
- U. Tóth László 62.
- Tóth Rezső 64.
- Töring A. *Bernaucin* 81.
- Török István 28.
- Trattner 42.
- Traun, K. E. v. *Almanzi*; magy. 119.
- Trenck, F. v. 64. — *Nemes magyarok* 119. — művei magy. 119.
- Trostler József 63. 88. 123.
- Gy. Tsépany István *Abelárl Heloise-hoz* 127. — *Alon* 60. 119. — *Gógós leánya* 65. 90. — *Szerencsét kívánó versek* 119.
- Tsupa zürzavar* 78. 132.
- Tugendsschule* 28.
- Ungi Pál 64. — *Trenck Friedrich historidája* 119.
- Ungvári János *Kolduló deák* 120. — *Megsal. szökevények* 105. — *Ország András* 109. — *Szökött katona* 118.
- Urania* 32. 64.
- Uz, J. P. 30. 60. 61. — magy. 119.
- Valeria és Scipio* 126.
- Valle, Della 24. 131.
- Varsányi Ferencz *Polgárok boldogsága* 89. — *Süket szerető* 134. — *Tüzi lárna* 115.
- Végh János 6. 28.
- vers N. Frigyesről 126.
- Verseghy Ferencz 5. 31. 64. — Ana-

- kreon-utánz. 62. — szatirái 40. — és a szentimentalizmus 49. — *Álomban rejt csók* 127. — *Antiparosi barlang* 95. — a *Blumenlese*ből ford. költ.-ei 61. 113. — *Boriszdék* 61. 110. — *Búcsúzás* 49. 108. — *Czidli* 54. 107. — *Erk. levelek* 42. 94. — *Esküő szerelmes* 61. 110. — *Formentérai remete* 82. 108. — *Képzet* 107. — *Klárkához* 61. 99. — *Laura* 68. 103. — *Laura Thirziszhez* 106. — *Lilla* 68. 103. — *Szerelem gyermeke* 82. 109. — *Vén leányok* 61. 119. — *Zauberflöte*-ford. 85. 115.
- Voinovich Géza 21.
- Voltaire 10.
- Voss, J. H. 47. — versei magy. 120.
- Vörösmarty 33. 68. 115.
- Wályi K. András *Ker. érzékenységei* 69. 121.
- Weber, A. *Centum Fontes* 13.
- Weber, V. *Sagen* 25. magy. 120.
- Weiberlist* 77. magy. 123.
- Weidmann, P. drámái magy. 120.
- Weingand 27. 28.
- Weisse, Ch. F. 11. 59. 133. — *Romeo* 20. — drámái 77. — magy. 120.
- Werthes, F. A. C. *Zrini* 81. magy. 120.
- Wesselényi István *Moor Károly* 75. 115.
- Wildair, H. 133. 136.
- Wieland, Ch. M. 30. 34. 67. 135. — *Deutscher Merkur* 31. — *Musarion* 28. — művei 69-71. — magy. 120-122.
- Wieland, J. A. v. *Tuchmacher von London* 129.
- Wolf, Chr. 8.
- Wolf, C. W. 131.
- Xenophon *Kyropaideia* 69.
- Young 94. — *Night-thoughts* 52. — magy. 136.
- Zachariæ, F. W. 133. — meséi 36. — művei magy. 122.
- Zechenter Antal *Anakreon*-ford. 60. 62. 127.
- Zemplén Győző 3.
- Ziegler, F. J. drámái 81. — magy. 122.
- Zolnai Béla 88.
- Zoltán József *Telemakus* 10.
- Zsitvay Ferencz *Szerencsétlen alkanczellár* 109.

TARTALOM.

Bevezetés	3
1. A műveltségi viszonyok hazánkban 1711 után. — A német nyelv és irodalom szerepe. — Költészetünk a román irodalmakból meríti anyagát	5
2. A német szellem első nyilvánulásai: vallásos irodalom	11
3. Iskolai drámák (Holberg, Gottsched és a Schaubühne)	14
4. A könyvdrámák	18
5. A széppróza (Mesés elbeszélések)	23
6. Az új nemzedék, mint a német szellem terjesztője. — Az időszaki írások jelentősége	26
7. Az erkölcstanítói irány (Gellert és a mese, az állampolitikai regény, a szatira)	34
8. A szentimentalizmus (Werther-utánzatok, göttingai Hainbund)	41
9. Klopstock, Gessner és az idill, Kleist	53
10. Az anakreoni költészet	58
11. Blumauer és az alszerű költészet	64
12. A klasszikusok (Lessing, Wieland, Goethe, Schiller)	67
13. A színpad irodalma	76
Összefoglalás	85
Függelék	87
I. Eredeti német művek	89
A) Ismert szerzők művei	89
B) Névtelenül megjelent vagy ismeretlen szerzőjű művek	122
C) Ismeretlen német művek fordításai	123
II. Német közvetítéssel idegenből hozzánk került művek	127
A) Görög	127
B) Perzsa	127
C) Francia	128
D) Olasz	131
E) Spanyol	132
F) Angol	132
G) Dán	136
Név- és tárgymutató	138

RECEIVED
NOV 19 1934
105.8

Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkacsí*: A viszonyiragok használatá a magyarban. 1 K. — V. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Tel'fy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kulmány L.*: Boldogságszöny, ösvállassunk istenaszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat ualimusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kunm G.*: A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: A sota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda s az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — V. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjákok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbery Árnin úr válaszára. 40 f. — VIII. *Szily L.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt mekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Tel'fy*: Heraclius. antikavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szőrendi tanulmányok. I. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Tel'fy*: Jelentés újhellén munkákról. 60 f. — V. *Kulmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum hungarum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szőrend és accentus. 60 f. — X. *Tel'fy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. (1887—1889.) — XI. *V. k. I. Dr. Schreiner M.*: Az iszlam vallásos mozgalmi az első négy században. 60 f. — II. *Haraszti*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló költészet. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Tel'fy*: Újabb hellén munkák és hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — X. *Tel'fy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kunm G.*: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. *Finaly*: A besztercei szöszedet. 4 K. — VII. *Szamoto I.*: A Marmelinus-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Dicsének Jac bus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a chorologia köréből. 30 f. — II. *Kégl S.*: A perza népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Közma F.*: Brassai Árnin mint aesthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Ágoston guláinak magyar fordítása C. Iulius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai Zoltán*: Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent Iván veszprémi donatójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Dalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyei J.*: Az első magyar oligographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt földái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a görögökhöz. 48 f. — IV. *Thury J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: exandriai s Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thury J.*: Török nyelvemlékek a XV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis assalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: Telemi-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszti*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thury J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói finn-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jöveje. 60 f. — VI. *Hegedüs I.*: Petrarca «Szózatja». 50 f. — VII. *Kúnos I.*: Ada-Kaléi török népdalok fordítással és jegyzetekkel. 2 kor. — VIII. *Cserép J.*: C. Julius Caesar commentariusainak fordításai és Asinius Pollio. 80 f. — IX. *Melich J.*: Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből. 3 K. — X. *Kégl Sándor*: Dselál ed-Din Rumi négy soros versei. 1 K 50 f. — XX. k. I. *Ferenczi Zoltán*: Petőfi és a socializmus 1 K. — II.

Schmidt J.: Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében. 1 K.
 — III. *Asbóth Oszkár*: Szláv jövevényszavaink. (I. rész.) 2 K. — IV. *Melich J.*:
 Miklós nyelvtudománya. 1 K. — V. *Némethy Géza*: Ovidius és Lygdamus. 1 K.
 VI. *Gejza Némethy*: De epodo Horatii cataleptis Vergilii inserto. 1 K. — VII.
ziher Ignác: Uri János. 30 f. — VIII. *Horváth Cyrill*: Joannes Vercellensis
 magyar Margit-legenda. 90 f. — IX. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutiká-
 kézirati hagyománya. I. (bevezető) rész. — X. *Asbóth Oszkár*: A j \ / gy vál-
 a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban. 1 K 20
XXI. k. I. *Gejza Némethy*: De Ovidio Elegiæ in Messallam auctore. 60 f. —
Váczy János: A nyelvújítás győzelme. 1 K 60 f. — III. *Hegedüs István*: Menand-
 redivivus. 2 K 80 f. — IV. *Némethy Gejza*: De sexta Vergilii ecloga. 60 f. —
Kégl Sándor: Bhagavadgítá. 80 f. — VI. *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatko-
 népnevek a bizanci íróknál. 1 K 80 f. — VII. *Császár Elemér*: Bessenyei akadé-
 törekvései. 1 K 50 f. — VIII. *Bleyer Jakab*: Hazánk és a német philologia a X.
 század elején. 2 K. — IX. *Némethy Gejza*: P. Vergilii Maronis Catalepton. 60 f.
 X. *Kégl Sándor*: Emir Khoszrev. 80 f. — **XXII. k.** I. *Kallós Ede*: Megjegyzés
 és excursusok Archilochoshoz I. (Trimeterek, tetrameterek, elegiák.) 2 K. — II. *Bay*
József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Székfoglaló)
 2 K. — III. *Vári Rezső*: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyomán-
 II. (érdemleges) rész. I. fele. 2 K. — IV. *Budics Ferencz*: Gyöngyösi István ism-
 és ismeretlen költeményei. (Székfoglaló.) 2 K. — V. *Schmidt József*: Kísérlet az i-
 gutturális probléma megoldására. 2 K. — VI. *Rác Lajos*: Rousseau és Sautt-
 heim. 1 K 50 f.

*Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tudomány-
 Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca*